

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XXIII

OSLO 1959

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

BJØRN HOUGEN — IRMELIN MARTENS

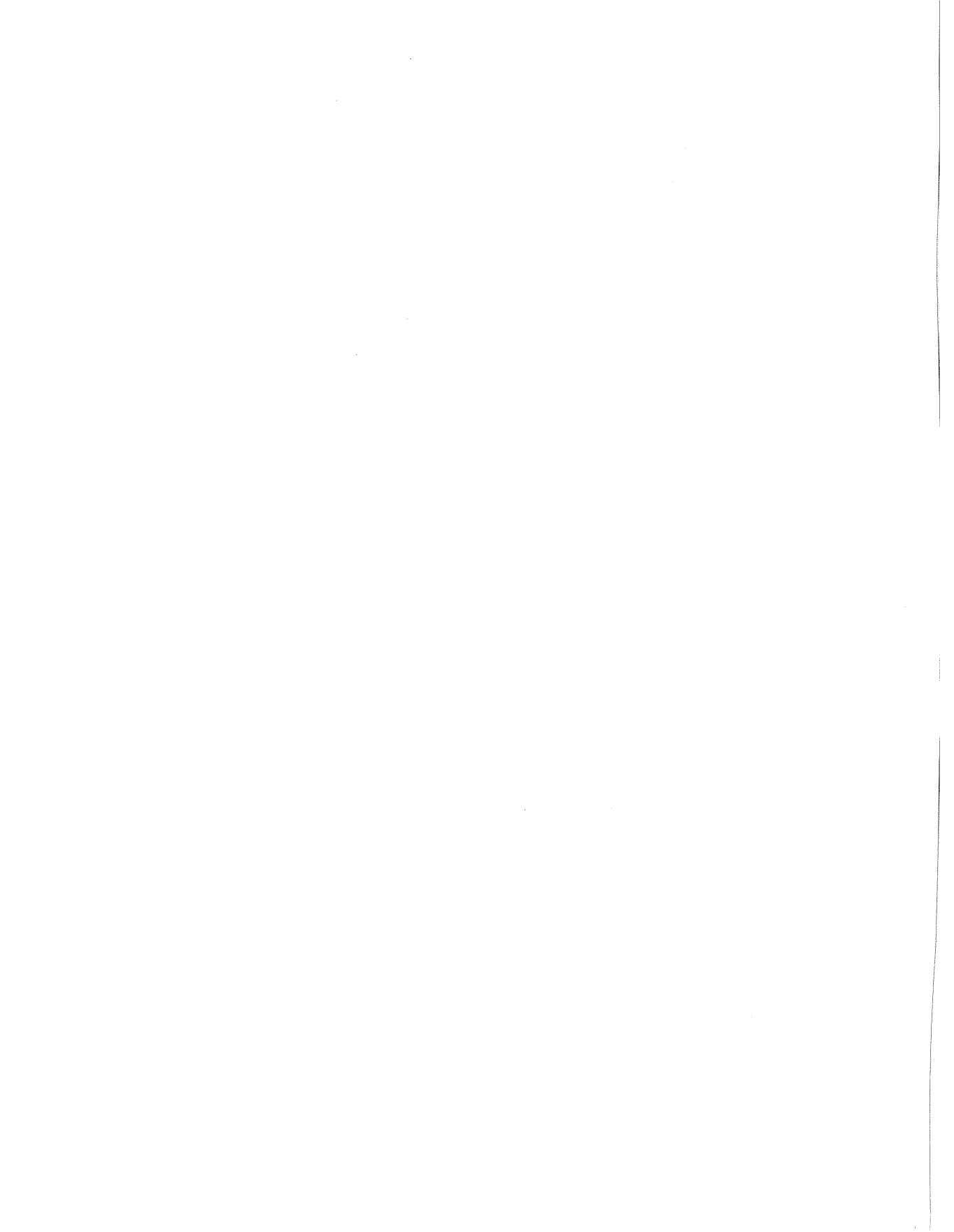

Klisjeene fra A/S "Cliché", Oslo — Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHold

	Side
Wencke Slomann: Et nytt romertids gravfunn fra Nord-Norge ... <i>Burials from the Roman period recently found in Northern Norway, 20—24.</i> Bilag I—II.	1
A. M. Rosenqvist: Analyser av sverd og skjold fra Bø-funnet ..... <i>Analysis of sword and shield from the Bø-find, 34.</i>	29
Anders Hagen: Funn fra fjellvann ..... <i>Finds from mountain lakes, 41.</i>	35
Ad. Stender-Petersen: Varægerspørgsmålet ..... <i>The Gokstad "Faering", 67—68.</i> Plansje I—II.	43
Arne Emil Christensen jr.: Færingen fra Gokstad ..... <i>The Gokstad "Faering", 67—68.</i> Plansje I—II.	57
Charlotte Blindheim: Osebergskoene på ny ..... <i>The shoes from Oseberg, 85—86.</i>	71
Sigurd Grieg: Tre norske drikkehorn fra middelalderen ..... <i>The Gokstad "Faering", 67—68.</i>	87
Odd Nordland: Om «grasvinne» utan reiskap ..... <i>The shoes from Oseberg, 85—86.</i>	111
Sven Hougen: Noen tradisjoner omkring utgravning av Gokstadhaugen Norsk Arkeologisk Selskap. Styrets årsberetning og regnskap 1958..	139 145

Wencke Slomann:

ET NYTT ROMERTIDS GRAVFUNN FRA NORD-NORGE

Et nytt rikt funn er alltid en opplevelse. En ny romertids grav fra Nord-Norge, sakkyndig utgravd og med gode funn, er litt av en sensasjon*. Det er derfor rimelig å gi en foreløpig meddelelse om det i Viking, selv om det trolig innen ikke altfor lang tid vil bli grundig behandlet i forbindelse med en større undersøkelse av den norske jernalders bosetning i Nord-Norge¹.

På vest-nordvest siden av Engeløya, noe syd for 68. breddegrad og et godt stykke nord for Bodø, ligger Steigen kirke med Bø-gårdene like nord for kirkestedet (fig. 1 og 2). På flatene omkring disse ligger et av de runde hustuftanlegg, som Gjessings og Egenæs Lunds undersøkelser har vist, finnes på enkelte sentrale gårder ved kysten, fra Tjøtta til Andøya.² (fig. 3) Omkring anleggene ligger som regel grupper av gravhauger. Den flokken disse funnene stammer fra, ligger på Djupsanden nordvest for Bøanlegget på N. Bøs utmark. Terrenget hever seg her ca. 0.75—1.5 m. over flatene omkring. I nord og nordøst er høyden omgitt av et lavere, vannsykt myrområde. Øst for haugene går en bygdevei gjennom

* Gravene på Bø ble undersøkt av konservator Harald Egenæs Lund, som også delvis foretok utgravningen av de gipsklumper han brakte inn til Universitetets Oldsaksamling, Oslo. Andre store arbeider i felten har imidlertid hindret konservator Lund fra å publisere funnene. Med stor generøsitet og velvilje har han tiltatt meg å gjøre dette og stilt hele sitt materiale til min disposisjon, både innberetninger, karter og fotografier. For dette og for all annen hjelp har gitt meg, såvel muntlig som skriftlig, takker jeg ham meget.

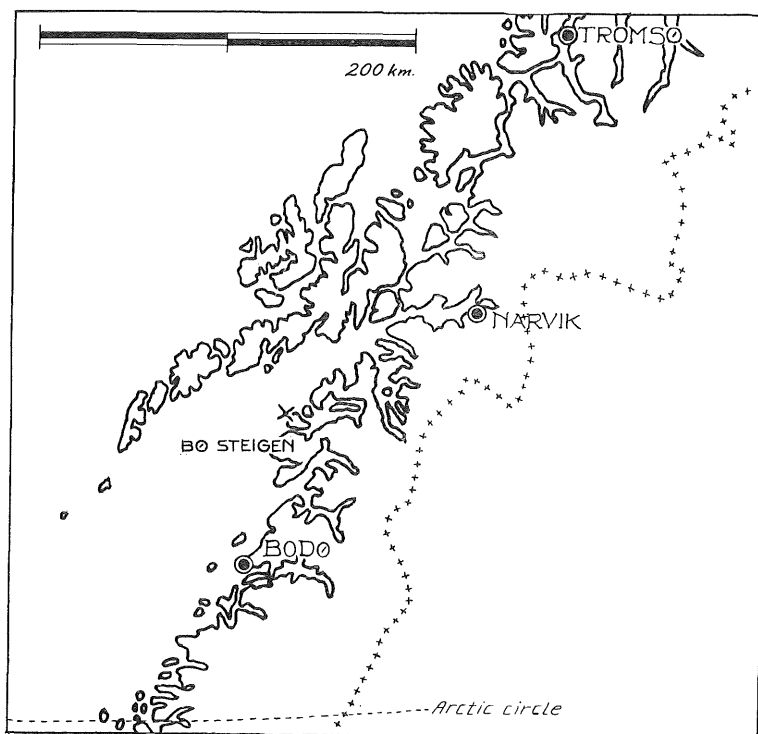

Fig. 1. Utsnitt av kart over Nord-Norge.

Section of map of North Norway.

anlegget. I nordøstre del av gravflokkken såes tre lave små forhøyninger, som Egenæs Lund undersøkte i 1951, 1953 og 1956.

Haug I lå 30—40 m nordvest for anlegget. Den var ca. 4.5 m i tvm. og fra 0.35—0.40 m h. Gresstorven var fjernet før utgravningen. En fotkjede av flate heller lå innover haugen (fig. 4). Fyllen var hvit fjæresand blandet med litt torv. Et noe uregelmessig lag av heller og fjærestein på opptil et mannsløft lå i haugen, særlig over og omkring gravene. Undergrunnen var hvit fjæresand. Vel 1 m innenfor haugens østkant lå grav 1, ca. 0.40 m nedskåret i undergrunnen. Den hadde trolig ligget ca. 1 m under haugens topp og nådde ned i nåværende grunnvannstand. Graven

Fig. 2. Bø-grenden sett fra sydvest. Bø-anlegget ligger på begge sider av veien, like før øvre veisving. Gravene ligger litt til venstre for anlegget. (fot. H. Egenæs Lund).

The Bø-farms seen from southwest. The housegrounds lie on both sides of the road just below the upper road-curve. The mounds lie west of the western part of the housegrounds.

var rektangulær, orientert sydvest-nordøst, ca. 2 m l. og fra 0.75 til 1 m bred. I en trekiste, som Egenæs Lund bare fant spor etter, var en mann blitt begravd, fullt påkledd, med sine våpen (Ts. 5401 I). Han hadde ligget med hodet i sydvest. Sverdet lå ved vestre langvegg med håndtaket i syd. Under hjaltet fantes litt av nøklebeinet. Sverdbeltet lå like opptil hjaltet, litt mer østlig. I forlengelsen av sverddoden lå de to pilespissene og et stykke jern, muligens rest av en tredje. De hadde spissene mot nord. Ovenfor sverdet, d.v.s. mer i syd, lå begge spydspissene med oddene mot syd. Like ved sverdhåndtaket lå en gull fingerring. Hvis den har sittet på en finger, har høyre underarm ligget over brystet med hånden ved hjaltet. Skjoldet dekket underlivet og litt av lårene. Leirkaret lå helt knust i sydvestre hjørne, ovenfor den dodes hode. Over og under sakene ble funnet tykke lag med never. Ved liket lå rester av klærne,

Fig. 3. Østre halvdel av Bø-anlegget, under utgravning. (fot. H. Egenæs Lund).
The eastern part of the complex of housegrounds, during the excavation.

og her og der såes spor av en fell. Skjelettet var dårlig bevart. Bare enkelte knokkel-deler lot seg ta opp, og de er oversendt Anatomisk Institutt ved Universitetet i Oslo³. Resten av funnet, delvis tatt opp på gips, ble brakt til Universitetets Oldsaksamling der den videre utgravning og preparering fant sted. Sakene tilhører Tromsø Museum, og skal sendes dit så snart den nye museumsbygning er ferdig⁴.

Ca. 65 cm vest for grav 1 fantes nok en nedskjæring i haugens undergrunn. Den var like dyp og like lang som den første, orientert i samme retning, men den var smalere, bare 0.80 m br. I den fant Egenæs Lund rester av en skalle med noen tenner liggende i søndre del. Like øst for skallefragmentene lå en liten sølvfibula. Det var spor etter en trekiste. (Grav 2. Ts. 5401 II).

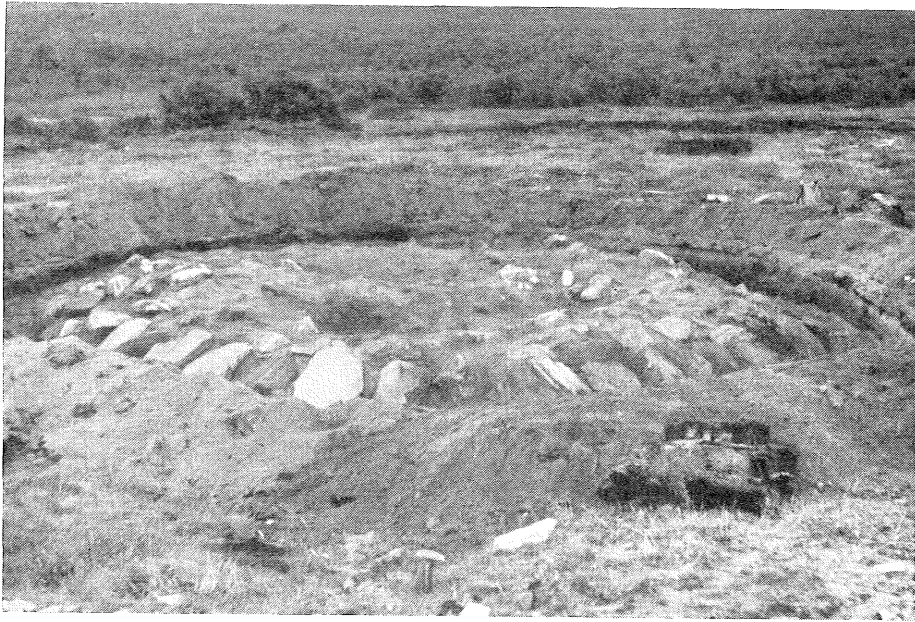

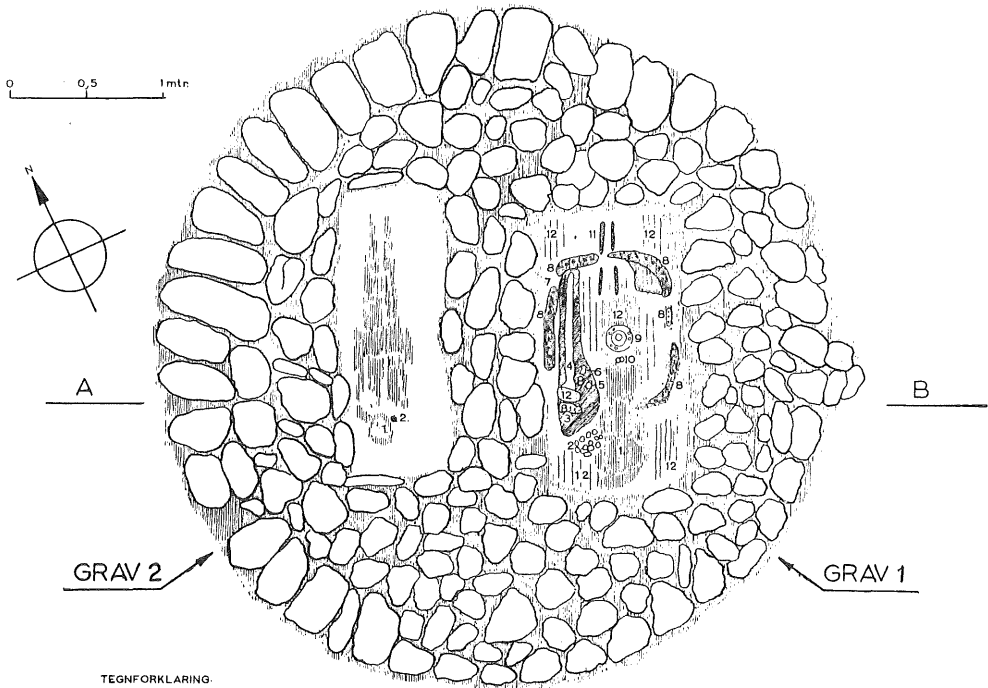
Fig. 4. Haug I fra syd. Fotkjeden framgravd. (fot. H. Egenæs Lund).

Mound I from the south.

Fire til fem m nordøst for haug I, på den høyeste del av forhøyningen ligger haug II, undersøkt i 1951 og 1956 av Egenæs Lund. Også her var gresstorven fjernet før utgravningen, og haugen var vanskelig å se. Utgravningen viste at den var steinsatt, nærmest firkantet av form, orientert nord-nordøst—syd-sydvest, 7.2 m l, 4.3 m br. på midten, 3.7 m br. i søndre ende og ca. 4.5 m br. i nordre ende. Den var meget skadd før utgravningen. Det er ikke naturlig stein på Djupsanden, og man hadde i lengre tid tatt stein fra denne haugen. I nordøstre tversside stod to lave heller oppreist, og i sydvestre hjørne én, mens en lå i sydøstre hjørne. Denne siste har muligens aldri stått oppreist. Hellene i nordøstre side stod nå skrått og stakk 40 cm opp. Haugen var omhyggelig bygget av flere lag stein og heller. Midt i haugen under alle steinlagene fantes en

HAUG I BØ-ANLEGGET I FELLESUTMARK NEDRE BØ
ENGELØYA, STEIGEN PGD. SALTEN, NORDLAND.

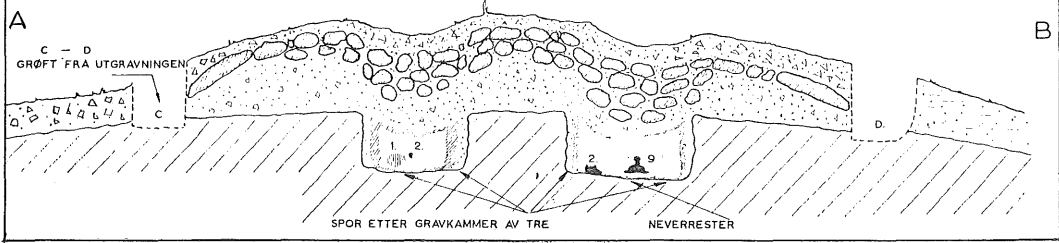
UTGRAVD 1951/53
H.E. LUND.

- TEGNFORKLARING.
GRAV I (MANNSGRAV)
- 1. SPOR ETTER SKJELETT
  - 2. BROTT AV LEIRKAR
  - 3. SPYDPISS AV JERN
  - 4. SVERD AV JERN
  - 5. FINGERRING AV GULL
  - 6. REMSPENNE OG BELTEBESLAG AV BRONSE
  - 7. 2 PILESPISSER AV JERN
  - 8. DELER AV SKJOLD MED BRONSE - KANTBESLAG

- 9. SKJOLDBULE AV BRONSE
  - 10. FORGYLT SØLVKNAPP TIL SKJOLDBULEN
  - 11. SPOR ETTER LEGG- OG LÅRBEIN AV MENNESKE
  - 12. RESTER AV NEVER I GRAVEN
- GRAV II (KVINNEGRAV)
- 1. TENNER OG KRANIERESTER
  - 2. FIBULA AV SØLV

GRESSDEKKET FJERNET 1943

mannslang steinkiste, ca. 0.5 m nedgravd i den hvite undergrunnssanden. Graven var orientert nord-syd, ca. 2.1 m l. og 1 m bred. Den var delvis kantsatt med heller og stein, med en større helle i søndre ende. Dekket bestod av flere lag heller, hvorav bare de i syd var så store at de rakk tvers over graven. Kisten har trolig vært foret med tre, selv om man nå ikke så spor etter det. Men ingen av kantsteinene var sterke nok til alene å ha båret helledekket. Det sås svake mørke striper i den lyse sanden, trolig etter skjelettet, men ingen av en slik art at man sikkert kunne avgjøre hvordan den døde hadde ligget. Det var ingen funn i graven. I sin innberetning til Tromsø Museum fremhever Egenæs Lund haugens beliggenhet på toppen av forhøyningen og den omhyggelige oppbygning. Han mener at haug II var den eldste av haugene i denne gravflokk.

Ca. 25—30 m nordøst for haug II, like ved det fuktige myrdraget lå haug III. Denne ble utgravd i 1951 av Egenæs Lund. Den var ca. 5 m i tverrmål, og fra 0.3 til 0.5 m høy. I fyllen var en del større stein, men færre enn i de to andre. I midten av haugen på bunnen fant han en 1.3 m stor steinsatt ring. Mellom og under steinene var et tynt lag brent jord. Men det var ingen spor etter gravgoods eller knokler, hverken brent eller ubrent.

Dateringen av disse tre haugene må altså helt og holdent bygge på dateringen av funnene fra haug I. Slik de ligger i haugen, må de to gravene være så og si samtidige. Den vesle sølvspennen fra grav 2 (fig. 7) hører til en stor gruppe spenner med lang uttrukken skjede, som kjennes fra Norge, Norden og det meste av Tyskland. De forekommer også i en del av de grensefestninger langs Rhinen og Donau, som ble ødelagt omkring midten av 3. årh. Der ligger de alltid i de seneste lag, så man iblant ikke kan si om de var i bruk i festningen like før ødeleggelsene, eller om de stammer fra de troppene som erobret og plyndret dem. Også i Norden hører de hovedsakelig hjemme i 3. årh.s graver, men de kan, bl.a. i Norge,

---

Fig. 5. Plan og profil av haug I.

Plan and section of mound I.

forekomme i graver fra tidlig 4. årh.⁵ Spennen fra Bø er enkel, og har ganske svake ornering med korte streker på skjeden, dels langs kantene, dels diagonalt. På toppen av bøyle har den en liten flate, som om det skulle ha sittet en eller annen utsmykning der, som nå mangler. Endelig har den et hull øverst på bøyle, like ved spiralfestet, trolig opprinnelig til en

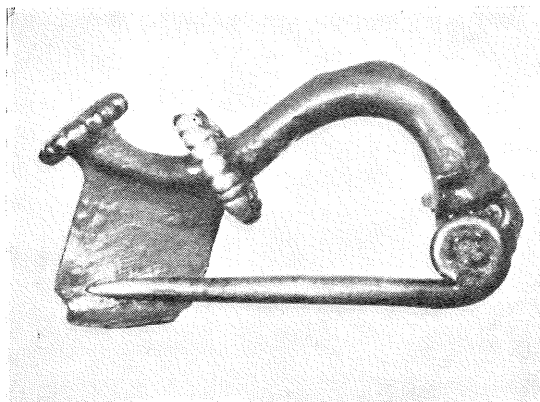

Fig. 7. Sølvfibula fra kvinnegraven (Ts 5401:II)
(fot. L. Smedstad)

The silver fibula from the woman's grave.

kjede, av sølv? Men både den og parspennen, som nesten alltid fins i graver med spenner av denne typen, mangler⁶.

Våpensettet i mannsgreven er uvanlig komplett, sverd, to spyd, pile-spisser og skjold. Det byr også på enkelte merkelige detaljer.

Sverdet (fig. 6, 8 og 9) er den vanlige lange tveeggete spatha fra yngre romertid⁷. Klingen ligger i treskjeden, som muligens har vært trukket med lær. Røntgenbilde av klingen har ikke vist spor hverken av damascering eller av fabrikkstempel. Konstruksjonen av sverdhandtaket har vært meget vanskelig å få tak på. Knappen er av bronse, rund og profilert. En flat, tynn bronseskive under den er nå så meget skadd, at man ikke kan bestemme formen. Under denne skiven sees sverdtangen i en lengde av ca. 2.5 cm. Trolig har her sittet en rund, noe oppsvulmet «underknapp» av organisk materiale. Da tre, lær og hår ellers er ganske godt bevart, mens bein er meget ødelagt i graven, kan denne ha vært av bein. Den mangler i all fall helt nå. Etter denne åpningen kommer kavlen

---

Fig. 6. De viktigste sakene fra mannsgreven (Ts. 5401:I). (fot. L. Smedstad).

Some of the major objects from the man's grave.

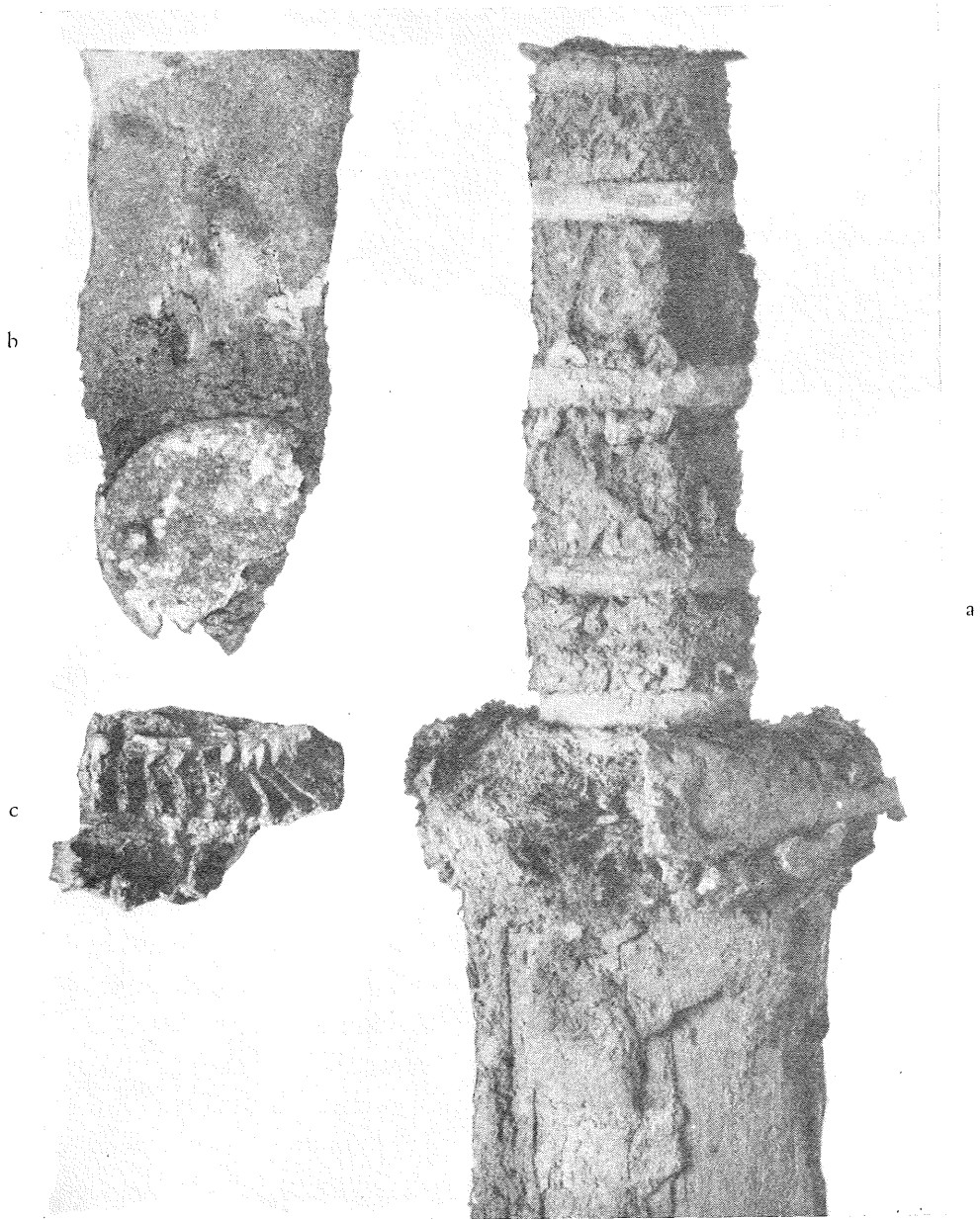

Fig. 8 a. Sverdhandtaket — *The grip.*

b. Sverdodden med skjede og doppsko.

The tip of the sword in the sheath with the chape.

c. Et stykke av underhjøltet, sett fra innsiden. — *Part of the lower guard, seen from the inside.*

(fot. L. Smedstad)

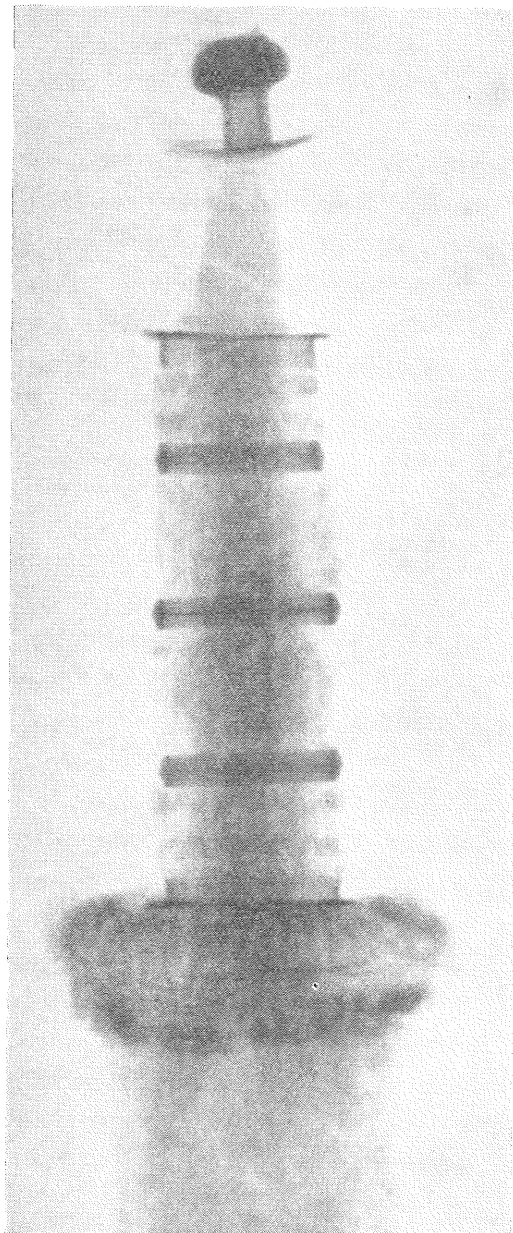
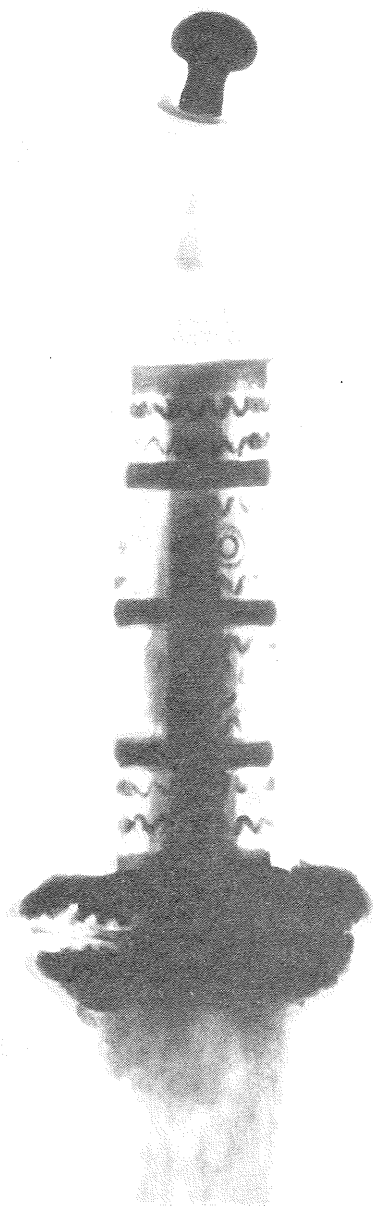

Fig. 9 Sverdhjaltet med knapp. — *The grip with the knob.*

a. Røntgenfotografi — *X-ray picture*

b. Isotopfotografi — *Isotope picture*

helt dekket av hestetagl, lagt i tette bunter på langs og holdt på plass av tre smale bronseringer og en holk av bronse øverst og nederst. Disse deler kavlen opp i fire deler. Ringene følges på begge sider av et siksakbånd av en kopper—tinn—blyforbindelse og på de midterste delene av kavlen er det presset inn i hestetaglbunten dobbelte konsentriske sirkler og S-formete figurer av samme forbindelse. Hestetaglen er lagt over jernskiven på midten av underhjølet og der holdt på plass av smale og tynne S-formet lameller av ovennevnte forbindelse, som ligger på begge sider av jernskiven og er festet til en ring av bronse, langs ytre kant av denne (Bilag 1. og Rosenqvists artikkel).

Av beslag på skjeden fins nå bare den runde doppskoen av bronse. (Fig. 8) Den består av to tynne sirkelrunde plater og som sidebeslag et smalt, tynt, U-formet bøyet bronseblikk. De runde platene er lagt over sidebeslaget, og det hele holdes sammen med små bronsenagler med runde hoder. Nå fins bare én, men det må i all fall ha vært to. Bronsen er så irret at man ikke kan se om doppskoen har vært ornert⁸.

Spatha'en, det lange, forholdsvis smale tveeggete sverdet, som kan brukes både til stikk og hugg, trenger inn i den romerske rytteribevæpning i sent 2. årh. Den eldre, kortere og bredere sverdtypen, gladius, fortsatte imidlertid å være hovedvåpen for de romerske fotfolk (legionærene). Gradvis i løpet av siste del av 2. og første halvdel av 3. årh. fortrenner spatha'en helt gladius hos germanerne og i Norden. Fra norske våpengraver kjennes den fra ca. 200 av og utover⁹.

Bøsverdets profilerte bronseknapp har gode paralleller både fra øst- og vestnorske funn¹⁰. Alle er fra 3. årh., den yngste, fra Avaldsnes, ligger i en rik grav fra ca. 300. Går vi utenfor Norge, kjennes slike knapper fra de store offerfunn i myr fra Danmark. (Vimose på Fyn, Thorsbjerg og Nydam på Jylland). I disse myrene er imidlertid sakene ofret til forskjellig tid, så funnene derfra kan bare med aller største forsiktighet brukes daterende.

Hvis jeg har rett i at Bøsverdet har hatt en rund, oppsvulmet «underknapp» av organisk materiale, så kjennes også de fra sverd med profilert

knapp fra de danske mosefunn¹¹. Gode eksempler på sverd med slik «underknapp», men uten den profilerte overknapp, har vi i et par funn fra Skåne¹², og i det norske funnet fra Gile, Hof, Ø. Toten¹³, alle fra 3. årh., men Gilefunnet nok fra første halvdel av århundret. Dessuten kjennes de, selvfølgelig hadde jeg nær sagt, fra de danske mosefunn.

At sverdgrepet er delt opp ved metallbånd eller ved ribber og profiler er velkjent, særlig fra mosefunnene. Man har ment at hånden derved fikk et fastere grep om håndtaket. Det vanligste er en tredeling, men fire-deling kjennes fra et sverd fra Vimose¹⁴. Ellers er det nettopp i detaljene ved håndtaket at Bøsverdet skiller seg fra andre kjente sverd, både når det gjelder hestetaglet og utsmykningen med metall. Her har jeg ingen paralleller. Det gjelder også for underhjalts konstruksjon. Men vi må huske på hvor ytterst sjelden det er at organisk stoff bevares, så utvalget er meget begrenset.

Den runde doppskoen av bronse kjennes fra de fleste førnevnte funn og fra en rekke andre. Foruten i de danske mosefunn og fra en grav fra Hjartbro, Haderslev, Jylland¹⁵, har vi dem fra Bornholm, Skåne, Øland, Gotland, Uppland, Medelpad, Finnland¹⁶ og endelig fra mange norske funn. De to fineste norske er den med emalje fra Jevnaker, Oppland (R. 198) sikkert av provinsiellromersk opprinnelse, og den sølvbelagte fra Avaldsnesgraven¹⁷. De synes i alt vesentlig å høre til 3. årh. graver, selv om enkelte kan gå ned i begynnelsen av 4. årh¹⁸.

De to spydspissene av jern, en med og en uten mothaker¹⁹ (fig. 6), svarer helt til det vanlige settet vi kjenner fra Norge fra romertiden og folkevandringstiden. Begge er av typer som helst hører hjemme i 3. årh. Vi kjenner en spydspiss med mothaker ganske lik denne fra Stabufunnet, som allerede er omtalt i forbindelse med den profilerte sverdknappen, av Herteig datert til omkring midten av 3. årh. Fra to graver fra Simrisgravfeltet kjennes også typen; begge gravene må settes til midten av 3. årh., selv om grav 45 kanskje er litt eldre enn grav 54²⁰. Liknende spydspisser har vi dessuten fra Øland og Gotland²¹, den ølandske fra 3. årh., begge de gotlandske fra århundrets første halvdel. I løpet av siste halvdel av 3. årh.

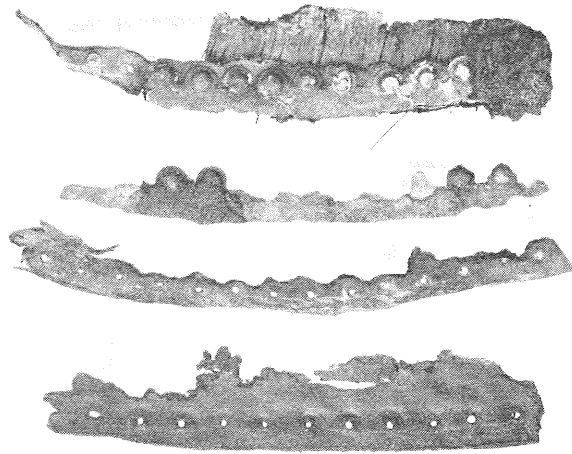

Fig. 10. Detaljer av skjoldbrettet. (fot. L. Smedstad)

Details of the shield.

får spydspissene med mothaker en noe annen form og svarer mer til R. 211 og 212. Den andre spydspissen, uten mothaker, kjenner vi fra 2. årh.'s graver, men i all fall én ølandsk spiss er fra 3. årh²².

Pilespisser av jern (fig. 6) er meget sjeldne i norske romertidsgraver. Begge fra Bø har tange. De er nesten like lange, meget forrustet og fins nå i flere deler²³. Fra Norge kjenner jeg bare to andre, begge fra sent 4. årh., og ingen lik Bø-spissene²⁴.

Også ellers i Norden er de så sjeldne, at hvis det ikke hadde vært ganske mange av dem og av buen i de danske mosefunn, ville vi ikke ha regnet pil og bue som nødvendige deler av våpenutstyret på den tid. Pilene fra disse danske funn likner imidlertid ikke meget pilene fra Bø. Heller ikke det store tyske materialet hjelper oss noe. Hverken de av jern eller de av bronse eller sølv, som fins i meget rike fyrstegraver fra Thüringen og Tsjekkoslovakiet, likner noe på våre fra Bø.

Av skjoldet fantes en skjoldbule, et skjoldhåndtak av bronse og tre

og rester av et ca. 1×0.85 m stort, tynt skjoldbrett av or, (*alnus glutinosa*) rektangulært med avrundete hjørner (fig. 6). Kantene var belagt med lær og beslått med bronse. Det fantes spor av rød og blå farge på treet, så skjoldet har nok vært malt, kanskje på begge sider. Blåfargen er bestemt til «egyptisk» blått, rødfargen er zinner (se Rosenqvists artikkel bak). Selve brettet er nå bare vel 1 mm tykt, tydelig fortynnet mot kantene. Det kan naturligvis ha krympet noe, men skjoldbrett er som regel tynne fra denne tiden. Om det har vært satt sammen av flere brett, kan nå ikke sees, men det er trolig. Bronseblikket som går rundt kantene, er ganske tynt og bøyd rundt brettet. Det er også læret. Gjennom bronzen, læret og brettet går en tett rekke av ganske små bronse-nagler med runde, hvelvete hoder med bronsekrave rundt. Lærremmene er for det meste tunget i den ene kanten, men enkelte steder er de bredere og må der ha gått lenger inn på brettet. Skjoldbullen er en såkalt stangbule (fig. 6). Mest likner den en fra Gotland (avb. ÄEG fig. 622). Bremmen er nesten flat og har hatt seks nagler plassert to og to i tre grupper. Fem av de seks nagler eksisterer. De er av bronse, større, men ellers helt lik dem rundt skjoldkanten. Stangen er laget for seg og naglet til bulen. Den er forholdsvis kort og utvidet øverst. I hullet der er det satt ned en trepropp (fig. 11). På toppen av den er festet en bronseskive, belagt med presset og forgylt sølvblikk, innfattet i en glatt sølvring, det hele holdt på plass av en sølvnagle med rundt hode. Hverken naglehodet eller sølvringen er forgylt. I selve bulen er det en brist eller skade, som er reparert i gammel tid med en bronseplate og nagler på innsiden²⁵.

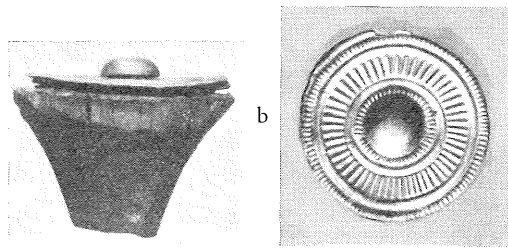

Fig. 11 a. Treproppen som satt øverst på skjoldbullen.

The wooden plug from the top of the shield boss.

b. Forgylt sølvblikk øverst på treproppen.

Gilt silver foil from the top of the plug.

(fot. L. Smedstad)

Skjoldhåndtaket er ganske enkelt, nærmest som R. 222, med rygget,

hult midtstykke og utvidete ender. Det er strekornert og har hatt en nagle i hver ende. I midtstykket lå en rund trestang²⁶ (fig. 6).

Til skjoldet med beslag og bule har vi igjen mange og gode paralleller. Oftest synes skjoldbrettene å ha vært runde, men vi kjenner da mer og mindre firkantete også, helt fra keltertid og ut gjennom romertiden. Foruten dette fra Bø er det etter krigen kommet inn ett til i Norge, skjoldet fra Stubbhaug, Hunn, Borge, Østfold²⁷. Graven fra Hunn er eldre enn Bøgraven. Så vidt jeg vet, er det første gang man har konstatert sikre fargespor på et skjoldbrett i Norge. Slike fargespor kjennes også fra danske (Bornholm) og svenske graver (Simris o.a.). Skikken har sikkert vært meget utbredt. Tacitus omtaler at germanerne maler sine skjold. Men som rimelig kan være, er det bare ytterst sjelden slikt er bevart, og bare i sakkyndig undersøkte graver at det kan konstateres. Alle de nevnte eksempler er da også fra graver utgravd av arkeologer, og i all fall delvis frempreparert på museene. Dette er igjen et bevis på hvor meget lettere detaljer bevares, når en arkeolog forestår gravningen.

Merkelig er det hvis ikke hele skjoldbrettet fra Bø har vært trukket med lær. Tynne som disse brettene alltid har vært, de var jo mest beregnet på å fange piler, skulle en lærledning ha styrket dem vesentlig. Men det faktum at det ikke ble funnet lær under skjoldbulebremmen, og at lange partier av lærremmene langs kanten var tydelig tilskåret i tunger, synes å vise at skjoldet fra Bø bare delvis var lærdekket. At man på enkelte partier av lærstrimlene kan se at læret hadde gått inn over brettet, kan tyde på en utsmykning med lærplastikk. Vi kan ikke nå se hvordan den har vært. Stangbuler er velkjent både i Norge, i Norden ellers og i det polske og tyske materialet fra 2. og 3. årh. Bulen fra Bø er av den yngre typen med temmelig bred stang, som er utvidet øverst, ikke tilspisset. Fra Norge kjenner vi flest av den eldre typen, med smal stang, men den fra Bø er også kjent. Jeg kan her nevne en skjoldbule fra Stabufunnet og en fra Gisleberg i Gran, Hadeland, begge fra Oppland og godt datert til 3. årh.²⁸. Men den nærmeste parallell er en skjoldbule fra Gotland²⁹, også den fra 3. årh. De to fineste eksempler på slike buler er en fra Lilla Harg, Øster-

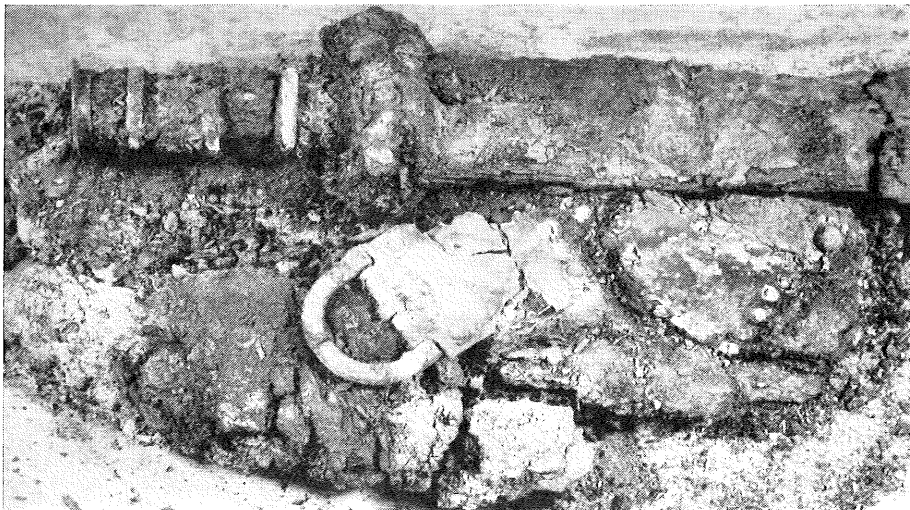

Fig. 12. Belte og sverd in situ. (fot. L. Smedstad).

Belt and sword in situ.

gøtland, av jern belagt med forgylt sølvblikk og besatt med karneoler, og en fra Herpaly, Ungarn, av bronse med forgylt sølvblikk presset i forskjellige ornamenter. Begge disse er også fra 3. årh. Bulen fra Bø er imidlertid en av de kostbareste fra Norge. Vi har to norske til av bronse, med plate øverst på stangen, én fra Prestegården, Vangen, Aurland pgd., Sogn og Fjordane, fra en 3. årh. branngrav, og én fra Vestad, Tjølling, Vestfold³⁰. Alle de andre norske skjoldbuler av denne typen er av jern.

Beltet av lær med remspenne, beslag og nagler av bronse, er meget ødelagt (fig. 6, 12, 13). Beltebredden har vært 4.5 cm, lengden kan ikke bestemmes. Beltespennen har halvrund ramme med flat underside og svakt profilert overside. Rammens armer ender i to ringer, og gjennom dem går en bronsestang som også nålen er festet til. Av denne er bare løkken bevart. Spennens festeplate er rektangulær og av tynn bronse. Den er festet til læret med to nagler med runde hoder nærmest spennen og seks liknende, men mindre nagler langs den andre enden. Alle naglene har runde, hvelvete hoder med bronsekrave. Av andre beslag til beltet er be-

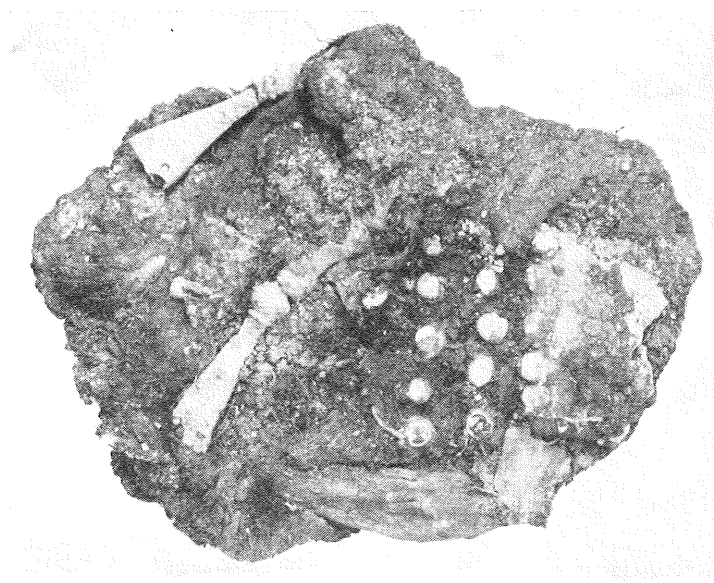

Fig. 13. Beltedopper in situ. (fot. L. Smedstad)

Strap ends in situ.

vart rester av tre plater lik festeplaten, hver med seks nagler langs hver kortside, et mindre rektangulært beslag av noe tykkere bronse med en større nagle i hver kortside, et ganske smalt rektangulært jernbeslag med to nagler, en del små bronsenagler med runde hoder som har sittet i rekker på beltet som pynt mellom platene, og endelig to bronsedopper med vaseformet avslutning. Bare en av de tynne bronseplatene er så velbevart at man kan fastslå størrelsen³¹. Muligens har det vært flere slike enn vi nå har. Slike beltebeslag med en spenne av denne typen er velkjent fra hele Norden og hører til 2. og 3. årh. Beltedoppens form peker her mot 3. årh³².

Fingerringen av gull er ganske enkel med konkav underside og konveks, noe fasettert overside³³. Slike gullfingerringen fins i norske funn fra hele romertiden og sporadisk fra tidlig folkevandringstid³⁴. Det samme synes også å være forholdet ellers i Norden (fig. 14).

Leirkaret har det vært mulig å sette nesten helt sammen (fig. 6). Det er enkelt, uornert, vaseformet, av løsbrent, grovt meget kvartsholdig gods. Det likner ganske meget en krukke som Bøe avbilder fra Sele, Klepp i Jæren, men er mindre og strammere i formen³⁵. Slike enkle, grove småkar er kjent i nordisk materiale fra hele jernalderen, og karet fra Bø må derfor dateres av de andre sakene. En ting kan vi si sikkert, det er det eldste jernalderskar vi kjenner fra Nord-Norge.

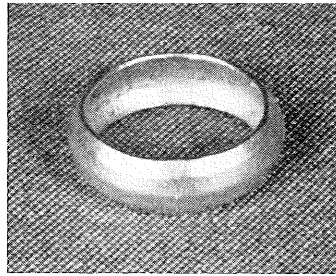

Fig. 14.

Gull fingerring. (fot. L. Smedstad)

The finger ring of gold.

Tekstilene er analysert av frøken Ragnhild Trættestad. Det var en del, men ikke mange rester bevart, de fleste under skjoldet, noen også i forbindelse med de andre sakene av metal. De synes alle å være vevet likedan — en 4-skafts rutekyper. De er alle av ull. (fig. 15, bilag II)

Tekstilrestene fra Bø er ved siden av de fra Geite, Frol, N. Trøndelag, de eldste vi har fra jernalderen i Norge, og selv om dette er en tilfeldighet, så har de derved stor interesse. For, som det fremgår av denne gjennomgangen, ligger Bø-funnet sikkert i 3. årh., trolig omkring midten. Dit peker våpnene, og det er intet fra grav 1 og heller ikke fra grav 2 som taler mot denne datering. Derved får vi ikke bare to sakkyndige utgravd graver fra eldre del av yngre romertid fra Nord-Norge, men den ene av disse må karakteriseres som rik, selv om den ikke inneholder hverken bronsekarr eller glass. Våpenutstyret er helt internasjonalt, og på høyde med tidens krav. Dette fører til én vanskelighet. Det er nesten ugjørlig å trekke frem et enkelt distrikt i Syd-Norge som alene har de beste paralleller. Vi har rike våpengraver både fra Øst- og Vest-Norge og fra Trøndelag nettopp fra denne tiden, selv om de østnorske er de tallrikeste. Men her er de til gjengjeld oftest branngraver. En pekepind gir kanskje det negative forhold at det ikke var noen østnorsk keramikk i funnet. Men stort sett må man igjen fremheve det alment nordisk-germanske i

graven, ved siden av de enkelte detaljer som hestetagl på sverdhjaltet, som neppe er et spesielt nord-norsk fenomen, men som i all fall ennå er enestående.

Helt riktig er det at et så tidlig rikt funn kommer fra Steigen. Herfra har vi gode bronsealdersfunn³⁶. Og herfra har vi fine eldre jernaldersfunn som sverdskjedebeslaget fra kirkegården på Steigen, likt et fra Sunnhordland³⁷. Fra Steigen kjennes to av hustuftanleggene med radiert stilte tufter, som i all fall viser en noe annen organisasjon enn et vanlig gårdsanlegg, og endelig var Steigartinget en realitet i tidlig middelalder. Med store flater til dyrkning og sentralt beliggende ved leden, må området om Steigen kirke med Bø-gårdene alltid ha innbudt til bosetning og skapt rikdom av den spesielle form som er særegen for Nord-Norge, et visst grunnlag i jordbruk og fedrift, og med hovedvekten på jakt, fiske og handel. Som en tidlig Ottar må vi tenke oss mannen på Bø.

Wencke Slo mann:

Burials from the Roman period recently found in Northern Norway.

Between the years 1951 and 1956 konservator Harald Egenæs Lund excavated three mounds on one of the small cemeteries surrounding the circular complex of housegrounds on Bø in Steigen parish, North Norway. (fig. 1-3). This particular cemetery was situated on a low hill, northwest of the housegrounds. During the German occupation the turf had been stripped off the whole area, and the low mounds could scarcely be discerned. They were all built of sand and stone. Two (mound I and III) were 4.5 to 5 meters in diameter with a section height of about half a meter. The third mound (II) was more rectangular, about 7 meters long north-northeast and 4 meters broad. There were small raised stones in the corners.

A long stone coffin was discovered in the centre of this mound. It was partly sunk in the subsoil, none of sides slabs were strong enough to carry the weight of the covering slabs, so there had probably been an

inner coffin of wood. No traces of this was found, however, nor of anything else.

The excavation of mound III gave equally poor results. There was no stone coffin, only an inner stone circle of about 1.3 meters diameter and a layer of burnt sand and charcoal. Mound I, however, fulfilled every expectation. (fig. 4, 5) Stone slabs were placed around it on the outside. Two parallel stone coffins were found, filling most of the space covered by the small mound. They were both dug down into the underground, reaching the present natural water level. They were about 2 meters long, southwest-northeast, grave 1 being from 0.75 to 1 meter broad, grave 2 only 0.80 meter broad. (fig. 5). In both of them there were traces of an inner wooden coffin. In the south part of grave 2 a small silver fibula with long catch plate (fig. 7) was lying just east of some skull fragments. Traces of the rest of the body were seen. Anatomical analysis of the skull and especially of the teeth gave the following results: remains of a adult person possibly a woman, probably between 25 and 30 years old.

Grave 1 was more richly furnished. (fig. 6—15). Inside the wooden coffin on a layer of birch bark and fur (only small fragments of the fur were recovered) a man had been buried with the head in southwest. He had been fully dressed. Above his head a coarse pottery vessel and the two spearheads had been placed, the latter with the shafts lying along the west side of the coffin. (Only traces of these were found). The hilt of the spatha rested on his left shoulder. The belt was lying rolled up close to the hilt; also the gold finger ring was found here, so his right arm had probably been placed across the breast with the hand on the hilt. The two iron arrowheads, and an iron fragment, possibly of a third, were lying just north of the tip of the sword. Finally the lower body and the upper part of the legs had been covered by the shield. The skeleton remains were those of an adult, fairly well-built man.

Though severely hampering the excavation, the permanent moisture in the grave had preserved more organic material than is usually the case in Norwegian graves. This did not apply to bone material, however.

Skeleton remains were mainly found in connection with metal objects. But wood, textiles and leather had kept fairly well. Thus, for the first time in Norway, it has been possible to get a rough idea of how sword hilts and shields might have been constructed in the Roman period.

First the sword fig. 8 og 9. The empty space below the profiled bronze pommel, where the iron tang is seen, may originally have been filled with an upper guard of bone (Compare: Behmer: *Das zweischneidige Schwert der Völkerwanderungszeit*, Tfl. A: 2). A thin bronze plate separates this from the grip proper. This and the lower guard have been covered with strings of horsehair, perhaps from the tail. The long hairs are folded twice, pressed together and perhaps impregnated with some kind of glue. On the grip five bronze rings hold the hair. Metal strips in zig-zag and double circles are probably only for decoration. The lower guard consists of a thin circular iron plate which the hair covers. Over this a bronze ring has been pressed down and fastened to the plate. Above and below this ring s-formed metal pieces have been pressed into the hair and soldered to the ring in order to strengthen it. Finally the hair must have been fastened below the guard, but owing to the corrugation it is impossible to see just how. Comparative material of well preserved sword hilts is extremely rare, and I have not been able to find any example just like that of the Bø sword. The main type, however, is well known from Scandinavian finds and most of them are dated to the 3. century. (Stjernquist: *Simris*, Lund 1955).

From the shield wood, leather and decorative metal parts were recovered.

There are many good parallels to the bronze mountings, the handle and the shield-boss, the latter with gilt silver sheet foil on the top (fig. 10, 11); they mostly belong to the first half of the 3. century, though some go down into the second half also. The shield itself was approximately rectangular, of very thin wood (alder), partly covered with leather. Traces of red and blue paint were found, the first proofs we have from Norway of the custom of painting shields otherwise well known from

literary sources and from actual finds from Denmark and Sweden. The woollen textiles from the grave all seem to be of one quality: a rather coarse broken diamond twill. (fig. 15.)

Parallel material from South Scandinavia and Denmark shows that both graves from Bø should be dated to about 250 A.D.

They are thus the first well excavated North-Norwegian graves from the third century, and apart from a few single finds, the earliest proofs of a Norwegian settlement so far north.

The set of weapons from grave 1 is remarkably complete. Arrow heads of iron f.inst. are extremely rare from this period. A comparison between the finds here and contemporary material found further south shows that the same fashions were followed in both places. In fact none of the objects from Bø indicates any appreciable time-lag between the arrival of fashions in Steigen and in the South, in spite of the great distance separating North Norway from more central districts.

This is something which is more clearly seen in later periods, and the explanation must be the same: the trade connections which at all times existed along the coast of Norway. This trade was necessary for North Norway, where grain, all metals except iron, and every kind of luxury except costly fur and walrus teeth had to be bought in the South.

Thus we may consider the dead man at Bø as a forerunner of Ottar from Hålførgaland, who went to king Alfred's court in England with his wares in the 9th century A. D.

How to combine the graves from Bø and the complex of house-grounds, lying only 30 meters to the southeast of them cannot yet be decided. (fig. 3). This complex of fairly small rectangular houses lying wheel-spokefashioned around an open inner court is one of a small number only found on Jæren in Rogaland, Southwest Norway, and in North Norway. At least one of those from Rogaland goes back to 1st century A. D. and another seems to have been in use in the early migration period (Jan Petersen Viking 1938, and Gamle gårdsanlegg i Rogaland II. 1936). Those from North Norway mainly excavated by Egenæs

Lund (See Stavanger Museum Årbok 1955), have rendered very little datable material, but C-14 dating of charcoal from that on Bø in Steigen has given an approximate date of 350 A. D.³⁸

If this is correct, it seems reasonable to connect the housegrounds with the graves. The use of the complexes, so different from the general type of housegrounds and farms from the same period, is still much debated. Only one thing seems certain: they show the close connections between Southwest and North Norway which can also be discerned in other finds as far back as the Norwegian settlements go in the North.

(I wish here to give special thanks to Mr. Harald Egenæs Lund, who permitted me to make this preliminary publication of finds from Bø in Steigen. Other important work in the field has hindered him from doing it himself. With great generosity he has sent me all plans, sections, fotos and whatever else I have needed).

NOTER

¹ Jeg vil her også gjerne få takke Tromsø Museum ved førstekonservator P. Simonsen for tilatelsen til å publisere Bø-funnet i Viking. Førstekonservator Thorleif Sjøvold, som arbeider på en større undersøkelse over den norske bosetning i Nord-Norge, har også stillet seg mer enn villig, og har hjulpet og rettet meg i mange nord-norske spørsmål. Jeg takker ham meget.

² Sist omtalt av Egenæs Lund i Stavanger Museums Årbok 1955 og i Håløygminne 1959 nr. 1.

³ De er blitt bestemt av dosent dr. med. Bernhard Getz: En del av midtdelen av korsbenet samt stykker av begge sitteben, høire best bevart. Benstykkene gir inntrykk av å være ganske kraftige. Videre et stykke av et kraftig skinneben og noen småstykker som til dels stammer fra hoftebenene. De stykker hvor hofteskålen er bevart, tyder på at denne har vært grunn. Skjellettet har utvilsomt tilhørt en mann. Om alderen kan bare sies at individet har vært i voksen alder. Tennene fra grav 2 ble bestemt av tannlege Bergsland. Det er ikke noe som taler imot at de kan ha tilhørt en kvinne. Om alderen vil han nødigg uttale seg, idet de gir få holdepunkter, men det antydes muligheten av noe slikt som 25—30 år. Jeg vil her takke begge herrer på det varmeste. ⁴ Ved siden av Egenæs Lund deltok preparant Louis Smedstad i utgavningen på Universitetets Oldsaksamling, sammen med tegner, fru Mary Storm. Disse preparerte også sakene, da konservator, fru A. M. Rosenqvist, først tiltrådte sin stilling senere. Smedstad har fotografert sakene både under og etter fremprepareringen. Konservator A. M. Rosenqvist har analysert treet, metallene og fargestoffene på skjoldet.

Analysene av sverdhåndtakets konstruksjon er foretatt av konservator Haakon Olsen, Zoologisk Museum, i samråd med professor Knut Fægri, Botanisk Museum, og førstekonservator Per Fett, Historisk Museum, alle ved Universitetet i Bergen. Håranalysene er gjort av professor

S. Berge, Norges Landbrukshøgskole, Ås. Tekstilanalysene er gjort av lærerinne ved Statens Kvinnelige Industriskole, frk. Ragnhild Trættestad. Alle har stilt sine resultater til min disposisjon, og jeg takker dem alle på det varmeste for det store arbeid de hver især har nedlagt. ⁵ Kjørstadgraven fra N. Fron, Gudbrandsdalen, R. 235. f.eks. ⁶ Lengde 2.5 cm. ⁷ Det er nå brukket i flere deler, men har hatt en opprinnelig lengde på ca. 93 cm. Derav er håndtaket ca. 9.5 cm l. Klingens bredde i skjeden er nå 5.5 cm. ⁸ Str. ca. 4 cm diam. ⁹ Grieg: Hadeland, fig. 19 a., fra Gullen, Gran, Oppland, C. 22778 er det beste tidlige funn fra ca. 200. Grieg smst. fig. 43, s. 57, fra Fjølstad synes sammenblandet.

¹⁰ Rudlang-sverdet knapp Grieg, smst. fig. 45. På dette sverdet fra Valdres har man også en tynn bronseplate ca. 2.5 cm nedenfor knappen. Liknende knapp fins på et av sverdene fra Stabu, Ø. Toten (Herteig: Toten, fig. 7 a.). Av sølv kjennes den fra en branngrav fra No. Fevang, Sandeherad, Vestfold, C. 6922—33, som bl.a. også inneholder en beltedopp av samme hovedform som doppene fra Bø, men av en litt eldre type. To vestnorske eksempler kan nevnes, S. 4152, fra Hå, Nærbø, Rogaland, funnet med andre våpen i en østlandskjel, og knappen av sølv til sverdet fra sentralgraven i Flagghaugen, Avaldsnes. Avaldsnes s. og pgd., Rogaland, B. 610, VJG. fig. 133, fra Nord-Norge har vi et eksempel T. 17923 fra en ubrent mannsgrav fra Glein, Dønnes, Nordland, utgravd av Egenæs Lund og publisert i Museet i Trondheim. Tilvekst 1957, Årbok 1957/58. s. 147 f. ¹¹ Behmer: Das zweischneidige Schwert der Völkerwanderungszeit, Taf. A:2 o. a. ¹² Simris grav 41 og Rønnå, Onsjø s. Stjernquist: Simris Pl. XVIII og XL. ¹³ Herteig: Toten, fig. 5 eller Viking 1955, s. 61, fig. 7. ¹⁴ Vimose, Pl. 6:3. ¹⁵ Stjernquist: Simris, Pl. XLII: 7. ¹⁶ Slusegaard, Bornholm, Klindt-Jensen, Nationalmuseets Arbejdsmark 1959, Stjernquist: Simris, Pl. XVIII, XXII og XL, Stenberger: Öland under äldre Järnålder, fig. 37, ÅEG 598, Stjernquist: Simris, Pl. XLI: 3—13, Kivikoski: Die Eisenzeit Finlands, Taf. 19: 139.

¹⁷ B. 610, VJG, fig. 123. ¹⁸ Stjernquist: Simris, p. 112 ff. ¹⁹ Spissenes lengder h. h. v. 21, 2 og 25.9 cm., derav falene: 5.8 og 19 cm. Spydspissen uten mothaker er 5.2 cm. bred over bladet. ²⁰ Stjernquist: Simris, Pl. XIX: 4 og XXI: 6. ²¹ Stenberger: Öland, fig. 33 og ÅEG 606 og 607. ²² Grieg: Hadeland, fig. 37., Stenberger: Öland, fig. 33, ÅEG 588. ²³ Lengder h. h. v. 8.7 og 8.9 cm., bredde over bladene h. h. v. 2.7 og 2.6 cm. ²⁴ Nygård, grav 1, Hafslø, Sogn og Fjordane B. 6110 og S. 2260, Østebø, Sandeid, Rogaland. ²⁵ Bremmens diam. 15.6 cm. Bulens høyde: 14.7 cm, toppens diam.: 4.3, stangens høyde: 5.6 cm. ²⁶ Nåv. lengde: 18 cm, største bredde 3.2 cm. ²⁷ Viking 1951, s. 145 ff. fig. 16—18. ²⁸ Herteig: Toten, fig. 6. Grieg: Hadeland, fig. 28 a. ²⁹ ÅEG 622, Fjälls, Endre sn. ³⁰ B. 9369, Bergens Museums Tilvekst 1943, s. 15—16. C. 20790 og 22849 Vestad, Tjølling, Vestfold, fra et sammenblandet funn.

³¹ Str.: Beltespennen: 4.5 × 3.2 cm., festeplaten: 4.5 × 6 cm, beslagplatene (bare en er målbar, men de andre to synes å ha hatt samme dimensjoner): 4.3 × 6 cm, det smale bronsebeslaget: 4.5 × 2.5 cm, beltedoppene: 4.7 cm lange og h. h. v. 1.1 og 1.2 cm tykke. Jernbeslaget: 3.5 × 0.7 cm. Dette synes å ha ligget delvis under et av de tynne, brede beslagene. ³² Raddatz: Der Thorsberger Moorfund, omtaler dette belte på s. 59 i sin undergruppe 3 av de D-formete beltespennene. Han daterer de to norske han kjenner til Eggers periode C-1, d.v.s. ikke yngre enn 200 e. Kr. Det fins flere norske funn med beltespenn og beslag av denne type, men det ville fore for langt å regne dem opp her. Flere, og ikke minst de to norske Raddatz nevner, hører sikkert til 3. årh. ³³ Ytre diam. 2.7 cm, vekt: 8 gr, 22 karat. ³⁴ Bøe: Gravguld, Bergens Museums Årbok 1926, s. 72. ³⁵ Bøe: Jernalderens keramik i Norge, fig. 336. Bøe daterer karet fra Sele til overgangen mellom 6. og 7. årh., men da det er uten ledsagende funn, er dateringen skjønns-

messig. Jeg vil heller sette det før ennetter den store lerkarproduksjonen i Rogaland. ³⁶ A.W. Brøgger: Nord-Norges Bosetningshistorie, 1931, s. 12—13. ³⁷ Gjerdesjøen, Etne, Hordaland, V. J. G. fig. 139. ³⁸ S. Westin: Radiologisk datering, metoder og muligheter. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Forhandlinger bd. 31, 1958, side 38.

FORKORTELSER:

C. foran et tall tilhører Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

S. » » » » Stavanger Museum.

B. » » » » Historisk Museum, Universitetet i Bergen.

T. » » » » Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Museet, Trondheim.

Ts. » » » » Tromsø Museum.

Grieg: Hadeland: Sigurd Grieg: Hadelands eldste bosetningshistorie. Oslo 1925.

Herteig: Toten: Asbjørn E. Herteig: Bidrag til jernalderens busetningshistorie på Toten, Oslo 1955

R.: O. Rygh: Norske Oldsager, Chr.a. 1885.

VJG: H. Shetelig: Vestlandske Graver fra Jernalderen. Bergen 1912.

ÄEG: Almgren-Nerman: Die ältere Eisenzeit Gotlands. Stockholm 1923.

BILAG I

Zoologisk Museum, Universitetet i Bergen, 15/4-1958.

Sverdet fra Bø i Steigen er virkelig nokså rart. Fibrene langs hjaltet er *hår*, av hvad slags dyr kan jeg ikke si, men de er så grove at jeg vil tippe på hestemán eller -hale. Hårene kan bli bestemt hos professor S. Berge, Ull-Laboratoriet, Norges Landbrukshøgskole, Ås.

Jeg er kommet til følgende teori. Ned over metallmidtstilk (sverdtangen) er det trukket en hårdusk, ordnet slik at hårene ligger parallelle. De holdes på plass av bronseringene som etterpå er klemmet ned over hjaltet. Kanskje er hårene dyppet i en slags limstoff.

I underhjaltet ligger en metallskive, og langs ytre rand av den er det en forholdsvis tykk metallring. Hårmassen er trukket rundt denne metallskiven og dekker den både på over- og undersiden. De S-formete metallkrokene er presset ned i hårmassen og smidd fast til metallringen.

Nå har underhjaltet et overtrekk, men et slipesnitt av det viser seg under mikroskopet å bestå av mineralkorn, som ser ut som fin sand. Dette overtrekket er formodentlig noe sekundært.

Haakon Olsen
(sign)

Norges Landbrukshøgskole, Ås. 17/9-1958.

Fibrene fra sverdhandtaket, funnet 1951 på Steigen, Nordland, var så tært i overflaten at det var vanskelig å bestemme dem. Det var mulighet for menneskehår, da diameteren var mindre enn *mán* og halehår fra våre hester i dag.

Men ytterhinne og marg likner mest på hestehår, og hår fra *mán* hos en gammel nordlandshest i samlingen her på Ås hadde omlag samme tykkelse og form.

Hestehår er derfor det mest sannsynlige. Jernoksydet fra handtaket hadde bredt sig sterkt.

S. Berge
(sign)

Oslo 15/4 1959

Av de undersøkte stofffragmer gir bare den største mulighet for en relativt sikker analyse. Den viser en 4-skafts rutekupert som den ene vei har Z-spunnet ullgarn med 14—16 tråder pr. cm. Kyperten her har 14—14—38 tråder i rutene. Den andre veien er det brukt S-spunnet ullgarn med 16—18 tråder pr. cm. og kyperten har her 13—13—36 tråder i rutene.

De andre fragmenter ser ut som de har samme binding og stoffkvalitet som den analyserte, men det er umulig å si noe sikkert før de er preparert så de kan gjennomgå en presis analyse.

Ragnhild Trætteberg

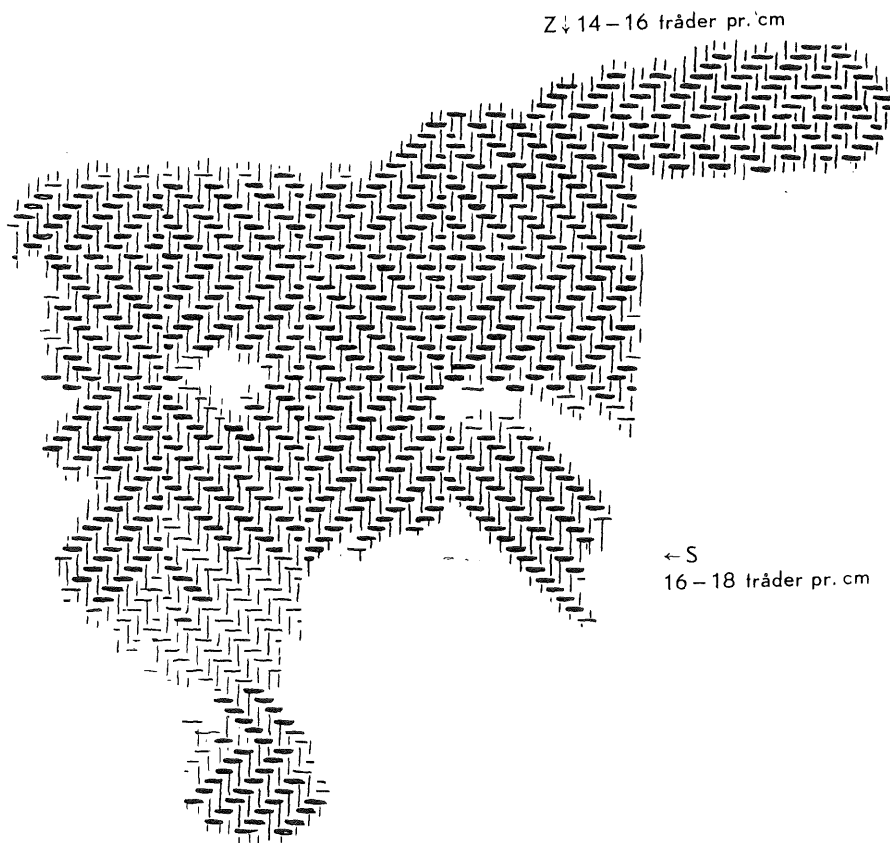

Fig. 15. Analyse av stoffet, foretatt av Ragnhild Trætteberg.
Textile analysis, undertaken by Ragnhild Trætteberg.

A. M. Rosenqvist:

ANALYSER AV SVERD OG SKJOLD

FRA BØ-FUNNET

I. SVERDET.

Røntgenbildet, fig. 9, av sverdhåndtaket viser meget tydelig ornament, som ikke sees på vanlig foto. Da ornamentene framgår så tydelig må de bestå av en forbindelse av forholdsvis tunge grunnstoff. Ornamentene er 1.5—2 mm tykke. Til sammenlikning has ringene av bronse som er under 0.5 mm tykke, men sees dobbelt. Underhjaltet består av samme stoff. Spektrografisk analyse av ornamentene på håndtak, av underhjaltet og av bronzen ga følgende reusltat:

Tabell 1.

*Spektrografisk analyse av håndtak fra sverd fra Bø, Steigen, Nordland.
Anal. Ing. Rutlin, Sentralinstituttet for Industriell Forskning, Sogn.*

	Ornament	Underhjaltet, 4,6 mg	Underhjaltet, 50 mg	Irr fra bronse
Kopper	40 %	20 %	20 %	80 %
Jern	5 %	30 %	10 %	15 %
Bly	25 %	10—30 %	10—30 %	1 %
Tinn	25 %	10—30 %	10—30 %	1 %
Sølv	x/100—x/10 %	x/100 %	x/1000 %	x/100—x/10 %
Aluminium	0 %	x/100 %	x/100 %	0 %
Kobolt	x/1000 %	0 %	x/1000 %	0 %
Mangan	x/100 %	x/1000 %	x/1000 %	x/1000 %
Nikkel	x/1000 %	x/1000 %	x/1000 %	0 %
Antimon	x/100 %	x/100 %	x/100 %	x/10 %
Silisium	1 %	1 %	1 %	1 %
Sink	1 %	1 %	x/100 %	0 %
Fosfor	0 %	1 %	1 %	0 %

Analysen er ikke kvantitativ, men angir størrelsesordnen av de forskjellige bestanddeler.

x/10 Noen tiendedels Prosent
x/100 Noen hundredels Prosent
x/1000 Noen tusendels prosent

Underhjaltet var svært korrodert og rustent, og det ble derfor tatt prøve av den indre lysere del. Underhjaltet var mer i kontakt med jernklingen og inneholdt en jernplate. Jerninnholdet i de 2 prøver fra underhjaltet atskiller seg ikke vesentlig fra hverandre og ligger høyere enn jerninnholdet i ornamentet. Stoffet løste seg i saltsyre, og ga reaksjon på fosfationer. Det kan altså ikke være et glass. Kiselsyre (silisium) er sannsynligvis forurensning fra omgivelsene. Det *kan* fosforinnholdet også være.

Tynnslip som ble framstillet av en lamell fra underhjaltet og av ornamentet, viste seg å bestå av en grønn, glassaktig masse i det indre, mer og mer forrustet og brun ut over mot kanten. Massen var delvis meget oppsprukket og bestod av aggregater som viste dobbelt brytning. Røntgendiagram av dette stoff viste at det var et amorft stoff, som ga diffuse bånd. Det har ikke vært mulig å identifisere noe enkelt stoff med ASTM indexen, men tinnoksyd er tilstede. Av spektralanalysen kunne en muligens tenke seg at det var korrodert turkis, tilstede i prøvene fra underhjaltet, men det stemte ikke med røntgendiagrammet av dette stoff. Fosfor innholdet skyldes bein. En mulighet er at det kan være et korrosjons produkt av en legering av kopper, tinn og bly, forskjellig fra bronzen på håndtaket. Spektralanalysen viser nemlig at bronzen har vært meget tinn fattig, det har vært nesten ren kopper, med forurensninger av bly, tinn og litt sølv, mangan og antimon. Legeringen i ornamentene og underhjaltet har bestått av kopper, bly og tinn i omtrent like store mengder idet en ser bort i fra jernet som sannsynligvis er forurensning fra annet jern på sverdet. Innholdet av mindre forurensninger som kan skyldes malmens oprindelse er også forskjellig. I løpet av den lange tid sverdet har ligget i jorden er det meget sannsynlig at forskjellen mellom legeringene har gjort at den uedleste av disse, legeringen i ornamentene, er blitt korrodert mer en den renere kopperlegering. Ornamentene er gått over til en ikkemetallisk, meget småkrystallinsk forbindelse som gir det diffuse røntgendiagram

II. SKJOLDET.

Av treet i skjoldet forelå flere stykker, 1—2 mm tykke og opp til 100 mm × 50 mm. Den ene siden var farget med et rødt og den andre med et lys blått pigment. Tresorten ble bestemt ved mikroskopisk snitt til *alnus glutinosa* (L) Gaertn, svartor, muligens en hybrid. Til sammenlikning forelå recent *alnus*, et snitt fra Osebergfunnet av *alnus glutinosa*, samt plansjer i E. Mork: Vedanatomi og P. Greguss: Bestimmung der Laubhölzer und Sträucher. Materialet var så oppbrukt at det var umulig å si noe om dimensjonene av de største anvendte stykker. Ut mot kanten er treskiven tynnet, men der er ingen spor av det redskap som er brukt.

Det røde pigment var i mikroskopet gulrødt, gjennomsiktig og dobbelt brytende. En del ble svart og sublimerende ved opphetning. Et røntgendigram ga det hexagonale, røde kvikksølvulfids eller sinobers linjer. Kjemisk ble jern påvist. I den undersøkte prøve fantes ikke linjer av den kubiske, svarte modifikasjon av kvikksølvulfid, men enkelte steder på skjoldet var rødfargen som sværtet. Plinius kjenner sinober som pigment og den er funnet i veggmalerier i Rom og Pompei. Allerede på denne tid var det et meget kostbart pigment som ofte var utsatt for forfalskninger med oker, mønje og organiske fargestoffer. I vårt tilfelle synes den eneste tilsetning å være jernoksyd, som like godt kan komme fra jernsaker i graven som den kan være tilsatt i gammel tid. Den viktigste forekomst av sinober i verden finnes i Almaden, Spania. Ellers finnes det i Bayern, Italia og Jugoslavia.

Det blå pigment viste seg i mikroskopet å være delvis glassaktig med enkelte krystaller med rette vinkler. Det besto av både fargete og ufargete partikler. Den ufargete del er kvarts. Den blå fargesubstansen har en brytningsindeks $n = 1.635 (\pm 0.005)$, vennligst bestemt av C. Oftedal. Pigmentet har en svak dobbeltbrytning. Det løser seg hverken i konsentrerte syrer eller natronlut. Kjemisk analyse viser kopper, kalsium og kiselsyre. Et røntgendigram viser kvarts linjer og linjer av et ukjent stoff. Det er i hvert fall ikke et glass, men et godt krystallisert stoff. Det viser pleokroisme. Utseendet, den kjemiske analyse og brytningsindeksen av

stoffet stemmer med egyptisk blått. Egyptisk blått er et syntetisk pigment som var kjent i Egypt og Assyria flere tusen år før vår tidsrekning. Det ble framstillet f. eks. ved å opphete kvarts, malakitt, kalsiumkarbonat og natriumkarbonat. Derved oppsto et blått stoff, en fritte som ble pulverisert og anvendt som pigment i maling, glass og glasseringer istedenfor det dyrere lapis lazuli, ultramarin. Egyptisk blått har ikke vært funnet som pigment senere enn det 6. århundre (E. Raehlmann: *Über die Farbstoffe der Malerei*, Leipzig 1914 p. 13.).

Egyptisk blått er beskrevet av Laurie et al. *Proc. Roy. Soc., London* (A) 89 1814 (p. 418—429) som et krystallinsk stoff, med tetragonal symmetri, optisk negativt, enakset, med dobbelt brytning 0.031, og med sterk pleokroisme. Brytningsindeks oppgis til $n = 1.635$ (4).

Til sammenligning ble undersøkt prøver fra 2 egyptiske sarkofager fra det XXI dynasti, som fantes Universitetets Etnografiske Museum. Den ene var komplett og merket 22806, av den andre forelå bare lokket. Prøvene ble rensed med eter for å fjerne lakk og med saltsyre for å fjerne det underliggende krittlag. Utseendet i mikroskopet og optiske egenskaper svarte til pigmentet fra Steigen. Til fullstendig identifikasjon ble det tatt røntgendiagram av prøver fra Steigen og fra sarkofagene. Da verdiene kan tenkes å ha interesse for kolleger og da de ikke finnes i ASTM-indeksen oppgis de her. Begge prøver inneholder kvarts som er observert i mikroskopet. Etter at dette arbeide var kommet i trykken er det av Ole Klindt-Jensen i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1959 beskrevet et blått pigment fra et skjold av tre fra en mannsgrav fra yngre romertid. Pigmentet er bestemt som «vestorianskblått» og er det samme pigment som ellers også kalles for egyptisk blått. En prøve av dette stoff ble vennligst overlatt forfatteren, og røntgendiagrammet av denne prøve var *fullstendig identisk* med prøven fra Bø i Steigen. Derfor er ikke utmålingene av dette diagram opført i tabell nr. 2. Verdiene av d i tabell I og II er beregnet av diagram tatt opp på forskjellige røntgenkamera, hvorav det som er anvendt for pigmentet fra Bø (og den danske prøve) gir størst nøyaktighet i bestemmelse av d -verdiene. Med

kameraet anvendt i tabell 2, II, er fullstendig identitet mellom prøvene fra sarkofagen og prøven fra Bø i Steigen også påvist. Variasjonen i kvartsmengden i de 3 undersøkte prøver synes å være meget liten.

Tabell 2

Røntgendiagram tatt med kopperstråling ga nedenstående verdier for $d = \frac{n \lambda}{2 \sin \theta}$

I		II		III
d(kX)	Styrke	d(kX)	Styrke	d(kX)
7.6	m. sv.	7.60	sv.	
5.15	m. m. sv.			
4.25	mid. st.	4.29	sv. +	4.21—7
4.05	m. m. sv.			
3.78	mid. st.	3.83	mid. st.	
3.65	m. m. sv.			
3.34	st.	3.37	st.	3.35—10
3.28	sv.			
3.19	sv.	3.20	m. sv.	
2.99	st.	2.99	sv. +	
2.61	sv.	2.63	sv.	
2.57	sv.	2.59	sv.	
2.45	sv.	2.46	sv.	
2.37	m. m. sv.	2.40	m. sv.	
2.31	m. m. sv.			
2.28	midd. st.	2.28	sv. +	2.285—32.45—3
2.12	sv.	2.11	m. sv.	2.129—3
		2.01	m. sv.	
1.99	m. m. sv.	1.98	sv.	1.981—2
1.96	m. sv.			
		1.885	m. sv.	
1.82	mid. st.	1.825	mid. st.	1.814—8
1.78	sv.	1.78	m. sv.	
1.75	m. sv.			
1.70	sv.	1.70	m. sv.	
1.67	sv.	1.67	m. sv.	1.667—3
1.63	m. sv.			
1.59	sv.	1.60	m. sv.	
1.57	m. m. sv.			
1.53	sv.	1.54	sv. +	1.539—6
1.47	m. m. sv.	1.48	m. sv.	
1.45	m. sv.	1.46	m. sv.	1.447—1
1.43	m. m. sv.			1.412—1
1.42	m. m. sv.			
		1.40	m. sv.	

	I		II		III
d(kX)	Styrke	d(kX)	Styrke	d(kX)	Styrke
1.39	m. sv.	1.39	sv.		
1.37	midd. st.	1.38	sv.	1.376—7	
1.33	sv.				
1.28	m. m. sv.			1.284—2	
1.25	m. m. sv.			1.253—2	
1.24	m. m. sv.				
1.20	m. sv.			1.196—2	
1.18	m. sv.			1.178—2	
1.15	m. m. sv.			1.150—2	
1.135	m. m. sv.				
1.12	m. m. sv.				
1.08	sv.				
1.065	m. m. sv.				
1.045	m. m. sv.			1.044—1	
1.03	m. m. sv.				
1.01	m. m. sv.			1.011—1	

I	II	III
Blått pigment fra skjold, Bø i Steigen, Nordland. Fullstendig identisk med pigment fra grav 1, Slusegaard, Bornholm.	Blått pigment fra mumiesarkofag fra XXI dynasti, Etnografisk museum, Universitetet Oslo.	Kvarts. Tallene etter d-verdiene betegner den relative styrke.

A. M. Rosenqvist:

Analysis of sword and shield from the Bø-find.

The sword hilt is ornamented with rings of a bronze very poor in tin content, and with figures which originally must have consisted of an alloy of equal parts of copper, lead and tin. The copper-tin-lead alloy is now corroded to an amorphous unmetallic mass.

The shield, made of *alnus glutinosa*, sticky alder, was painted on one side with a red pigment, cinnabar and on the other with a blue, which was found to be egyptian blue, a crystalline copper-calcium silicate, As the d-values of this substance is not found in the ASTM index, they are published here. Full identity has been proved between the blue pigment in the Bø-find, a similar pigment found by O. Klindt-Jensen on Bornholm and identified by him as egyptian blue, and blue pigment from an egyptian sarcophagus from the XXI dynasty from the Ethnographical Museum, University of Oslo.

Anders Hagen:

FUNN FRA FJELLVANN

Fra tid til annen mottar våre arkeologiske museer funn som ligger utenfor det vanlige. Ofte kan det være vanskelig når man står overfor en ny form å bestemme så vel alder som bruk. Imidlertid vil det være sjeldent at man ikke makter å finne fram til sammenligningsmateriale og dermed gi løsning på den gåten som først kunne synes vanskelig nok. En slik liten gåte dukket opp på Universitetets Oldsaksamling for noen år siden. Det dreiet seg om en gjenstand som gårdbruker Hans R. Frisvold i Garmo hadde kommet over i Tessvatten i Lom. Gjenstanden (fig. 1.) var funnet på en tørrlagt steingrunne på østsiden av vannet ca. 300 m sør for «Oset» og 50 m ut fra den gamle stranden. Formen på funnet var nærmest trinselignende og bestod av en vidjering som med fire eker var festet til en sentrumstein. Så vel steinen som ekene og ringen var omhyggelig omviklet av ca 1 cm brede neverstrimler. Gjenstanden hadde et største tverrmål på 9.2 cm og i noe defekt og tørr tilstand var vekten 90 g. Det var ganske opplagt at gjenstanden måtte ha hatt noe med fisket å gjøre; fra gammelt av er da også Tesse kjent for sitt gode ørretfiske.

Imidlertid er gjenstander av denne eiendommelige formen nå helt ukjent både i Lom og Gudbrandsdalen ellers. En rask undersøkelse gav dessuten som resultat at man hverken ved våre arkeologiske museer eller ved de større folkemuseer kjente til noe som kunne minne om dette funnet. Her hjemme syntes derfor dette trinselignende høyfjellsfunnet å bli uten forklarende paralleller. Derimot var hellet større når det gjaldt

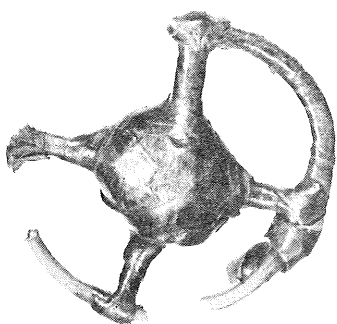

Fig. 1.
Trinseformet garnsøkke
med vidjering, sentrunnsstein
og neversurring.
Største tverrmål ca. 9 cm
Funnet i Tessvatnet, Lom,
Gudbrandsdalen

å skaffe sammenligningsmateriale fra andre og noe fjernere områder.¹ Således viste det seg at typen var meget vel kjent i Finland og også i Nord-Sverige — der slike og lignende gjenstander helt inn i våre dager var blitt brukt som *garnsøkk* ved elv- og innsjøfiske. Fra enda fjernere strøk som Estland, Nord-Russland og Øst-Sibir fins også de samme former anvendt som garnsøkk. Det er tydelig at vi her står overfor en alderdommelig form, hovedsakelig utbredt over østlige strøk, der man sannsynligvis må søke etter opphav og sentrum. I Finland går typen under navn av *Sompasøkk*. *Sompa* betyr egentlig trinse til skistav

— en likhet som er nærliggende. Den finske etnolog Valonen, som nylig har behandlet disse og andre redskaper der bjørkebark er benyttet som materiale, deler typen i to grupper. Vårt funn fra Tesse hører hjemme i hans gruppe 2 som er forholdsvis spinkle søkk der steinen er helt omviklet av never og hvor ringen også ofte er omviklet.² Valonen søker å vise at denne gruppen har en temmelig ensidig øst-finsk utbredelse, hovedsakelig til de karelske strøk.

Således skulle opphavsområdet for den gruppen der vårt stykke hører hjemme tilsynelatende være greit lokalisert. Derimot sier hverken vårt funn eller de finske forekomster noe sikkert om selve dateringen av typens tidligste forekomst. Valonen mener imidlertid at så vel utbredelse som form står så pass nær en annen ringformet garnsøkktype at man på dette vis kan slutte seg til en sammenheng bakover mot yngre steinalder. Denne beslektede form, som skiller seg ut ved det at steinen er surret til selve ringen med neverbånd (fig. 2.), er datert til yngre steinalder gjennom funn fra så vel Ural som Finland. I nyere tid har begge former levd side om side i Sibir.

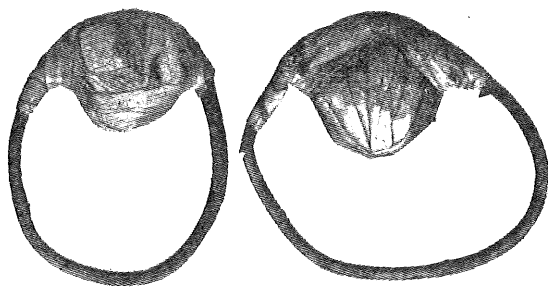

Fig. 2. Ringformet, neversurret garn-søkke fra steinalderen funnet i Finland (Etter N. Valonen)

Etter at dette første garnsøkkfunn av Sompa—typen kom inn til Universitetets Oldsaksamling, er flere andre funn (f.eks. fig. 3) og opplysninger om funn av samme slag blitt kjent fra Norge. Således har Olaf Framheim i brev meddelt at han har funnet tre slike «treringer med stener i midten innflettet med neverbånd nede ved elvekanten, på bunnen av det for lenge siden tørrlagte Lesjavann».

Et meget godt bevart funn er også kommet inn til Videnskabselskabets Museum i Trondheim sommeren 1951.³ Ringens tverrmål er ca. 10 cm og formen er helt identisk med det finske typeeksemplar. Dette søkket ble funnet på en sandbanke ute i Samsjøen i Haltdal pgd. Sjøen var den gang nedtappet til lavmål.

Fra Telemark har vi også opplysninger som kan tyde på at fiskesøkk av Sompa-typen har vært kjent og brukt inntil forholdsvis sen tid. Således har lærer Strand i Seljord meddelt i brev at han «minnest godt at slike «neversøkkje» som dei vart kalla, vart bruka på fiskegarn av ein gamal mann. Ringen rundt steinen gjorde at ikkje steinen smatt millom maskane og ikkje sokk dei djupt i møyra».

Det mest interessante av disse funn hos oss er imidlertid kommet for dagen sommeren 1955 (fig. 4). Også denne gangen var Tessvatnet finnestedet. Det dreier seg om en hel liten samling av gjenstander bestående av et hjulformet garnsøkk, fire andre neversøkk av enklere type samt en meget vakker og velbevart pilespiss av skifer. Ringsøkket er av

Fig. 3. Neversurret garnsøkk fra Tessvatnet. Tverrmål ca. 10 cm.

sikker Sompa-type, men det er temmelig dårlig bevart. De fire andre søkkene er nærmest langstrakte hylstre som inneholder hver sin stein. Lengden på disse hylstrene varierer fra 15.5 til 19 cm.

Alle disse sakene ble funnet på forsommeren 1955 under meget lav vannstand på en lokalitet som heter «Nordseterlandet» eller «Tverrlandet» og stedet ligger i nordenden av Tessvatnet. Finneren, Ola Bråten i Garmo, hadde helt bevisst gått over et strandparti for å søke etter eventuelle funn.

Sakene lå på et areal av ca. 25—30 m i tverrmål og lå helt oppe i dagen. Bare de store avlange neversøkkene stakk litt ned i sanden.

Det kan således være fristende å trekke den tilsynelatende nærliggende konklusjon at disse ting som er funnet så pass tett sammen og i samme nivå må være fra samme tid. Med andre ord at neverhylstrene, hjulsøkket og pilespissen må ha havnet på bunnen av Tessvatnet en gang ved steinalderens slutning eller ved bronsealderens begynnelse. Den vakre pilespissen er nemlig av en type som synes å høre hjemme i en ren fangst-kultur med hovedsakelig nord-skandinavisk utbredelse. Ofte er slike slanke piler blitt funnet ute i vann — trolig er det at de mange ganger er blitt anvendt til skyting av fisk. Dette er vel også årsaken til at vårt eksemplar er havnet i Tessvatnet.

Selv om vi således ikke helt kan se bort fra at tid og kulturmiljø har vært det samme for alle funnene fra Tverrlandet ved Tessvatnet, vil det uten tvil være forhastet å trekke denne slutning uten videre. Tingene skriver seg nemlig ikke fra noen boplass. De er alle sammen gjenstander som trolig er blitt tapt ved uhell under fisket; i storm og uvær er garnene drevet av, filtret seg sammen og sunket — ved et uheldig skudd er pilen blitt mistet på bunnen. Rent tilfeldig kan således sakene ha havnet her på det samme sted til forskjellige tider. Tessvatnets rikdom på god fisk har

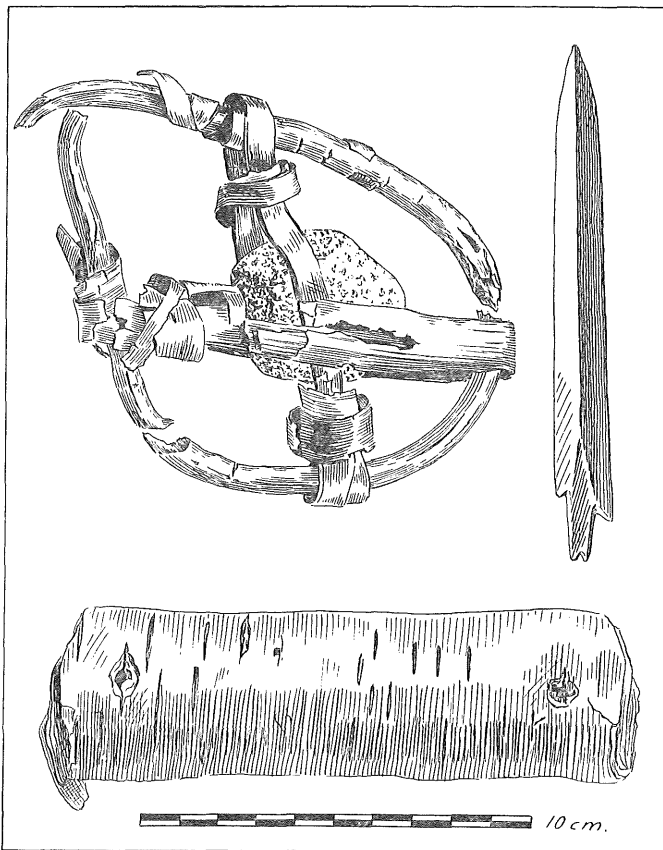

Fig. 4. Neverhylse med stein, ringformet garnsøkk og pilespiss av skifer funnet på «Nordseterlandet» ved Tessevatnet.

uten tvil fristet fiskere til fangstferder i så vel steinalder som i alle andre aldre.

Ser man seg om etter andre dateringsmuligheter for våre garnsøkk av Sompa-typen vil det være naturlig å søke sammenheng med de områder der typen har sitt opphav. Vi har funnet at sentrum synes å ligge i Karelen. Det burde derfor i første omgang være en naturlig tanke å sette våre funn i sammenheng med den innvandring av finner som fant sted til de svensk-norske skoger og grensetrakter på 16—1700 tallet. Et funn av trinse-

formet garnsøkk av Sompá-typen i Jemtland er da også blitt betraktet som vitne om disse finske nybyggeres virksomhet.⁴ Noe anderledes stiller det seg unektelig med våre forekomster. Så vidt meg bekjent kom aldri disse finske nybyggere fram til de trakter der disse funn er blitt gjort. Dertil kommer at fiskesøkk av denne typen ikke er kjent ved Glomdalsmuseet, der man har en god samling av redskaper og husgeråd fra de finske bosetningsområdene. Funnenes beliggenhet — så avgjort utenfor bygder der finnebosetningen maktet å gjøre seg gjeldende direkte eller indirekte, synes derfor å bringe en til den konklusjon at vi her har for oss gjenstander som riktignok må ha sitt typemessige spredningssentrum i finsk-estnisk område, men som hos oss har fått sitt innpass uavhengig av skogfinnernes innvandring. Skulle dette være riktig, synes sannsynligheten å være stor for at Sompá-søkkene hos oss må skyldes eldre påvirkninger, men hvor gammel typen er her hjemme får foreløpig stå ubesvart, hvis man likevel ikke vil velge det vågestykke å se dem i sammenheng med de østlige påvirkninger som gjør seg gjeldende i yngre steinalders jegerkultur — et miljø der vårt funn av den vakre og effektive pilespissen hører hjemme.

Det er kun å beklage at våre høyfjellsvassdrag ikke er blitt gjenstand for mer systematiske arkeologiske registreringer før de omfattende reguleringer som nå er under arbeide blir fullført. Det er ikke bare sannsynlig, men i mange tilfeller også bevislig at vi her langs elver og vann har eldre boplasser som for en ikke liten del går tilbake til steinalderen. Verdifulle iakttagelser, som kunne gi oss nytt materiale til å kaste lys over problemer i vår eldste kulturhistorie, vil gå tapt når disse områder vekselvis settes under vann og vekselvis tørres ut. Kulturlag vil skylles bort og funn forsvinne. Noe vil imidlertid kunne berges hvis fjellfolk vil ha øynene med seg når de vanker på slike steder. Et hvert funn vil kunne telle med i dette regnskap.

Anders Hagen

Finds from Mountain Lakes.

The University Museum of National Antiquities has, during recent years, received a few curious objects which have been discovered at the bottom of dried up mountain lakes in North Gudbrandsdal (Tessevann and Lesjavann). (Figs. 1 and 3). These consist of a ring of willow affixed to a central stone by four spokes. The stone, spokes and the ring are all bound with strips of birch bark measuring about 1 cm in width.

These objects have served as net sinkers, but have long been obsolete in Norway. On the other hand, they are known from Northern Sweden, Finland, Estonia and Russia, and they have undoubtedly come to this country from the east. It is difficult to determine when this wheel shaped form of net sinkers was first introduced into Norway, perhaps as early as the late Stone Age; thus one of our finds was discovered beside a beautiful slate arrowhead. In this connection it may be pointed out that a type of net sinkers very similar to ours (Fig. 2) has been utilized during the late Stone Age both in Finland and Siberia.

The more thorough investigations of Stone Age dwelling sites in the mountains which have been started in recent years may possibly provide further material which will throw light on this problem.

NOTER

¹ N. Valonen: Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen. Vammala 1952, s. 255 ff.   ² l. c. s. 259.   ³ T. nr. 17198.   ⁴ N. Valonen, l. c. s. 260.

Ad. Stender-Petersen:

VARÆGERSPØRGSMÅLET

Varægerspørgsmålet, *det varægiske problem*, på russisk *varjazjskij vopros*, er en meget upræcis og meget forenklet betegnelse for det komplicerede problem om den rolle de nordiske folk kan eller må have spillet i tilblivelsen af den russiske stat. Betegnelsen er imidlertid kort og bekvem, og det må derfor være mig tilladt at bruge det med det antydede forbehold. Diskussionen om, hvorvidt nordboerne har eller ikke har spillet en afgørende rolle i tilblivelsen af den oldrussiske stat, må føres tilbage til en større sammenhængende passus i den *Oldrussiske krønike*, også kaldet *Nestor-krøniken*, hvor der *sub anno* 859—862 fortælles, at en række østslaviske og finske stammer, der boede øst for Peipus-søen, syd for Ladoga-søen og vest for Beloozero-søen i det nordlige Rusland var blevet enige om at tilkalde den hinsides Østersøen boende varægiske Rus'-stamme med brødrene Rurik, Sineus og Truvor i spidsen og bede dem styre og regere dem. Det var denne begivenhed, som skulde have givet stødet til dannelsen af den russiske stat. Interpretationen af denne passus delte de lærde i to lejre, den *normannistiske* og den *anti-normannistiske*, den der tog teksten som et historisk bevis for Ruslands grundlæggelse ved nordboerne, og den der bestred denne teksts dokumentariske betydning. Modsætningen mellem de to lejre var undertiden præget af nationale lidenskaber, ikke mindst i den anti-normannistiske lejr, som næsten udelukkende bestod af russiske forskere, der ikke kunde tænke sig, at deres stat skulde skyldes sin tilblivelse invasionen af fremmede erobrere. Takket

være Vilhelm Thomsens endnu idag klassiske undersøgelse *Det russiske riges grundlæggelse ved nordboerne*, oprindeligt publiceret på engelsk, senere udgivet på tysk (1878), svensk (1882), russisk (1891) og dansk (1919), så det ud til, at striden i hovedsagen var afgjort til fordel for den normannistiske skole, og da den russisk-tyske forsker F. Braun i 1925 offentliggjorde en større afhandling om *Varægerne i Rusland (Varjagi na Rusi)* i et i Berlin udkommende russisk tidsskrift, mente han at kunne sige, at *Varangomakiens dage heldigvis nu var forbi*. Han var overbevist om, at ingen længer kunde benægte, at *varægerne omkring midten av det 9de århundrede var dukket op i Nordrusland*, og at de var *begyndt at kræve skat af finnerne og slaverne* i den foromtalte trekant mellem de tre store søer, specielt omkring Ilmen-søen.

Professor Brauns oversigtsartikel var særlig interessant ved at han formulerede de to principper, hvorpå hele den normannistiske forskning hvilede. Det ene princip bestod i, at den varægiske bevægelse østpå dannede en nøjagtig parallel til vikingebevægelsen vestpå, således at de for denne karakteristiske træk uden videre kunde føres over til den varægiske ekspansion. Brauns andet princip gik ud på, at selve bevægelsen blev startet af nordiske (svenske) handelsmænd, der var ledsaget af eller også optrådte som krigere af samme type som vikingerne. Begge disse principper var i virkeligheden aksiomer, der kunde anfægtes og er blevet anfægtet, men de lå længe til grund for den normannistiske lejrs historisk-filologiske metode. Jeg tror, at hverken det ene eller det andet princip kan blive opretholdt i længden, og det er min overbevisning, at den vigtigste skavank i denne metode var, at den ganske savnede enhver videnskabeligt begrundet forestilling om statsdannelsesprocessen i sig selv. Man arbejdede hovedsagelig med tekster og kilder, som man prøvede at interpretare ved hjælp af den klassiske kildekritiske fremgangsmåde, og kilderne var ikke blot russiske, men også byzantinske, latinske, nordiske og arabiske. I altfor høj grad drejede det sig om tekststeder, mindre om de værker, hvorfra de stammede. Man tyede til sådanne hjælpevidenskaber som arkæologi, numismatik, runologi, sprogforskning og litteraturhistorie, men altfor

ofte gjorde man sig skyldig i at interpretere sit materiale i lyset af, hvad man håbede at finde i det. Det, der skulde bevises, blev ofte brugt som bevis eller forudsat bevist. De to principper Braun så klart formulerede påvirkede ustandselig interpretationen af materialet. Det, der var særegent for den varægiske bevægelse og adskilte den fra vikingebevægelsen, blev forklaret som en uvæsentlig variation af det givne skema, nærmest som resultatet af den nordisk-varægiske kulturs overlegenhed overfor den primitive slaviske bondebefolkning, som formodentlig var forsvarsløs overfor de varægiske handelsmænd og krigere. Denne konception var ikke baseret på nogensomhelst sammenlignende studier, og ingen virkelig videnskabelige beviser blev anført for, at den nordiske kultur faktisk stod på et højere trin end den slaviske. Man opererede med mere eller mindre romantiske forestillinger om den skandinaviske civilisations fortrin. Ud fra dem forstod man *Nestor-krønikens* beretning snart som et vidnesbyrd om, at varægerne virkelig var blevet indbudt til på basis af enslags gensidig kontrakt at forsvare de slavisk-finske stammer og regere dem, snart som et vidnesbyrd om, at det gamle statsløse Rusland var blevet erobret af driftige nordboer, fremfor alt Rurik, som ud af intet skabte en stat.

På dette punkt satte den sovjetiske forskning sin anti-normannistiske kritik ind. Den vendte sig imod den *borgerlige* historisk-filologiske metode og søgte at sætte en *præhistorisk-sociologisk* metode ind i dens sted. Først og fremmest kastede man den naive tro overbord, at en stat kan blive grundlagt af nogle enkelte navngivne personer, simpelthen som en viljesakt. Udrustet med en konsekvent udbygget teori om statsdannelsesprocessen som et resultat af et givet folks egne produktionsforhold forkastede den sovjetiske skole fuldstændig hypotesen om den russiske stats tilblivelse som følge af en indbydelse til eller erobring fra nordboernes side. Også den romantiske idé om den nordiske kulturoverlegenhed blev — næsten med indignation — forkastet af denne skole. Med stadig større stædighed hævdede den, at der længe før varægernes opdukken i Rusland var skabt et solidt grundlag for en statsdannelse, og varægernes indsats blev enten minimaliseret eller fuldstændig fortiet. Hvis denne metode

overhodet fortjener at kaldes *marxistisk*, så er det i hvert tilfælde en meget misforstået marxisme, der ligger til grund for den.

Den største betydning for varægerspørgsmålets sovjetiske behandling havde den på mange måder fremragende russiske historiker B. D. Grekov. Sine resultater skitserede han kort i første bind af den officielle *Sovjetunionens historie (Istorija SSSR, Moskva 1939)*. Han benægtede ikke varægenes opdukken i det nordlige Rusland. Han akcepterede endogså deres rolle i den forstand, hvori professor Braun havde fremstillet den. Også for Grekov var varægenes invasion i Rusland kun en variant af vikingebevægelsen i Vesteuropa. Når Braun karakteriserede dem som *handelsmænd* og *krigere*, betragtede Grekov dem simpelthen som *rovere* og *handelsmænd*. Ifølge Grekov forsvarede slaverne sig imod de varægiske huskarlebander, som han kalder dem, men nogle af de sidstnævnte var heldige nok til at besætte visse slaviske borgbyer (*gorodki*) og derfra underkue den omkringboende slaviske befolkning efter at have udryddet eller underkuet de lokale fyrster. Grekov mente således, at der på det tidspunkt allerede fandtes visse mindre slaviske fyrstendømmer, som varægerne simpelthen overtog. Der var altså ikke tale om, at varægerne grundlagde nogen stat. Det, der skete, var, at der i spidsen for visse slaviske fyrstendømmer optrådte fyrstedynastier, der førte deres oprindelse tilbage til de varægiske *rovere* og *handelsmænd*. Disses betydning var således minimal. Mærkeligt nok indrømmer Grekov, at de varægiske vikinger, der dukkede op i Novgorod-slavernes territorium, forstod at gøre sig selv til landets herrer (*chozjajeva*) og udrydte de formodede lokale fyrster og den lokale adel eller at flyde sammen med dem i en herskende klasse. Men hvordan dette skete, undlader Grekov fuldstændig at forklare os.

Den historisk-filologiske metodes mesterstykke har altid været forklaringen af det første element i *Ruslands* navn. Lige siden Vilhelm Thomsens dage har normannisterne været urokkelig overbevist om, at dette element, oldrussisk *Rus'*, gik tilbage til det finske *Rōtsi*, som tjente til betegnelse for svenskerne, og at det finske ord på den ene eller anden måde havde noget med ordstammen i det svenske landskabsnavn *Roslagen*

at gøre. Denne tankegang har altid været en national anstødssten for anti-normannerne og er det også for sovjetforskerne. Grekov, som var en samvittighedsfuld historiker, kunde ikke helt benægte rigtigheden af, at det finsk-slaviske *Rus'*-navn, forsåvidt det er knyttet til Nordrusland, er af varægisk oprindelse, men når han møder den samme betegnelse i byzantinske kilder, mener han, at det er uafhængigt af det nordlige og kun omfatter det sydlige område som en indigen slavisk betegnelse for folket. På denne måde får vi da to *Rus'*-betegnelser, en nordlig, af varægisk oprindelse, og en sydlig, slavisk folkebetegnelse. Begge skulde ifølge den historiske skabnes vilje (læg mærke til denne ganske u-marxistiske sprogbrug) på et givet tidspunkt have mødt hinanden og forenet sig med hinanden. Man får det indtryk, at medens varægerne i Norden rev magten over de allerede eksisterende mindre slaviske fyrstendømmer til sig og kaldte deres område *Rus'*, var der i syd opstået en uafhængig slavisk stat, der tilfældigvis også fik navnet *Rus'* efter forskellige floder, der hed *Ros'* eller noget lignende. I det 10de århundrede blev de to statsområder forenet med hinanden, og Kijev-Novgorod-riget opstod. De to fyrster, der fremkaldte denne fusion, nemlig Oleg (= *Helgi*) og Igor' (= *Ingvar*), havde ganske vist varægiske navne, men de var for længe siden slaviseret, og fortjenesten af at have dannet riget tilfaldt dem ikke som fremmede erobrere, men som nationale russiske fyrster eller konger. Skønt Grekov opretholdt denne teori om *Rus'*-navnets dobbelte oprindelse også i senere værker, kunde sovjetisk forskning, ikke mindst i den patriotisk-nationalistiske periode under og efter den anden verdenskrig, aldeles ikke affinde sig med, at blot en del af det russiske folkeområde skulde have fået sit navn fra nordisk kilde. Med alle mulige og umulige midler blev også denne rest af den normannistiske teori udryddet. Forskere som V. V. Mavrodin (*Obrazovanije drevne-russkogo gosudarstva*, Leningrad 1945, *Drevnjaja Rus'*, Moskva 1946, *Otjerk istorii drevnej Rusi*, i kollektivværket *Istorija kultury drevnej Rusi*, bd. I, Moskva 1951), P. N. Tretjakov (*Vostotjno-slavjanskije plemena*, Moskva-Leningrad 1948), A. N. Nasonov (*Russkaja zemlja*, Moskva 1951) og D. S. Lichatjov (i hans kommentar til *Nestor-kroniken*,

Povest' vremennyh let, bd. II, Moskva-Leningrad 1950) udfoldede en energisk åndelig propaganda for tanken om, at *Rus'*-navnet var indigent og autoktont, måske identisk med Strabons *Roxolaner*, Jordanes *Rosomoner* eller det syriske *Hros*-folk, måske endda af etruskisk oprindelse, måske en hydrografisk benævnelse, men under ingen omstændigheder af nordisk oprindelse.

Den sovjetiske anti-normannistiske skole, som så energisk bekæmpede den normannistiske skoles historisk-filologiske metode, fik også travlt med at gendrive modstandernes arkæologiske metode, ikke mindst fordi sovjetforskerne mente at have fundet nye argumenter for deres præhistorisk-sociologiske synsmåde. Som den normannistiske arkæologiske *grand old man* står som bekendt T. J. Arne, der selv har haft lejlighed til at deltage i de russiske udgravninger før verdenskrigen, og som allerede i 1914 offentliggjorde sit grundlæggende værk *La Suède et l'Orient* (Uppsala 1914). Skønt det materiale, den arkæologiske metode arbejder med, i sig selv er stumt og kun får beviskraft, når det kombineres med andre, ikke-arkæologiske kilders udsagn, må det dog siges, at arkæologien har bevist, at det russiske område var et kulturelt gennemgangsland mellem Norden på den ene side og Orienten og Byzans på den anden, og at der i dette område findes ubestridelige materielle spor af en svensk-nordisk bosættelse. Den sovjetiske skole, som på en så energisk og efter min mening uvidenskabelig måde har søgt at undergrave de historiske teksters udsagn, har selvfølgelig også sat sig imod en normannistisk interpretation af de materielle fund. Det er i særdeleshed den sovjetiske arkæolog A. D. Avdusin (*Varjazjskij vopros po archeologitjeskim dannym*, i *Kratkije soobstjenija Instituta Istorii Materialnoj Kultury*, bd. XXX, 1949 og *Raskopki v Gnezdove*, ibidem, bd. XXXVIII, 1951), som har sat alt ind på at bortforklare eller benægte tilstedeværelsen af varægiske fund, specielt i den gamle by Gnezdovo. Hvor tvivlsomme eller utilstedelige hans resultater og metoder er, har Arne nylig vist i sin afhandling *Die Varägerfrage und die sovjetrussische Forschung* (i *Acta Archaeologica*, bd. XXIII, København 1952). Ganske vist må det siges, at også Arne stadig opererer med det

gamle vikingeskema, i stedet for at rykke de særlige russisk-varægiske forhold i forgrunden.

Når den sovjetiske præhistorisk-sociologiske skole så ihærdigt bekæmper den varægiske teori om den russiske statsdannelse, så hænger det sammen med, at man overbetoner de interne social-økonomiske faktoreres betydning for tilblivelsen af en stat og ganske negligerer de eksterne. Nu kan det — som jeg har antydnet ovenfor — ikke bestrides, at ændringer i det produktionsmæssige plan, nye produktionsmidler, andre produktionsforhold osv. kan og må medføre ændringer i et samfunds sociale og politiske struktur, således at et primitivt stammesamfund, som slaverne oprindelig udgjorde, faktisk kan komme til at gennemløbe flere efter hinanden følgende etapper med hver sine kendetegn og tilsidst i kraft af en langsomt skeende klassesdeling omforme sig i retning af en politisk stat med en herskende klasse og en eller flere herskere. Hvordan den marxistiske skole arbejder i så henseende, kan man bedst gøre sig bekendt med ved at studere et værk som den polske arkæo-sociolog Henryk Lowmianskis om *De økonomiske grundlag for de slaviske statsdannelser* (*Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1953, sml. nu opså hans bog *Spørgsmålet om normanneenes rolle i de slaviske stater tilblivelse*, *Zagadnienie rolle Normanów w genezie państw słowiańskich*, Warszawa 1958). På en i og for sig særdeles overbevisende måde fastlægger han her de enkelte etapper på vejen fra en væsentlig agerbrug-drivende stammedelt slavisk befolkning over primitivt organiserede stammeforbund til politisk organiserede, bymæssigt karakteriserede statsdannelser og endelig virkelige stater med enhedskonger i spidsen. I modsætning til de sovjetiske forskere er den polske ikke blind for den betydning eksterne faktorer som fjendtlig eller venlig kontakt med allerede eksisterende stater, kulturindflydelser udefra og handelen med fremmede markeder kan have for opståelsen af de slaviske stater.

Ud fra den sovjetiske stræben efter at sandsynliggøre en russisk statsdannelse før den varægiske periode har forskere som V. V. Mavrodin og andre forsøgt at presse kilderne til at fortælle os, at der allerede i det 4de

århundrede blandt de formodentlig slaviske *anter*, russernes forfædre, var opstået mægtige stammeforbund med et politisk grundlag, karakteriseret ved hvad Engels kaldte et *krigerdemokrati*. På samme måde mener man at kunne bevise eller sandsynliggøre eksistensen af et mægtigt volynisk stammeforbund ved foden af Karpaterne i det 6.—7. århundrede. Der er imidlertid en så betydelig geografisk afstand mellem disse områder og det Kijev-Novgorod-område, hvor den endelige russiske stat opstod, at der alene af denne grund ikke kan være tale om en historisk sammenhæng mellem de formodede antisk-volyniske stammeforbund og Kijev-Novgorod-riket. Desuden savnede disse forbund de kendetegn, som må tilskrives en virkelig stat i marxistisk forstand, tilstedeværelsen af en styrende og herskende overklasse, et magtapparat, en militær organisation, en politisk lovgivning osv. Den kendsgerning, som *Nestor-kroniken* meddeler os, at medens de nordlige slavisk-finske stammer betalte tribut til varægerne, betalte de sydlige slaviske stammer tribut til den mægtige Kazariske stat, interpreteres af Mavrodin — fuldstændig alogisk — således, at der i Norden allerede eksisterede et mod varægerne rettet veludviklet russisk-finsk statssamfund og i Syden et endnu mere veludviklet statssamfund, som var rettet mod Kazarriget. Min analyse af den sovjetiske anti-normannismes resultater viser således, at vi står overfor en temmelig trist og lidet koordineret mosaik af hypoteser, løse påstande, gisninger og falske interpretationer, hvis hovedformål er at bryde teorien om den russiske stats varægiske oprindelse ned.

Dette er så meget desto mere sørgeligt, som det ikke kan eller bør benægtes, at den sociologiske synsmåde, som den sovjetiske forskning anlægger, er overordentlig frugtbar. Den normannistiske interpretation af Ruslands præhistorie bør revideres under hensynstagen til denne synsmåde, især hvis vi kombinerer den med den synsmåde, som jeg gerne vil kalde *den komparative*, og som består i, at politiske statsdannelse er en frugt af mellemfolkelige relationer, et resultat af et mere eller mindre veludviklet stammeforbunds selvforsvar overfor højerestående politiske organisationer eller stater.

Den sovjetiske præhistorie har været blind overfor den kendsgerning, at den *vagina nationum*, det folkenes moderskød, som Skandinavien og især Sverige har været siden de ældste tider, atter og atter har udstødt folkelige ekspansioner, der søgte at nå over Østersøen og sætte sig fast på dens østlige kystområder. Det var ingen vikingebevægelse, men et urgammelt *landnam*, der begyndte meget tidligere end den vestpå rettede vikingebevægelse, og som gik ud på at lægge nye og nye jordarealer under nordboernes plov. Ganske som urslaverne strålede ud fra deres ældste hjem i Dniepr-flodsystemet, således strålede de skandinaviske nordboer, hvadenten det var goternes forfædre eller forfædrene til den svenske befolkning i Finland og Estland, igennem århundrederne ud mod Østersøens østlige kyster og de områder, der lå bag dem (sml. Ad. Stender-Petersen, *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, Gøteborg 1927, s. 123 ff. og nu *Jordanes beretning om goternes udvandring*, i *Kuml* 1958, s. 68 ff.). Det er på denne baggrund vi må se svenskernes eller det svenske *Rōtsi*- eller *Rus'*-folks bevægelse østpå, som bragte dem til den geografiske trekant mellem Peipus-, Ladoga- og Beloozerosøerne. Sagnet om de tre brødre fra hinsides Østersøen, som med hele *Rus'*-folket udvandrede til det slavisk-finske grænseområde i Nordrusland, og som bosatte sig på tre forskellige steder, er — sådan som det foreligger i *Nestor-kroniken* — en variant af det oprindelsessagn, som vi finder forskellige steder hos den svenske befolkning i Finland og Estland. Jeg slutter mig til Ekbloms etymologi af ordet *rods-mænd*, *rods-byggjar* eller *rods-karlar* i betydningen 'beboere, bebyggere af beskyttede vandveje'. Det var ikke vikinger, deltagere i velorganiserede krigeriske ekspeditioner og erobringer, men kolonister og landnam-mænd, som i en langsom og omfattende udvandring rykkede frem ad de sikrede stræder, bugter og floder tværs over Østersøen og den Finske bugt op til Ladoga-søen. Denne bevægelse gik parallelt med udvandringen til det nuværende Estland og Riga-bugten, og det er åbenbart en gammel tradition, der ligger bag Torgny Lagmands ord fra 1016 om, at i hans farfars tid havde Svea-kongen behersket *Finnland ok Kirjalaland* (Karelen), *Eistland ok Kurland ok viða um*

austrønd. Som et vidnesbyrd om den nordiske kulturs fremtrængen til Ladoga-landet fremtræder nu den nylig i Gamle Ladoga fundne, særdeles vigtige runeindskrift på et træfragment (sml. Aslak Liestøls og Ad. Stender-Petersens artikler i tidsskriftet *Kuml*, Århus 1959).

Når man nu forestiller sig kortet over Nordrusland, vil man straks forstå, at denne udvandrende svenske befolkning af *rods-mænd* på denne måde kom i besiddelse af de mange nordrussiske flodsystemer, der førte ned mod Volga-floden. Dermed var de enkle nordiske agerbrugeres og landmænds historiske skæbne bestemt. Man har længe vidst, at den nordiske bevægelse, før den kom i kontakt med Dniepr-vejen, var blevet draget ind i det pulserende liv, som udfoldede sig langsmed Volga-floden. Men altfor optaget af deres senere tilværelse har man hidtil i altfor ringe grad fæstet sin opmærksomhed ved, at der fra det 8.—9. århundrede eksisterede to veludviklede, af tyrkiske stammer beherskede kaganater ved denne flod, det bulgarske kaganat ved Mellem-Volgaen og Kama-floden og det kazariske ved Volga-flodens nedre løb ned til det Kaspiske hav. Disse kaganaters betydning for det varægiske spørgsmål er aldrig blevet rigtigt erkendt, fremfor alt har man været blind for, at den handel, der fra Volga-egnene gik ned til det Kaspiske hav og derfra videre til Orienten eller til Sortehavet og Byzans, medvirkede til at kazarerne stræbte efter at underlægge sig det slaviske Dniepr-land, mens bulgarerne søgte at eksploitere de finske egne nord for Øvre Volga.

Nordboerne i trekanten syd for Ladoga havde kun valget mellem at blive lydige vareleverandører og tributpligtige plyndringsobjekter for den bulgarske *kagan*, ligesom finnerne åbenbart var det, eller organisere sig til hævvelse af deres selvstændighed. Deres forbindelse med Svea-kongen var ikke tilstrækkelig til værn for deres uafhængighed, skønt vi ved, at der endnu i det 11te århundrede fandtes en forestilling om, at Ladoga-landet — *Aldeggjuborg ok jarlsriki þat, er þar liggr til* — havde en speciel tilknytning til Sverige: da kong Jaroslav den Vise 1018 giftede sig med Olaf Skautkonungs datter Ingigerd, måtte han give hende dette område som hendes private eje, der derefter blev styret af hendes trofaste ledsager

jarl Ragnvald. Men allerede senest i det 9de århundrede forvandlede dette jarlrige sig til et kaganat efter det bulgarske og det kazariske mønster. Under Volga-handelens vilkår var Rōtsi-folket begyndt at differentiere sig, og dele af den oprindelig agerbrug-drivende befolkning udskilte sig som handelsmænd og herskende overklasse med en selvstændig *kagan* i spidsen. Således drev eksterne impulser dem til at organisere sig politisk og tage handelen mellem Østersøen og det Kaspiske hav i deres egne hænder, i hvert tilfælde delvis. Før eller senere måtte dette svensk-finsk-russiske kaganat syd for Ladoga og ved Øvre Volga stræbe efter at komme i direkte kontakt med det mægtige Byzans, selvom forbindelsen med Sortehavet var vanskeliggjort og hæmmet af de bulgarske og kazariske toldstationer.

Hvis man muligvis vil indvende, at altfor meget i denne konception er hypotetisk, så står man overfor et dokumentarisk bevis for rigtigheden af disse formodninger, når man på rette måde læser sig ind i den lærde biskop Prudentius af Troyes' referat af en skrivelse, som kejser Ludvig den Fromme, da han 839 holdt hof i Ingelheim ved Rhinen, modtog fra den byzantinske kejser Theophilos, den samme som nogle år forinden havde ladet bygge en fæstning midt i Kazarriget til beskyttelse af dette rige og sine Sortehavsbesiddelser. Kejser Theophilos anbefalede i sin skrivelse nogle fremmede mænd til kejser Ludvigs bevågenhed. De var kommet for på deres konges vegne at slutte en freds- og handelstraktat med Byzans, de kaldte deres land *Rhōs* og titulerede deres konge med ordet *chacanus*, og det viste sig, at de talte svensk. De havde besluttet at rejse hjem over det Tysk-romerske rige, fordi deres sædvanlige rejserute var gjort usikker ved indfald af *barbariske og overvættes uciviliserede folkeslag*. Begrundelsen for den lange omvej fra Konstantinopel over Donau og Rhinen åbenbart til Birka i Sverige og derfra til deres kaganat Rhōs ved Øvre-Volga var temmelig tynd, og kejser Ludvig mistænkte dem derfor, som rimeligt var, for at være spioner for de normanniske vikinger, der hjemsogte hans rige, men det udtryk, der er brugt — *exploratores potius quam amicitiae petitores* — tyder på, at de fremmede gesandter selv havde

hævdet at ville slutte en venskabstraktat med kejseren (*amicitiae petitores*). Hele dette dokument synes således at vise, at vi har med et handelspolitisk gesandtskab at gøre, som det svensk-russiske kaganat i Nordrusland havde udsendt, og at dette initiativ skete i den handels interesse, som forbandt Østersøen med det Kaspiske hav og Sortehavet. Allerede på dette tidspunkt må vi formode, at der var opstået handelsorganisationer blandt *Rōtsi*-folket, og at disse organisationer, som dannede enslags gensidige risikoforsikringsselskaber, kaldte sig *væring*er og *kylving*er, i de russiske kilder kaldt *varjagi* og *kolbjagi*, i de byzantinske *varingoi* og *kulpingoi*. På denne måde træder begrebet *varæger* (*væring*er) tilbage som et sekundært fænomen i det historiske varægerspørgsmål, medens begrebet *kaganat Rhōs* rykker i forgrunden. Hvor længe denne kaganat-tradition holdt sig indenfor den russiske fyrsteslægt, fremgår af, at kong Vladimir den Hellige endnu i det 11te århundrede blev tiltalt som *kagan* af den russiske presbyter Hilarion i hans homili *Om loven og nåden*.

Det næste handelspolitiske fremstød kaganatet *Rhōs* foretog fandt sted i midten af det 9de århundrede, da det nordiske *Rus'*-folk for at sikre sig en direkte vej til Byzans skridt for skridt erobrede byerne ved Dnjepr-ruten. Denne rute, den nærmeste fra Ladoga og Novgorod over Smolensk til Kijev, førte nordboerne og deres nordisk-finske tropper gennem slaviske områder, som tidligere havde været underkastet det kazariske kaganats overherredømme. Også her havde den kazariske indflydelse for længe siden gjort sig gældende, og ganske som ved Volga-floden var der også her opstået relativt store byer, der var befæstet til værn mod fjendtlige indfald. Den slaviske befolkning stod allerede på et relativt højt kulturelt standpunkt. Den agarisk-patriarkalske, efter stammer og stammeforbund inddelte slaviske befolkning var begyndt at differenciere sig i klasser, bønder, håndværkere, handelsfolk, og det er kendt, at den ældste nordiske betegnelse for Rusland var *Gardar*, fordi de mange russiske *goroda* syntes at være landets fornemste karaktertræk. Men til et *Gardariki* blev dette land først, da de nordiske fyrster, der var udgået fra *kaganatet Rhōs*, havde brudt det kazariske overherredømme og etableret en sammenhængende

stat fra Kijev i syd til Novgorod og Ladoga i nord. Deres aktion inddrog hele det slaviske land i det mellemfolkelige handelstransitnet mellem Byzans og Skandinavien-Sverige.

Den russiske stats tilblivelse skyldtes således ingenlunde tre navngivne nordiske brødre og deres efterkommeres vikingetogter, hvadenten de påstodes at være indkaldt eller simpelthen var erobrere. Der var langt større og langt mere organiske kræfter med i spillet. Den ene faktor, som der bør tages hensyn til, var de slaviske stammers relativt høje agrariske niveau og deres stadig mere ulidelige eksploitering ved de tyrkiske Volgakaganater, der nød godt af Orient-handelen. Den anden faktor var det nordiske *Rus'*-folks, et udpreget skandinavisk landnam- og kolonistfolks, modstandskraft overfor de tyrkiske kaganaters ekspansion og — takket være de fra Sverige medbragte politiske statstraditioner — evnen til at emancipere sig som et selvstændigt handelspolitisk kaganat. Krydsningen af disse to faktorer resulterede i dannelsen af den nordisk-slaviske russiske stat mellem Kijev og Novgorod. Dannelsen af en sådan stat var i begge folkegrupperes interesse, og det er et historisk faktum af stor betydning, at den nordiske folkegruppe, der med sit initiativ var kommet den slaviske i forkøbet, hurtigt gik op i denne og smeltede sammen med den.

Arne Emil Christensen jr.:

FÆRINGEN FRA GOKSTAD

I sin publikasjon av den store Gokstadbåten¹ sier Fr. Johannessen at han da hadde den lille båten rekonstruert i tegning, men at han etter professor Brøgger's ønske gjenoppbygget den store båten først. Fr. Johannessen fikk også den lille båten ferdig rekonstruert, men han publiserte den ikke. Selv om de to båtene i hovedformen er ens, har den lille allikevel så mange særegenheter at den fortjener en separat gjennomgåelse. Enkelte av båtens konstruksjonsdetaljer kan dessuten muligens gi svar på mer almene tekniske problemer i den gamle skipsbygging.

Båten er en færing, 6,51 m lang, 1,38 m bred og 0,49 m dyp midtskips (fig. 1 og Pl. I). Den er meget lett bygget med 3 brede, tynne bordganger. Ripbordet er av furu, ellers er båten helt av eik. Den har 3 spant foruten rorspant og en «brok» i forstavnen. Midtspantet går opp til overkant av kjølgangen. Over spantet ligger en bite med knær som støtter 2. bordgang og ripbordet. De to andre spantene går fra esing til esing uten bite. På kjølgangen er det ca. 4 mm høye klamper for spantene. 2. bordgang og ripbordet er glatte. Spantene er festet med trenagler midt på hver bordgang, og en klinknagle gjennom spantetoppen. Forbroken og rorspantet er felt tett inn til bordgangene og festet med spiker. I forbroken er det skåret inn 2 håndtak. Keipene er lagt på innsiden av ripbordet fra spant til spant, selve keipen ligger litt utover ripbordet. De er festet med trenagler. Et særpreg ved båten er at ripbordet er skåret

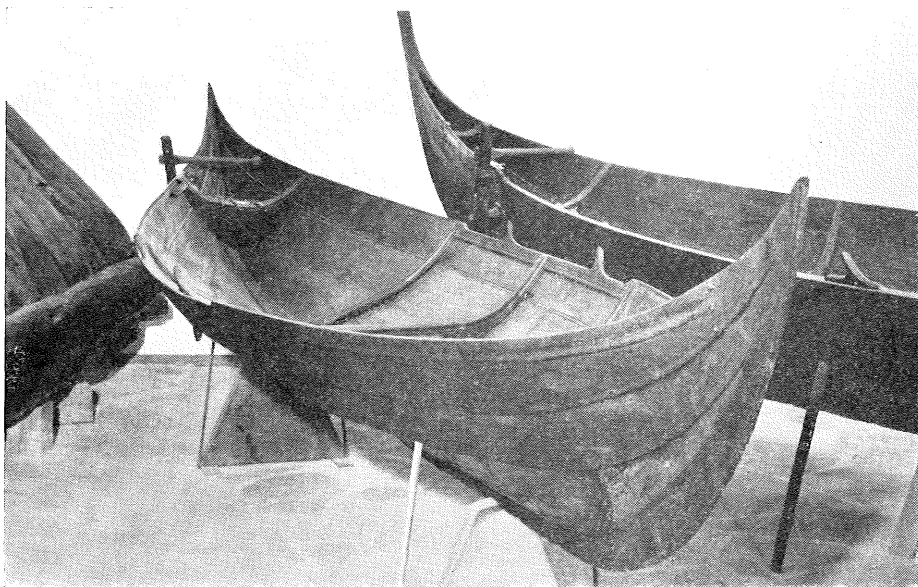

Fig. 1. Færingen i Vikingskipshuset på Bygdøy. (Fot. Mittet).

litt ned langs keipene, slik at årene kommer til å ligge ca. 5 cm lavere enn om relingslinjen hadde vært ubrutt (fig. 1 og Pl. I).

Roret er av samme type som på Gokstadskipet, med «rorvorte» og festet med en vidje gjennom 3 hull i rorspantet. Det ble ikke funnet rorpinner til båtene, og begge er nu utstyrt med rorpinner rekonstruert etter skipets. Med den trange plassen det er akter i disse småbåtene, er en slik rorpinne ubrukelig i praksis. For å få plass til å svinge pinnen, må rorgjengeren sitte sidelengs på babords reling, noe som er ganske utenkelig både under roing og seilas for styrbords halser.

Det er umulig å si noe sikkert om hvordan rorpinnen har sett ut, men med en hengslet «styrvol» av samme type som ble brukt på nord- og vestnorske båter, skulle det gå bra å styre båten fra en tofte over akterste spant. Om båten har hatt rigg eller ikke er vanskelig å avgjøre. I midtbiten er det 2 hull ved overkant av 2. bordgang som kan være vantfester, og helt opp til ca. 1900 var det vanlig å ha mast og seil til selv ganske små

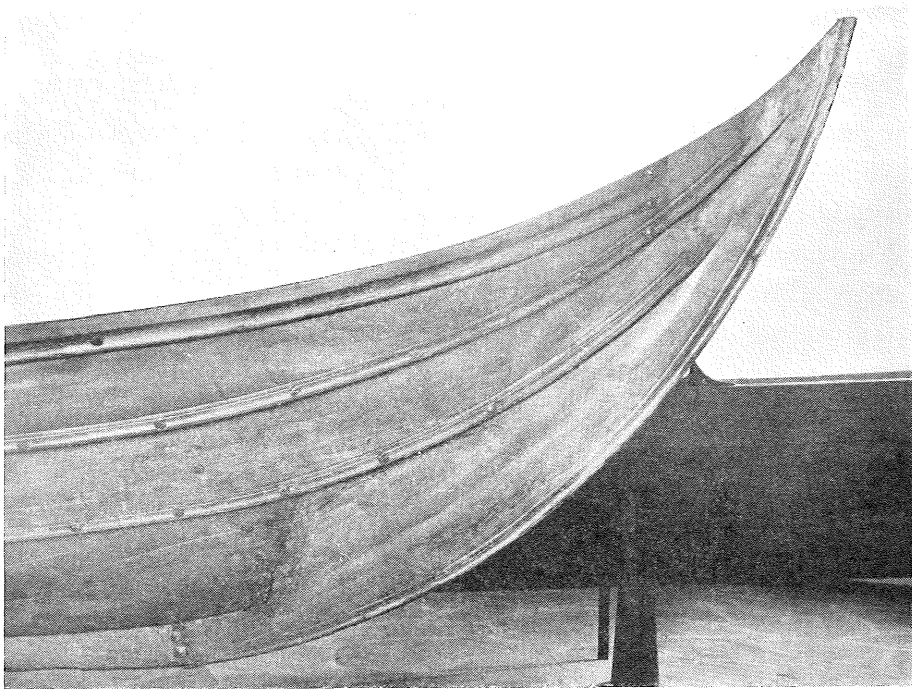

Fig. 2. Forstaven fra styrbord side. (Fot. Christensen).

båter. På den annen side fant Nicolaysen bare 2 «mastespor» ved utgravningen² og det er naturlig at de hører til de to større båtene. Båten har hatt løse tofter og bunntiljer³.

Båtens mest eiendommelige trekk er stevnløsningen. Det første stykket av hver bordgang er spart ut i selve stevnen slik at bordgangene er skjøtet med vanlig skrålask til disse utsparte «halsene» i stedet for å være felt inn i en spunning i selve stevnen. De utsparte «halsene» er forskjøvet i forhold til hverandre slik at skjøten får trappeform. Linjen i hver bordgang er fortsatt over på stevnen, og profilen langs hver bordgang løper også over på «halsene» (fig. 2). Bordgangene må nødvendigvis legges utenpå «halsene». Dette medfører at skjøtene på forstevnen åpner forover, noe som ellers omhyggelig er unngått i vikingetidens skipsbygging. At båtbyggeren har tatt denne ulempen, tyder på at det har vært gode

grunner til å velge denne uvanlige konstruksjon som må ha vært meget vanskelig å få til. Her som ellers i båten er det håndverksmessige arbeidet førsteklasses, fullt på høyde med den store båten og skipet. Langs kanten av alle materialer er skåret en profillist som er elegant avsluttet ved stevnen (fig. 2). Ripbordet har utvendig en utspart list som også er profilert (se detalj Pl. I).

I det nokså store materialet vi har av båtstevner fra forhistorisk tid og tidlig middelalder, har jeg bare funnet 3 mer direkte paralleller til Gokstadfæringens stevner. Det er først en myrfunnet stevn fra Skottland⁴. Denne stevnen har en kordelengde på 1,93 m mot Gokstadfæringens 1,45 m og utsparte halser for 5 bordganger foruten et uthugget «trappetrinn» for kjølgangen. Stevnen er beregnet på en noe større båt med 6 omfar i kledningen. Stevnen ble funnet sammen med en annen ved tørrlegging av en myr. Ingen av dem er helt tildannet, og det er sannsynlig at de er halvfabrikata, oppbevart i myr for å holde seg friske, på samme måte som flere av de norske myrfunnene⁵.

Fra Norge er det to fragmenter av stevner av samme type, fra Dalland og Våge i Tysnes sogn³⁰. De er begge toppstykker til stevner sannsynligvis av samme form som stevnen fra Hatlestrand¹⁷. I innerkant av begge er skåret inn en renne som danner begynnelsen til utsparte «halser» for øverste bordgang. På den ene (B 10043) er «halsen» skråteljet på utsiden for å laskes til bordgangen. Det er desverre ikke mulig å avgjøre hvor store stevnene har vært opprindelig og hvor mange bordganger de har hatt feste for. Lengden, H.H.V. 46 og 42 cm representerer stevntoppens fri høyde over bordgangene, så stevnene må være fra adskillig større båter enn Gokstadfæringen. B 9970 har innskåret ornamentale linjer i fortsettelse av bordgangene på samme måte som den skotske stevnen.

I det nordiske materialet av båter og båtdele er det fire forskjellige stevntyper som forekommer (fig. 3). Jeg grupperer dem her etter form uavhengig av datering. Gruppe 1 er skytende stevner med spinning hugget parallelt med stevnens krumming, m.a.o., den form som er vanlig på småbåter i dag. Denne stevntype har Nydamskipet⁶, den lille Kval-

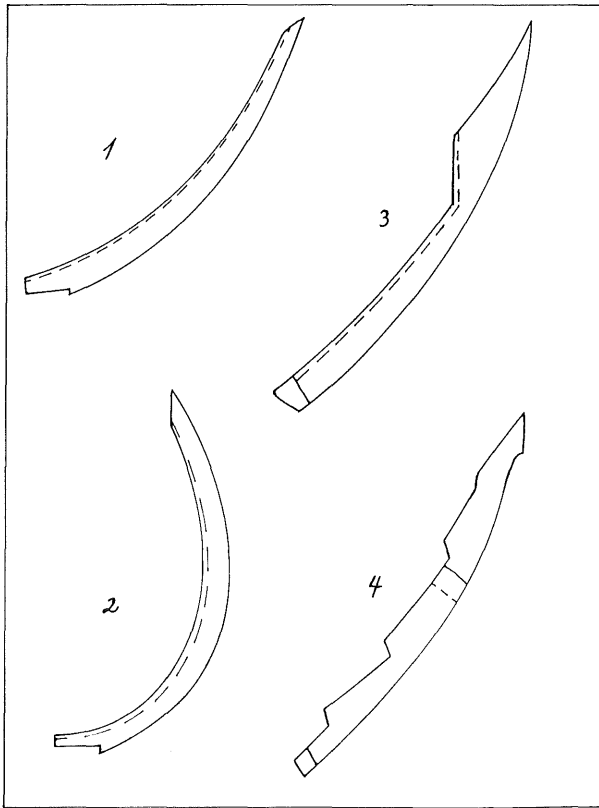

Fig. 3. Skjematisk fremstilling av stevnformer. (ikke i målestokk).
 1 og 2 etter Kvalsundbåtene, 3 etter stevn fra Sunnanå,
 4 etter stevn fra Rimbareid.

sundbåten⁷ og den største av Gokstadbåtene⁸. Gruppe 2, steile, kraftig krummede stevner med spunningen parallelt med stevnlinjen. Denne formen finner vi hos Kvalsundskipet⁹, Bårsetbåten¹⁰, den store Fjørtoftbåten¹¹ og Osebergskipet¹².

Gruppe 3 er stevner der spunningslinjen øverst gjør en knekk innover og avsluttes med et rettlinjert stykke. Eksempler på denne typen er stevnene i Gokstadskipet¹³, stevnen fra Sunnanå¹⁴ stevnene fra Haukenes

på Hufteren¹⁵ og stevnen fra Gar¹⁶. Samme stevn har 2 båter fra Øst-Preussen, Båt II fra Danzig-Ohra og båten fra Mechlinken²². Gruppe 4 er stevner med uthuggete «trappetrinn» for bordgangene. Denne gruppen er ganske tallrik. Endel av stevnene har trappetrinn for hele bordkledningen, noen bare for kjølgangen eller for de to nederste bordgangene. Her i landet har vi stevnene fra Hatlestrand¹⁷ og Rimbareid¹⁸. De svenske båtene fra Galtabäck¹⁹ og Falsterbo²⁰ har slike stevner, og i Kalmars havn er funnet fragmenter av to «trappestevner»²¹. Alle 3 Danzig-Ohra-båtene har trappetrinn på stevnene, båt II og III bare for kjølgangen²².

De tre båtene i gruppe 1; Nydam, den lille Kvalsundbåten og seks-æringen fra Gokstad, spenner over et tidsrom på ca. 500 år. I gruppe 2 har vi Osebergskipet sikkert datert til ca. 800. De tre myrfunnene er verre å datere, men de må ligge etsteds i tidsrommet mellom Nydam og Oseberg²³. I gruppe 3 er Gokstadskipet datert til ca. 850—900. Resten av gruppen er myrfunn, men kan vel med en ganske stor sannsynlighet settes til vikingtid. I gruppe 4 har Galtabäck-båtens datering vært noe omstridt, men den må ventelig settes et stykke inn i middelalder²⁴. De 2 stevnfragmentene fra Kalmars havn er vel også middelalderske, men jeg tror at en del av disse stevnene må gå tilbake til vikingtid.

Gokstadfæringens stevner og stevnen fra Eigge i Skottland hører etter min mening inn i gruppe 4. I realiteten er de jo «trappetrinnsstevner» hvor endel overflødig treverk er fjernet. Den skotske stevnen har også et vanlig «trappetrinn» for den nederste bordgangen. At stevnene har fått denne spesielle utformingen, kan vel skyldes hensynet til båtens vekt, en vanlig «trappestevn» av samme dimensjoner ville unektelig bli ganske klumpete til en så lett båt som Gokstadfæringen. Det kan også ha noe å si at de tynne bordgangene sitter bedre festet med klinknagler som her, enn om de hadde vært spikret i en spunning. Den skotske stevnen, med både vanlige «trappetrinn» og utsparte halser for bordgangene, viser at funksjonen er den samme, og jeg tror at den og Gokstadfæringens stevner naturlig hører hjemme i gruppe 4. De er «trappetrinnsstevner», bare med en noe uvanlig detaljutforming.

I sin avhandling om Galtabäck-båten behandler P. Humbla også stevnproblemet i forhistorisk båtbygging og sier blant annet:

«Mellan Hjortspringbåtens tekniskt ofullkomliga stävlösning och Nydambåtens stammar, med bordhalsorna jämnt inlagda i falsen, måste ligge en rad av utvecklingsfaser»²⁵. Humbla sammenlikner deretter Nydamstevnen med stevnen i Gokstadfæringen og finner at stevnen her er langt mer alderdomlig, og representerer en reminisens av Hjortspringbåtens uthulte stevnstykker. Vi må vel tro at Gokstadbåtene, likesåvel som skipet representerer en båtbyggerkunst som var tidens ypperste og mest avanserte. Et båtbyggermiljø som kan skape Gokstadskipet vil neppe benytte en slik stevnkonstruksjon som færingens i blott og bar konservatisme hvis den ikke tjente en hensikt.

P. Humbla setter opp en typologisk utviklingsrekke, fra Hjortspringbåten med uthulte stevnpartier til Nydamskipet med den endelige fullgode stevnløsning. Etter Hjortspringbåten følger Gokstadfæringen. Så fører Humbla inn en moderne parallell, en kirkebåt fra Hedesunda. Denne båten har krumhuggete bord, «vindor», festet langs stevnen for å formidle overgangen mellom stevn og bordganger og for å gi båten større bredde i stevnene. Neste ledd i rekken er Danzig-Ohrabåt I, med trappetrinnsstevn og «vindorna» oppdelt i halser, mellomstykker, som er lasket til 2 eller 3 bord og formidler festet mellom bordganger og stevn. Siste ledd før Nydam er Askekärrbåten der 2 og 2 bordganger har felles hals.

Hvis vi ser på den kronologiske fordeling av gruppe 1—4, ser vi at mellom Nydam i gruppe 1 og Gokstadfæringen i gruppe 4, har vi noen stevner, gruppe 2, der bordgangenes anslutning til stevnen er en videreføring av Nydamstevnens konstruksjon. Stevnene har spunning der bordgangene er lagt inn og festet med spiker. Stevntrærne mangler den furen på innsiden som Nydamstevnene har og er dermed blitt «ekte» stevner uten det preg Nydamstevnene har av å være logiske forlengelser av bunnplanken. Vi har her en fullt ferdig stevnkonstruksjon, den samme som er i bruk i dag. I vikingtid og tidlig middelalder opptrer så stevnene i gruppe 3 og 4.

Humbla ser stevnen hos Gokstadfæringen som et relikte trekk, lånt i siste instans fra stokkebåten. Gokstadbåtene er skapt i et kystområde der skip og sjøfart var hovedinteresse og levebrød for en stor del av befolkningen. De viser på samme måte som skipet en vel gjennomarbeidet konstruksjon, og et glimrende håndverk. De relike trekk vi finner hos moderne båter forekommer nesten utelukkende i innlandsdistrikter. Det er jo også naturlig at behovet for nykonstruksjon og forbedring ikke er så stort i innlandet der båten aldri kan bli en livsnødvendighet slik som ved kysten. Jeg kan derfor ikke slutte meg til Humbla når han sier at «Gokstadbåtens stävform synes för övrigt mera vara ett relikte än en konstruktiv nödvändighet»²⁶.

De forskjellige stevnformer som finnes i materialet viser at selv om allerede Nydamskipet har den «klassiske» løsning, med bordgangene festet i en jevntløpende spunning på stevnen, så var ikke vanskelighetene dermed løst en gang for alle. Så lenge hovedprinsippet for båtbyggingen er å gi skroget størst mulig bevegelighet i sjøen, vil den største påkjenningen komme der bordgangene slutter til stevnen. Når båten arbeider i sjøen, oppstår et vridningsmoment som søker å tvinge bordgangene løs fra stevnen. Dette moment er særlig uheldig ved en sterkt skytende stevn fordi bordgangene da løper ut i smale spisser som må bli svake.

Ved Nydamskipet, med dets få bordganger og veldige materialdimensjoner, var løsningen solid nok. Hver bordgang har bredt anlegg mot stevnen og er festet med 4 klinknagler. Etter hvert som båtformen ble gjort fyldigere, måtte båtbyggerne bruke flere og smalere bordganger. Problemet ble da å få solid nok feste i stevnen. Skulle man beholde Nydamskipets sterkt skytende stevn, ville det bli «trangt om plassen», bordgangene måtte gjøres smalere ved stevnen og ville bli svekket nettopp der hvor påkjenningen var størst. De høye sterkt krumme stevnene, gruppe 2, gir en løsning på dette problemet. De skaffer et relativt rettvinklet anlegg for alle bordganger samtidig som disse får bredere feste i spunningen. For å få ekstra godt anlegg, er bordgangene på Kvalsundskipet avsluttet med en liten nedsvinget «hel» som gir bordet større bredde og samtidig

støtter spissen av underliggende bordgang. Disse båtene har også et nytt konstruktivt trekk. For og akter er satt inn et spant (Brok og rorspant) som er felt tett inn til bordkledningen og *spikret fast* i motsetning til spantene forøvrig som er surret eller festet med trenagler. Støttet av broken får vi da et «stevntriangel» som er stivt nok til å klare påkjenningen når skroget arbeider i sjøen.

Dette, at de høyt svungne stevnene har en funksjonell hensikt og ikke bare er øyenslyst, bestyrkes av den lille Kvalsundbåtens konstruksjon. Den har sterkt skytende stevner der de 4 nederste omfar av huden er spikret i spunning, hver bordgang utstyrt med nedbøyet «hel». Ripbordet, derimot, er avsluttet et stykke foran — resp. aktenfor brok og rorspant; fordi det ikke var plass ved stevnen uten å gjøre alle bordganger så smale at det gikk ut over styrken. Den høye svungne stevnen er også brukt i Osebergskipet. Her er det med «meginhufr» 10 bordganger som skal skaffes solid feste, og stevnen er over 5 m høy. Ved Osebergskipet har vel dekorative hensyn spilt hovedrollen, men jeg vil tro at hensynet til styrken i stevnpartiet har hatt endel å si her og. Øverst gjør spenningslinjen en knekk bakover, slik at brandene, som fortsetter meginhufr, får en bred rettvinklet avslutning mot stevnen. Samtidig som denne konstruksjonen opptar vekten av ormehodet, blir forbindelsen mellom stevner og meginhufr meget solid.

Disse høye svungne stevnene må ofte ha vært noe av en plage. Det trengtes uforholdsmessig grovt virke for å lage en slik stevn. Skipets tyngdepunkt ble hevet i betenkelig grad, og som Shetelig har pekt på for Osebergskipets vedkommende, gir en slik stevn et veldig vindfang²⁷. De stevnformene jeg har kalt gruppe 3 og 4, ser jeg som et forsøk på å unngå disse vanskelighetene uten å ofre noe av styrken. Når det blir kuttet «trappetrinn» på innsiden av stevnen, er det mulig å bruke materialer med relativt slak krumming, og allikevel unngå at bordgangene løper ut i lange tynne spisser.

Ved en stevn med noe sterkere reisning, er det lettere å få solid feste for de nedre bordgangene, mens de øvre lett blir smale hvis stevnen ikke

skal bli for høy. For å gi sikrere feste for disse bordgangene, har endel stevner spenningslinjen bøyd innover øverst (gruppe 3). Stevnene i gruppe 3 og 4 har altså samme hensikt, å skaffe bordgangene et bredt rett-vinklet anlegg. I de tilfeller hvor bordgangene allikevel ville blitt farlig smale, er flere bordganger utarbeidet i ett stykke nærmest stevnen. Dette tjener også til å øke stivheten i stevnpartiet.

I Gokstadskipet er flere av de øvre bordgangene så smale at det knapt er spikerfeste i dem. Derfor er meginhufr og de tre omfarerne over den utarbeidet av ett stykke nærmest stevnen, så kommer omfaret med årehullene med god bredde helt til stevnen, og så er de to øverste bordgangene igjen i ett stykke. Den store Gokstadbåten har en «mykere» konstruksjon enn både skipet og færingen med bare *en* bite på en 9,75 m lang båt. Her løper de 3 øverste bordgangene ut i ganske tynne spisser ved stevnen, bare ca 2 cm brede. For å få tilstrekkelig styrke er de 3 øverste omfar *på begge sider* utarbeidet i ett stykke som så er klinket til stevnen²⁸. For å få det hele ekstra solid, er det satt inn et lite kne ovenfor broken. Dette «oppsamlingsstykket» gir sikkert og godt feste for 6 bordganger som ellers ville vært meget svakt forbundet med stevnen. Det er virkelig en uhyre elegant løsning på problemet. Andre eksempler på at flere halser er laget av ett stykke, er Danzig-Ohrabåt I og Askekärrbåten²⁹. Vi har her en serie løsninger av problemet med å skaffe et tilstrekkelig solid stevnparti på et elastisk fartøy. At løsningen f.eks. ved Gokstadskipet er fullgod, viser Magnus Andersens Atlanterhavstur med «Viking». Mellom Gokstadskipet og f.eks. middelalderskipene fra Kalmars havn, ligger en utvikling i retning av en mer høybordet, stivere skipstype. Spanter og langskips forstøtninger overtar mer og mer som bærende ledd, elastisitetsprinsippet er ikke lenger det viktigste og stevnsunningen som vi hadde den i gruppe 1, blir mer og mer enerådende.

Arne Emil Christensen jr.

The Gokstad «Færing».

Fr. Johannessen reconstructed 2 of the 3 small boats from the Gokstad find and published the larger one¹. The small boat, however, has certain technical details which warrant a separate publication.

The small 4 oared boat (Norw. færing), is 6.51 m long, the widest beam is 1,38 m and the depth amidships 0.46 m (Fig. 1, 2 & pl.I). The boat is lightly built with 3 thin broad strakes. It is entirely of oak except the upper strake which is of pine. The strakes are held together by 3 ribs and a «bulkhead» (Norw. brok) fore and aft. The rear «bulkhead» also supports the rudder. The ribs are fastened with wooden pegs, the bulkheads with nails. The rowlocks are of the ordinary Norwegian type (keip). They are fastened to the inside of the upper strake by wooden pegs.

The rudder is of the same type as the rudder of the Gokstad ship. It is not possible to decide whether the boat has been rigged or not. The stem and stern construction is very unusual. The first part of each strake is made in one piece with the stem (fig. 2). The strakes are riveted to these «transmission pieces» instead of being nailed to the stem itself.

Parallels to this construction are a Scottish stem⁴ and fragments of two Norwegian stems.³⁰

The Scandinavian material of prehistoric and early mediaeval stems are of four different types, here named group 1—4. (fig. 3). In the author's opinion, the stem of the Gokstad færing should be placed in group 4, stems with the inner side cut so as to resemble «a flight of steps».

The Swedish scholar P. Humbla thinks that the stem of the Gokstad færing is of a very primitive type with reminiscences of the log canoe²⁵. In Humbla's typological sequence starting with the Hjortspring boat and ending with the Nydam ship, the Gokstad boat is stage no. 2. Here the

author disagrees with Humbla and tries to prove that the stems of the Gokstad boat are not primitive relics, but that they have a practical function.

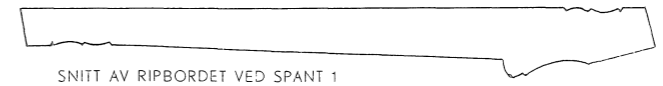
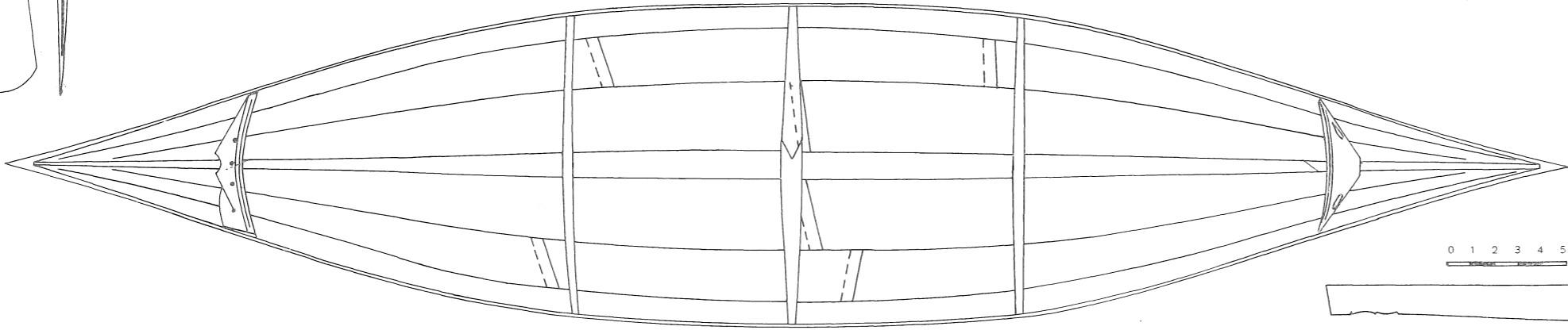
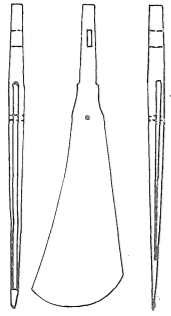
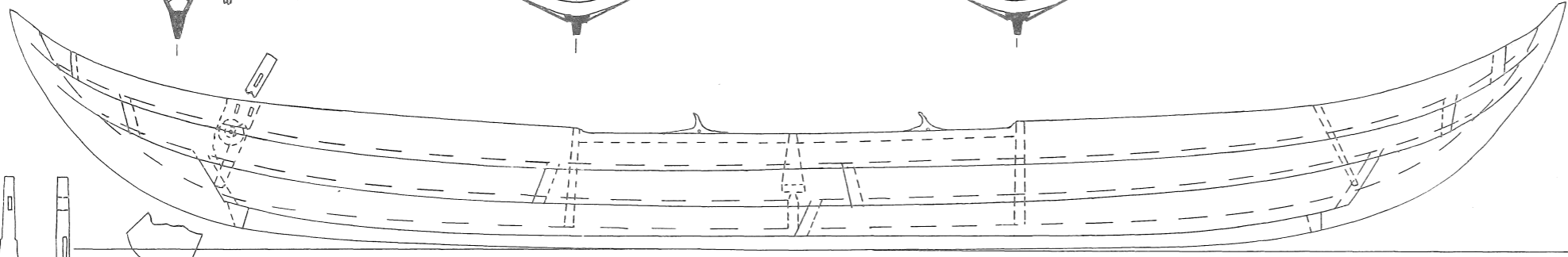
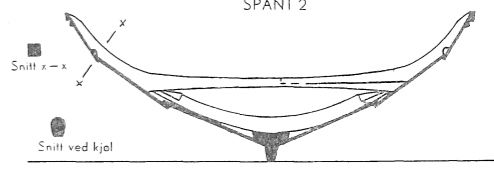
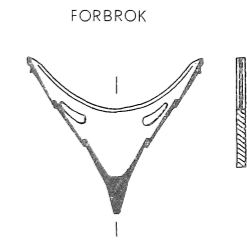
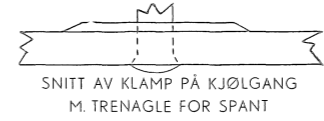
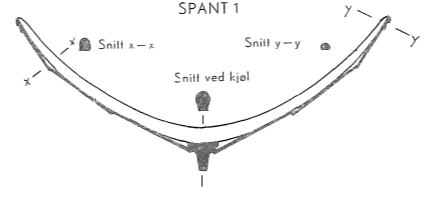
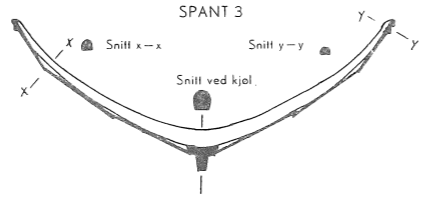
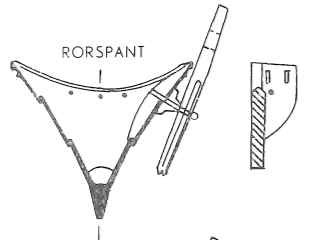
The stems of group 1, though already used in the Nydam ship, were unsuitable for the very elastic prehistoric ships when more strakes were added to the hull. When this was done the connection between strakes and stem became too weak. The author considers the stems of group 2—3 and 4 as attempts to remedy this fault by giving the strakes a broad, right-angled connection to the stem. In cases where the strakes became too thin and weak near the stem, several strakes were made from one piece of wood.²⁸⁻²⁹ The stems of group 1, although known and used in prehistoric shipbuilding, did not come into common use until the Middle Ages when the principle of elasticity was sacrificed and ships were given a much stiffer construction.

NOTER

- ¹ Fr. Johannessen: Båtene fra Gokstadskipet. Viking 1940 s. 125. ² Nicolaysen: Langskibet fra Gokstad, s. 66. ³ Nicolaysen: A. a. s. 66 og pl. VII fig. 4 og 5. ⁴ Viking Antiquities in Great Britain and Ireland vol. II s. 179 og fig. 87. ⁵ Shetelig og Johannessen: Kvalsundfunnet og andre norske myrfunn av fartøyer. (Bergen 1929) s. 53. Fett og Færøvik: Fjortoft-båtene. BMÅ. 1943 nr. 3 s. 15. ⁶ Shetelig og Johannessen: Das Nydamschiff. Acta Archaeologica I s. 1. ⁷ Shetelig og Johannessen: Kvalsundfunnet —. ⁸ Viking 1940 s. 126. ⁹ Shetelig og Johannessen: Kvalsundfunnet —. ¹⁰ G. Gjessing: Båtfunnene fra Bårset og Øksnes. Tromsø Mus. Årshefte 1935. ¹¹ Fett og Færøvik: A. a. ¹² Osebergfunnet Vol. I. ¹³ Nicolaysen: A. a. ¹⁴ Stavanger Mus. Aab. 1903 s. 97 og 99. Osebergfunnet Vol. I s. 353 og fig. 152. ¹⁵ Shetelig og Johannessen: Kvalsundfunnet —. s. 43. BMÅ 1927 nr. 2 s. 60 (B 7890). ¹⁶ Shetelig og Johannessen: Kvalsundfunnet —. s. 41 og fig. 21. ¹⁷ BMÅ 1929 nr. 3 s. 20 og fig. 3 (B 8044 a). ¹⁸ BMÅ 1934 nr. 2 s. 38 (B 8608 b). ¹⁹ P. Humbla: Galtabäcksbåten och tidligt båtbyggeri i Norden. Goteb. Kungliga Vetensk. Samh. Handlingar. 1937. ²⁰ P. Humbla: A. a. s. 43 og fig. 23. ²¹ Harald Åkerlund: Fartygsfynden i den forna hamnen i Kalmar. s. 117 og pl. 27 A og B. ²² O. Lienau: Die Bootsfunde von Danzig — Ohra aus der Wikingerzeit. ²³ Shetelig og Johannessen: Kvalsundfunnet —. s. 56. G. Gjessing: A. a. s. 54 ff. Fett og Færøvik: A. a. s. 24. ²⁴ P. Humbla: A. a. H. Åkerlund: Galtabäcksbåtens ålder och härstamning. Goteb. och Bohusl. Fornm. Tidsskr. 1942. H. Åkerlund: Galtabäcksbåtens ålder och härstamning II Sveriges Sjöfartsmuseum i St.holm Årsbok 1948. ²⁵ P. Humbla: A. a. s. 38. ²⁶ P. Humbla: A. a. s. 41. ²⁷ Brøgger og Shetelig: Viking-

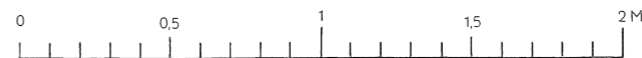
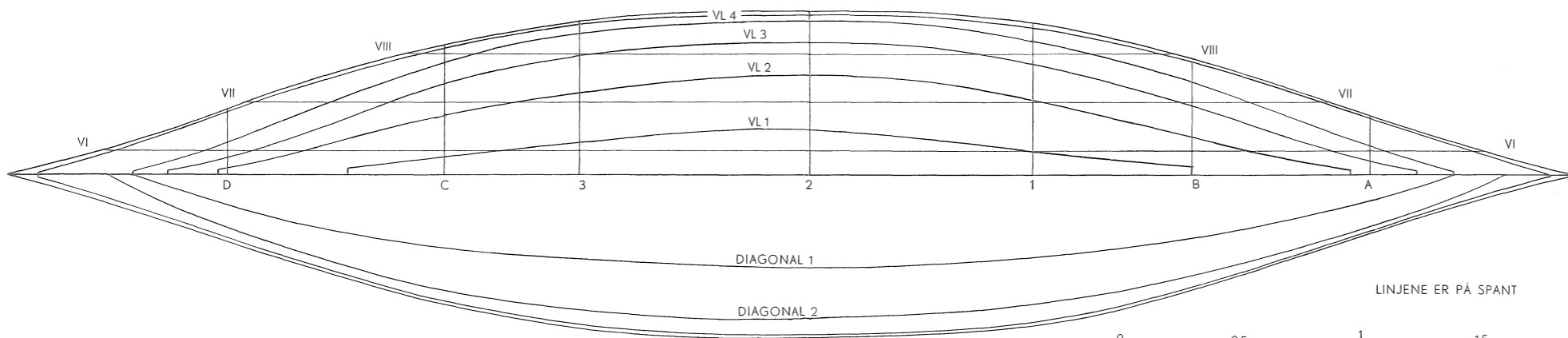
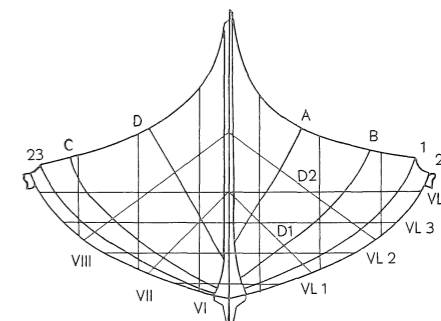
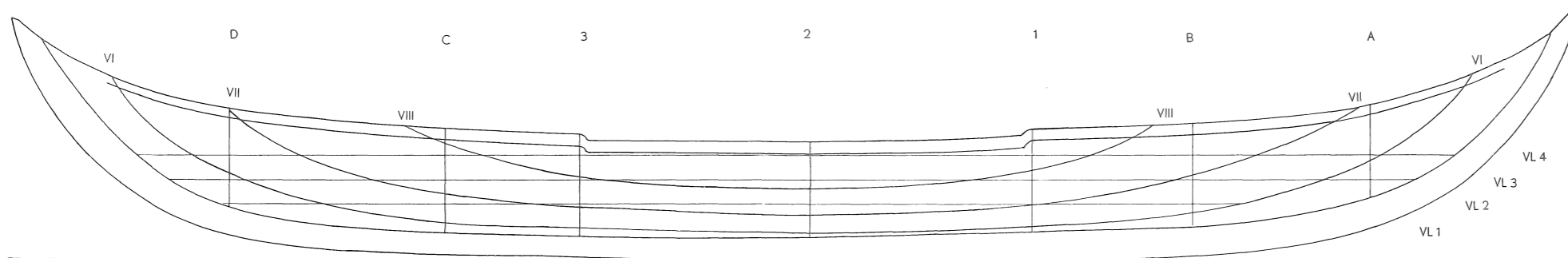

0 1 2 3 4 5 cm

DEN MINSTE GOKSTADBÅTEN

Detaljtegning
Etter oppmåling i januar 1958
ARNE EMIL CHRISTENSEN JR.

DEN MINSTE GOKSTADBÅTEN

STØRSTE LENGDE	6510 MM
STØRSTE BREDD	1380 MM
BREDD PÅ SPANT	1330 MM
DYBDE I FORK SP. 2	490 MM

Efter oppmåling i januar 1958

ARNE EMIL CHRISTENSEN

skipene, deres forgjengere og etterfølgere. s. 184. ²⁸ Viking 1940 s. 128. ²⁹ P. Humbla: Askekärrbåten. Göteb. och Bohusl. Fornm. Tidsskr. 1934. ³⁰ UiBÅ 1948 nr. 1. s. 42 og fig. 19 (B 9970). UiBÅ 1949 nr. 1 s. 25 og fig. 10 — 11. (B 10043). (Ved en inkurie en Vannlinje 1 falt ut i opprisset på pl. II).

ORDLISTE

- Brok: Tverrskott for og akter.
Færing: Båt med to par årer.
Hals: Det stykket av en bordgang som er nærmest stevnen og festet til den.
Keip: Tollegang i ett stykke med en oppstående arm og en stropp rundt åren.
Kjølgang: Bordgangen nærmest kjølen.
Ripbord: Øverste bordgang.
Rorvorte: Utvendig støtteklamp på skipssiden til feste av sideror.
Spunning: Fals hugget i stevner og kjøl for feste av bordgangene.
Styrvol: Hengslet rorpinne. Den korte delen er festet tverrskips på roret, den lange beveges frem og tilbake i båtens lengderetning for å svinge roret.

Charlotte Blindheim:

OSEBERGSKOENE PÅ NY

Skipfunnene fra Oseberg og Gokstad har vist seg å være nesten uutømmelige som kulturhistoriske rikdomskilder. Vikings lesere kan best overbevise seg om dette ved å gå gjennom vårt tidsskrift helt fra starten i 1937. Og det er ikke bare praktsakene som har vært tatt opp til nyvurdering. Det viser seg at også de mindre iøyenfallende hverdags-tingene kan tåle å komme inn i søkelyset på nytt, slik vi så det i Erik Hinsch's fengslende studie av Gokstadhøvdingens jaktransel i forrige års Viking.

Her det noe ennå mere prosaisk vi skal ta for oss, nemlig skofunnene fra Osebergskipet.

Foranlediget av en artikkel til Kulturhistorisk Leksikon av den svenske skoforsker Ernfrid Jäfvert ble skotøyet fra Oseberg gått gjennom på nytt av Oldsaksamlingens tegnerske, fru Mary Storm, og undertegnede. Vår «saumfaring» avslørte såvidt mange, hittil upåaktede trekk ved disse skoene at en ny publisering her i Viking synes berettiget. Fottøyet fra Oseberg står jo ved sin sikre datering til vikingetid sentralt i nordisk skoforskning.

Det kan da være praktisk å begynne med å minne om at det i Osebergskipet ble funnet fire mer eller mindre velbevarte sko, en dobbelt skosåle og endelig rester av en såle. To av de hele skoene lå i forskipet.¹ De kalles gjerne sko nr. 304, og det er disse som går igjen på de fleste avbildningene av skotøyet fra Oseberg. (Fig. 1) De er, som man vil se, restaurert. Da

dette skjedde i forbindelse med den første store preparering av hele funnet, vet vi ikke noe om det var rester å se av den opprinnelige tråden. Ved restaureringen er brukt dobbelt lintråd. Hullene er sylet med relativt grove hull. To andre sko, gjerne kalt sko nr. 172, ble funnet ved utgravningen av innbruddsgangen i forskipet, «nær masten ved kisten».² De må opprinnelig ha hørt til utstyret i gravkammeret. Den ene var i såpass bra stand at den ble restaurert samtidig med skoene nr. 304. På den andre er størsteparten av tåpartiet ødelagt, men sålen og den øvrige delen av overlæret er noenlunde velbevart. Denne skoen er nå restaurert av fru Storm, så godt det lot seg gjøre. (Fig. 2) Den hele dobbelte skosålen ble funnet løst i innbruddsgangen.³ Den defekte sålen lå i forstavnens overkant.⁴ Da disse to siste ikke har vært tilgjengelige for fru Storm og meg, blir det de hele skoene vi kommer til å konsentrere oss om her.

De er inngående beskrevet av Sigurd Grieg i 2net bind av det store Osebergverket, og av Ernfrid Jäfvvert i hans bok om skomoter og skotilvirkning fra middelalderen til våre dager.⁵ Jeg innskrenker meg til å nevne de viktigste detaljer fra disse beskrivelser her. Helt vesentlig er at samtlige sko er satt sammen av såle og overlær. Dette er skåret ut i ett stykke, men på tre av skoene har overlæret måttet skjøtes i overkanten. Skaftene er halvhøye og åpne midt foran. De lukkes med lange surringer av lær. Skoenes såler er spisse både i hel og tå. Den spisse helen går noe opp i helkappen, hvor det er skåret ut et snitt tilsvarende sålens spiss. (Se fig. 3) Der er særlig dette siste trekket som karakteriserer Osebergskotøyet, om vi ser det i en større skohistorisk sammenheng.

Såvel Grieg som Jäfvvert regnet med at skoene 304 og 172 var skåret etter samme skjema, for ikke å si samme lest.

Under utarbeidelsen av de arbeidstegninger som gjengis her, fig. 4 og 5,⁶ oppdaget vi imidlertid ganske store avvikelser de to skosettene imellom. Mens overlæret i sko nr. 304 er relativt kraftig, er det i skoene 172 så tynt som hanskeskinn, og det er brukt dobbelt lag skinn. At det ikke her er tale om en selvspaltning av et tykkere skinn,⁷ men må dreie seg om to lag skinn går klart fram av den undersøkelse sivilingeniør Thorleif

Refsum har vært så elskverdig å foreta for oss. Han kunne uttale at muligheten for en selvspaltning av skinnet er meget små. Narven ligger nemlig ut på det ytre skinn og inn på foret. Det er overveiende sannsynlig at skinnet i begge skosett er gjeiteskinn, det fine skinnet i 172 er da kidd. En liten detalj som det kan være verd å merke seg er at den øvre skjøten på overlæret på den ene av disse er av et meget grovere skinn og derfor bare enkelt. — Læret iurringene på skoene 304 er av et storfe, helst kalv.

Små rester av en ytre såle på skoene 304 viser at disse har vært dobbelte. Det er ikke spor av noe tilsvarende på 172. Sålene på disse skoene har derimot, som man vil se, noen eiendommelige slisser. Disse er også iaktatt av Jäfvert, som tenkte seg at forklaringen kunne være at «skärorna ha samband med någon begravningsbruk, avsett att förhindra eller göra det svårare för den döde att gå igjen».⁸ Av arbeidstegningene vil man også se at lukningen av skaftet er noe mere komplisert på skoene 304 enn på 172.

Det viktigste resultat av vår «saumfaring» var imidlertid oppdagelsen av at sømmen oppå vristen på skoene 172 bare er en falsk pyntesøm, laget ved hjelp av fine små tråklesting. Se skissen fig. 6, som forklarer forholdet bedre enn ord kan gjøre det. Disse skoenes egentlige sammenføyning er en søm på innsiden av foten. — Endelig oppdaget vi at sålene på de to settene ikke er like. Ulikheten er særlig merkbar på skoene 172, der den ene helen er utpreget avrundet og hele sålen bred og klumpet, jevnført med den andre. Av sømmens plasing kan man se at det dreier seg om en sko for venstre fot. Også på skoene 304 gjør en viss forskjell seg gjeldende — om ikke så utpreget som på 172. Og også her er det skoen for venstre fot som er bredere og mere klumpet enn den andre. Dette går klart fram av vrist-sømmen, som på begge sko vender innover. — Kan små detaljer som dette få noen konsekvenser for Osebergskoenes plasing?

La oss først se på dette spørsmålet rent skohistorisk.

Det har alltid vært klart at Osebergskoene med sin klare differen-

tiering mellom såle og overlær skilte seg radikalt og fordelaktig fra de aller fleste av de forhistoriske skofunn vi ellers kjenner fra Norden. Disse tilhører alle — med unntagelse av to norske sko, funnet på Sunnmøre — den såkalte hudsko-type): de er skåret ut av en enkelt hud, eller et enkelt skinn uten egen såle. De kan være mer eller mindre kunstferdig dandert til over foten for å gi passform. De har ofte helsøm, og de fleste som kjennes hittil er lave ankelsko. Det følger av seg selv at de på ett eller annet vis må samles over vristen. Førstekonservator Sverre Marstrander har nylig gitt en meget grundig oversikt over de hudskofunn vi har fra forhistorisk tid i Norden.¹⁴ Han hevder her — sikkert med full rett — at det «i det hele ser ut til at forskjellige former for hudsko har vært det alminnelige og tradisjonelle fottøy i den germanske verden». Vi har jo også en rekke belegg for hudskoens bruk på landsbygden, helt ned mot våre egne dager. M.h.t. Oseberg-skotøyet legger Marstrander til: «Det er kanskje derfor ikke så forbausende at vi i Osebergfunnets aristokratiske miljø, hvis egenart ikke minst skyldes dets livlige forbindelser med kontinentet, finner det eldste eksempel på en virkelig sålesko».

Hvor står så Osebergskotøyet i forhold til de middelalderske skofunn vi kjenner?

De norske, middelalderske skofunn har aldri vært publisert i sin helhet. Men det som er tilgjengelig gjennom litteraturen viser klart nok at hudskoen nå må ha veket plassen for såleskoen blant byfolk. Personlig kjenner jeg bare to eksempler på hudsko fra våre byfunn — begge fra det gamle Oslo.¹¹ På den annen side var paralleller til den spisshelete sålesko — typen vi har representert i Oseberg — inntil for ganske nylig ukjent i det norske, middelalderske skomateriale. Ankelskoene fra Sunnmøre var faktisk de nærmeste frender vi hadde til denne skotypen. De store utgravningene på Borgund ved Ålesund har imidlertid bragt en hel liten kolleksjon av spisshelete sko for dagen. Magister Asbjørn Herteig har gitt en foreløpig omtale av dette viktige skomateriale i 1957.¹² Av tilsammen 99 sikre sko tilhører ikke mindre enn 90 typen med spiss hel. Innenfor denne store gruppen fins en rekke varianter som vi ikke skal gå nærmere

inn på her. Vi får nøye oss med å konstatere at typen på Borgund er funnet i lag som må ligge før 1200. — Interessant er at typen også er kjent på Færøyene, og Herteig antyder at skoene kan tenkes å være en eksportvare vestover fra Sunnmøre.¹²

Den spisseleete skoen er merkelig nok hittil ikke representert i det overveldende rike skomaterialet fra Bryggen i Bergen.¹³ Derimot kjennes den godt fra grunngravninger i Lund, der dr. Ragnar Blomquist som den første skilte denne eiendommelige skotypen ut av det middelalderske skomateriale.¹⁴ En enkelt av de grunngravninger, der slike sko er dukket opp i Lund, fortjener nærmere omtale. Det dreier seg om en gravning i kvartalet Glambeck nr. 5, utført alt i 1938. I lag som ifølge Blomquist «här röra från medeltidens tidligare del», ble det ialt funnet 26 overlær og 6 såler av spisseleete sko. På samme vis som ved Borgundmaterialet fins det en rekke morsomme varianter innenfor hovedgruppen. En stor prosent tilhørte kategorien «Kängor», altså høyskaftete sko, men det fins også lave ankelsko og sko med utbrettet krave. Felles for dem alle er at snøreremmene løper gjennom huller i overlæret. Osebergskoene er, som vi ser, bare løst festet til dette. — Sammenføyningen av dette er på skomaterialet fra Lund gjort på forskjellig vis. En del har sømmen liggende bak ved helen. Andre er sydd sammen på innsiden av foten — et trekk som er meget vanlig på middelaldersko overhodet. En interessant detalj fra vårt synspunkt er forøvrig at en del av Lund-skoene har linjen over vristen markert — dels gjennom innsydd tråd, dels gjennom plastisk bearbeiding av læret. Markeringen av vristlinjen er altså her rent dekorativ, Blomquist stiller denne detaljen sammen med framsømmen på Osebergskoene, og kommer til at «det torde vara naturligt att härleda denna detalj från romarnas fotbeklädnad. Den romerska sleifskon och skon hade nämligen i regel såväl baksöm som en söm rakt över tån».

Den spisseleete skotypen er som antydnet også kjent fra andre funnsteder i Lund. Det yngste og best daterte eksemplaret man kjenner er fra en grav på Svartbrødreklostrets kirkegård. Da dette kloster ble grunnlagt ca. 1222, og kirkegården ikke kan være eldre enn klosteranlegget, har vi

her sikkerhet for at den spisshelete skoen har vært i bruk ennå på 1200-tallet her i Norden.

Sko av meget liknende type som Lund-skoene kjennes også fra det usedvanlige rike skomateriale som er kommet fram ved de store utgravningene i Novgorodd. De ser her ut til å dateres til tiden X—XII årh., og de opptrer side om side med hudsko.¹⁵

I samtlige tre områder der den spisshelete skotypen er påvist i større antall — Sydsverige, Sunnmøretraktene og Novgorodd — tilhører den altså dateringsmessig omtrent samme tid, den tidligere del av middelalderen. Osebergskoene forteller oss at typen går tilbake vikingetid. Vi kan ikke her ta opp spørsmålet om hvor og når skotypen kan tenkes å være oppstått, men det kan være verd å pointere at det ikke fins noe trekk ved våre Osebergsko som virker primitivt eller uferdig. Tvert om kan de håndverksmessig bare forklares som profesjonelle håndverkeres arbeide — noe en fagmann som Jäfvert også hevder. At skotypen skulle være helt ny her i Norden på Osebergfunnets tid, er det således liten grunn til å tro. Derimot synes våre nye små iakttagelser å antyde at eldre og nyere trekk møtes i skomaterialet fra Oseberg. Skoene 304, med sin helt funksjonelt betingete søm over vristen, bør antas å representere en noe mer alderdommelig mote enn 172, som med sammenføyningen på fotens innside er nærmere i slekt med middelalderens skotøy. Den dekorative sømmen over vristen blir da snarest å se som en reminisens fra den eldre type, der denne sømmen hadde en virkelig funksjon, jfr. Blomquists uttalelser ovenfor.

Men om nå den spisshelete skotypen, slik vi har den representert her i Osebergfunnet, ikke kan antas å være fullstendig ny på denne tiden, må vi allikevel gi Marstrander rett i hans karakteristikk av Oseberg-skotøyet som sterkt aristokratisk i hele sitt preg. Spørsmålet blir da om skoene kunne tenkes å være hjemførte?

Så vidt jeg kan se, er det ingen grunn til å regne med det.

Det er for det første skinn-sorten, som uten nølen kan ansees hjemlig.

Viktigere i denne sammenheng er allikevel, etter min oppfatning, vår

Fig. 1

påvisning av at sålene er ulikt utformet. Hva kan årsaken til dette være? Den mest nærliggende forklaring er at det må dreie seg om enkelt-sko, ikke om par. Av den grunn har jeg også hittil foretrukket å bruke uttrykket «sett» istedenfor «par».

Hva kan funnforholdene opplyse her? Som nevnt foran, ble skoene 304 funnet sammen i en basttine i forskipet. Dette trekker sterkt i retning av at det her gjelder et par sko. Imidlertid har det oftere vært framhevet at sålene med sin symmetriske form gjør det umulig å skjelne mellom høyre og venstre sko. Ser vi på arbeidstegningene, vil vi fort se at smådetaljer som vristsømmens plassering, festet for surringene og de små lukkeflikene nederst i skaftåpningen gir klare vink om at vi her har en høyre og en venstre sko. — Ved skoene 172 er funnforholdene mindre opplysende. Det eneste vi med sikkerhet kan si er at begge sko må ha hørt til utstyret i gravkammeret, hvor som kjent det meste av den dodes personlige eielndeer var samlet. Vår påvisning av sømmene på fotens innside, borger imidlertid for at også disse skoene er beregnet for høyre og

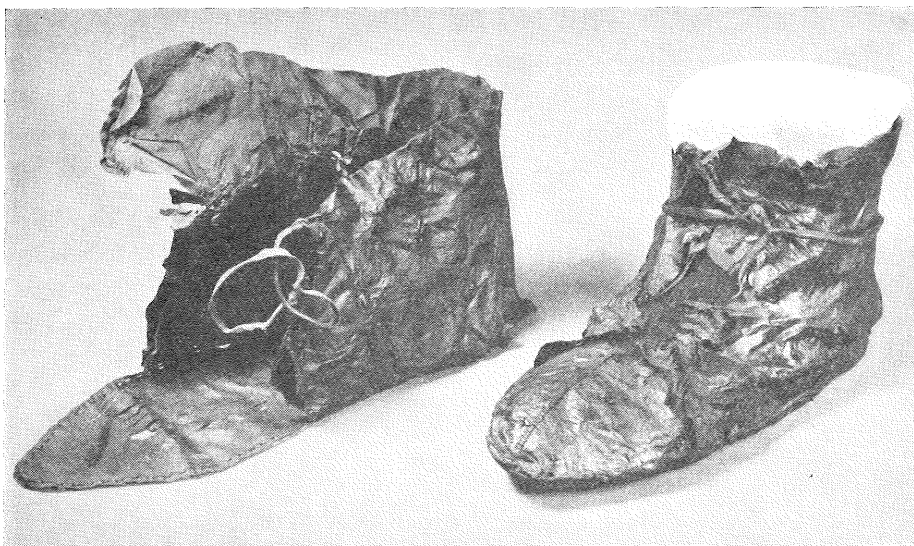

Fig. 2

venstre fot. Alle detaljer, inntil de eiendommelige slisser på sålene, stemmer så godt overens at vi må være på trygg grunn når vi bestemmer også disse skoene som ett par.

Begge parrene har altså den eiendommelighet at venstre fots sko er rommeligere enn høyre fots. Det er verd å pointere at dette er mest uttalt på de lettere, bløtere sko nr. 172, som med de tynne, enkelte såler vanskelig kan ha gjort tjeneste som annet enn lette innesko eller tøfler. Det skulle da synes rimelig å tro at begge par må ha tilhørt ett og samme individ, og at dette av en eller annen grunn har trengt en større og rommeligere venstrefots sko enn høyrefots.

Hvordan passer så dette med det vi ellers vet om de individer som var gravlagt i Oseberghaugen?

I graven ble det som kjent funnet skjelettresten av to personer, begge kvinner. De aller fleste menneskeknoklene lå i vill uorden, og spredt utover et større område i innbruddsgangen. Etter alt å dømme må begge individer opprinnelig ha vært anbragt i gravkammeret, hvor det nå bare

ble funnet stykker av en hjerneskinne, litt av en finger eller tå og et defekt hoftebein¹⁶. Disse knokler viste seg dels å høre til det ene, dels det annet individ.

I bind V av Osebergverket har professor K. Schreiner lagt fram resultatet av sin meget inngående undersøkelse av dette knokkelmaterialet. Han grupperte det om to individer av noe forskjellig alder. En rekke av knoklene viste sterke sykelige forandringer. Disse må alle ha tilhørt ett og samme individ, «ikke lite over 50 år, kanskje 60—70»¹⁷. Hun må ha vært «i høy grad verkbrudden med leddgikt og ryggradstivhet, som visstnok har gjort henne sågodtsom helt arbeidsufør». Av det andre individet var det meget lite tilbake, men dog nok til at det kunne fastslås at det dreiet seg om et fullvoksnet, kvinnelig individ i alderen mellom 30 og 40 år¹⁸.

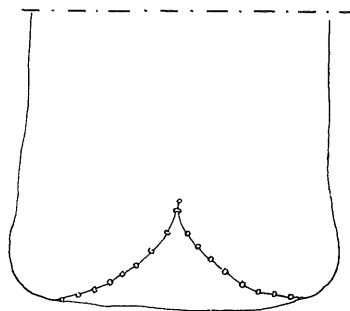

Fig. 3

Av særlig interesse for oss er det som uttales om underekstremitetenes knokler. Om dem sier Schreiner rent generelt: «De forandringer av leddflatene, særlig på underekstremitetens knokler, som er uttalt under den spesielle beskrivelse, og som er karakterisert ved rikelig nydannelse av ben omkring leddflatene, delvis også ved forandringer av leddflatene selv, som tyder på at leddbruskene flekkvis har vært ødelagt og erstattet av fibrøst væv, vidner tydelig om at individ I har lidt av kronisk deformerende leddgikt (arthritis chronica deformans). Sansynligvis har tilstanden medført ialfald nogen innskrænkning av bevegeligheten både i hofte- og knæleddet»¹⁹.

Av Schreiners beskrivelse går det klart fram at de sykelige forandringer er langt mindre uttalt på venstre enn på høyre bein²⁴. Dette passer tilsynelatende dårlig med våre sko, som jo umiddelbart gir inntrykk av at det er venstre fot som har vært dårligst og trengt spesialsko.

Tenker vi oss den sykelige forandring av høyre bein har utviklet seg

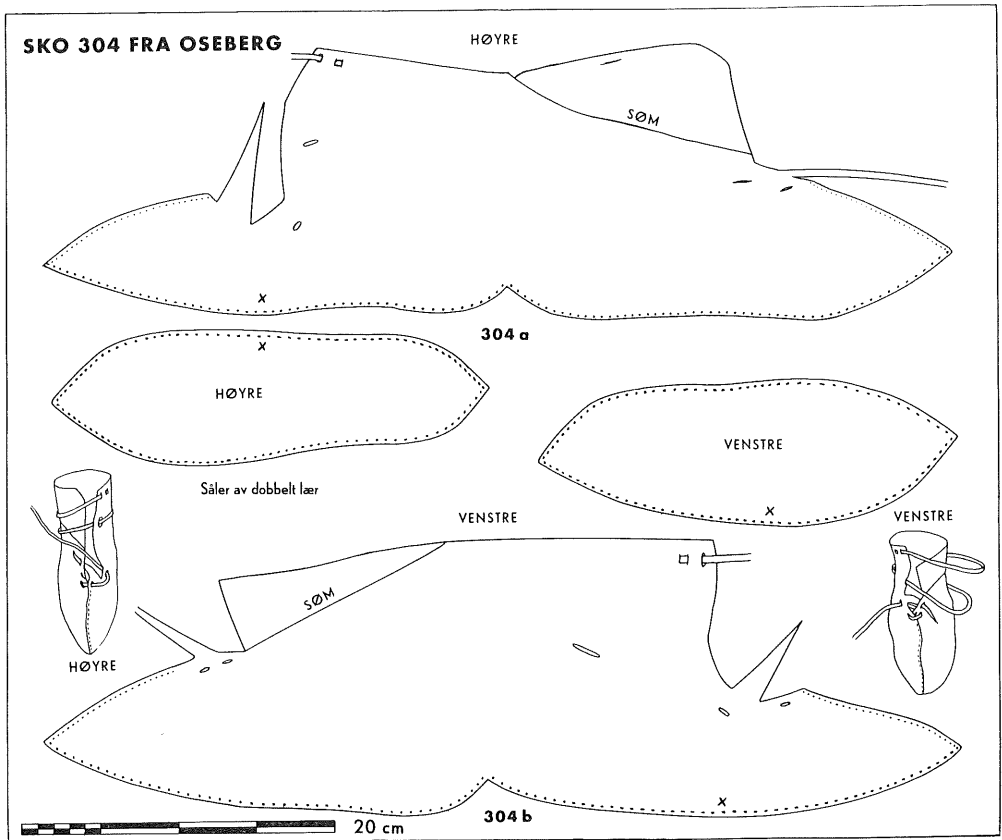

Fig. 4

gjennom et lengre tidsrom (jfr. Schreiners ovenfor citerte uttalelser) og at den venstre foten, som følge av dette har fått den sterkeste belastning, blir det allikevel rimelighet i saken. Det er da trolig at venstre fots bløtdeler ville kunne komme til å hovne, og foten bli vond, og derfor trengte en spesielt formet sko, jfr. også de utskårne slissene i sålene. For om mulig å få mere klarhet på dette punkt har vi forelagt dette spørsmålet for bestyreren av Universitetets Anatomiske Institutt, professor, dr. Johan Torgersen. Professor Torgersen var så elskverdig å se på Osebergskotøyet sammen med dr.med. Bernhard Getz. Han ga følgende uttalelse:

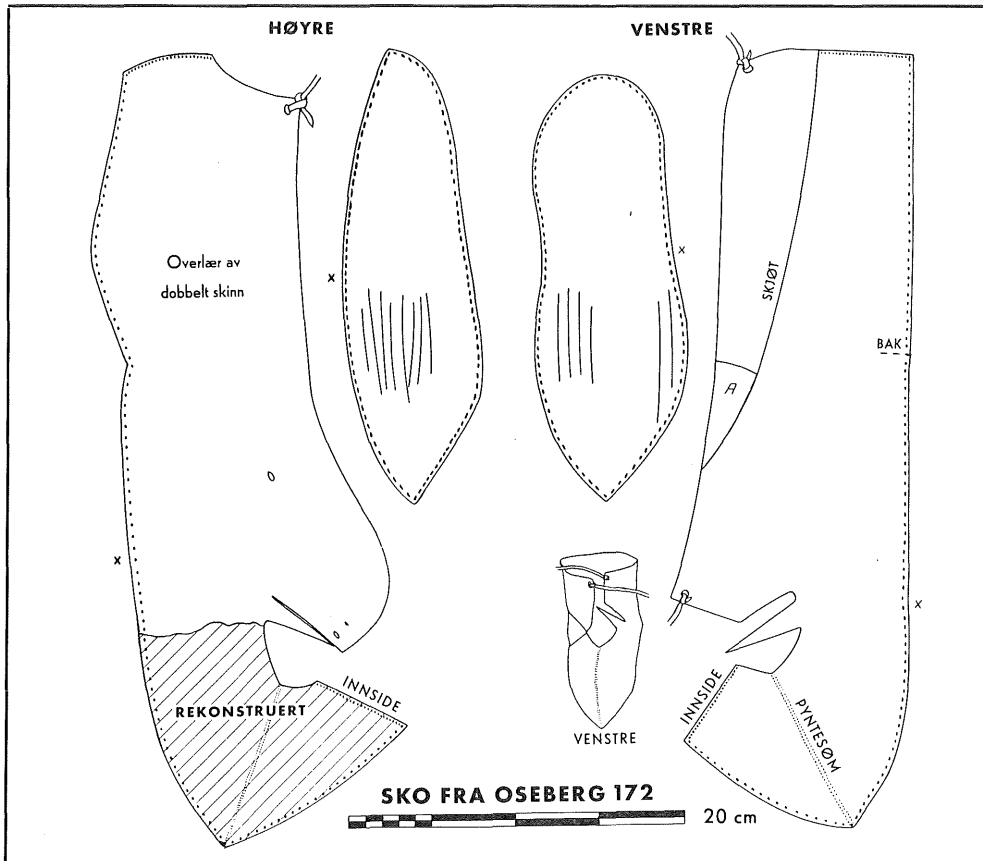

Fig. 5

«Angående knoklene hos Osebergskjelett nr. 1 kan uttales følgende, i tillegg til det som foreligger i K. E. Schreiner: «Menneskeknoklene fra Osebergskipet. . .»:

Her angis at «De sykelige forandringer av venstre leggben er meget mindre uttalt enn av høyre. Høyre leggben veier 59 gr, v. 43 gr.» Forskjellen skyldes at benpåleiringene er tykkere på høyre leggben enn på venstre. På den annen side er de benete forandringer ikke noe sikkert uttrykk for hvordan bløtdelene har sett ut. De sykelige forandringene er kompliserte. Forandringene i ryggraden tyder på en sterkt fremskreden prosess med total stivhet av enkelte deler. Til dette kommer tegn på kalkfattigdom i knoklene. Det er i det hele en tilstand som er påfallende alminnelig i knokler fra disse tider, sannsynligvis som følge av ernæringsinsuffisiens. Forandringene

i skallen tyder på en hormonal lidelse — kanskje også den er utløst av en ernæring som har vært insuffisient med hensyn til kalkbalansen. Forandringene i leggbenene tyder på kretsløpsforstyrrelser i leggene. Om hevelsen av bløtdelene har vært størst på høyre eller venstre side kan ikke avgjøres på grunnlag av knoklene. Det avhenger blant annet av hvilken fot som har vært mest brukt. Det er derfor ikke noe i veien for at den dårligste fot kan ha hatt den mest normale sko, mens den beste fot kan ha hatt den mest deforme. Den kan ha vært tillempet en fot som har vært utsatt for hevelse fordi den har båret legemsvekten.»

Lenger kan vi neppe komme her. Men alt tatt i betraktning, mener jeg vi må ha lov til å hevde at det er overveiende sannsynlig at begge skopar har tilhørt den eldre, verkbrudne kvinne. De må likefram ha vært spesialsydd for henne. —

Dette understreker, etter min oppfatning, på den ene side skoens høye, håndverksmessige standard, og gjør det også klart at de bør være sydd på eller i nærheten av gården.

Vi har foran pekt på at skotypen de representerer ikke kan antas å være den gjengse i vikingtiden, og spørsmålet blir da om ikke skoens eierinne må ha vært den fornemste av de to kvinner i Oseberggraven, hun til hvis ære haugen ble reist?

Hvordan stemmer dette med det vi ellers antar om Osebergdronningens identitet?

A.W. Brøgger fremsatte som kjent i første bind av Osebergverket den tanke at den ene kvinne i Osebergskipet var en dronning «til hvis ære begravelsen har funnet sted, mens den andre har været hendes trælkvinde og tjenerinde, kanskje en særlig betrodd og avholdt sådan.» Støtte for denne tanke fant Brøgger særlig i den arabiske reisende Ibn Fadlans berømte og oftere citerte skildring av den høvdingebegravelse han hadde overvært hos nordboer i traktene ved nedre Volga, der det utvetydig fortelles at en tjenerinne følger sin herre i graven etter eget ønske. Det kan være verd å framheve at det her dreier seg om en dobbeltgrav for mann og kvinne, der det seksuelle moment er helt utpreget. Spørsmålet om dobbeltgraver er arkeologisk sett meget komplisert, idet man her helt

og holdent er henvist til å bygge på funn-iakttagelser av sterkt varierende pålitelighet. Problemet har vært særlig inngående av Knut Stjerna og Haakon Shetelig, og Brøgger støttet seg også til deres iakttagelser. Da såvel Stjernas som Sheteligs arbeider er referert i en artikkel av Sigurd Grieg i *Viking* 1938, kan vi her innskrenke oss til å nevne at det synes ganske klart at vi i vikingetiden må regne med minst tre ulike typer dobbeltgraver. For det første slike der mann og hustru er gravlagt sammen. Disse er langt de vanligste og det er grunn til å tro at iallfall en del av tilfellene må sees som ek-

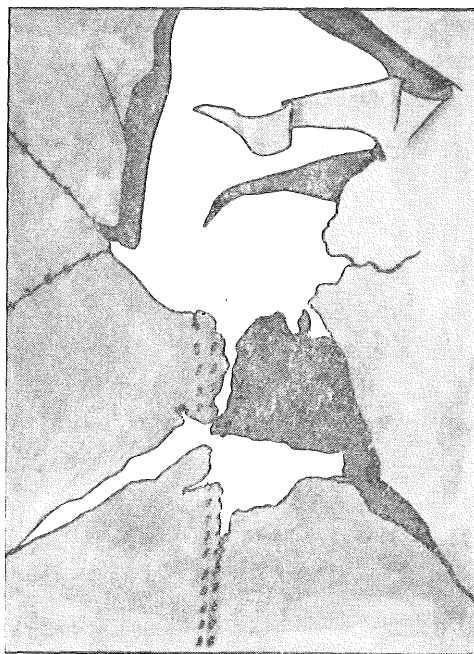

Fig. 6

sempler på såkallt «suttee»): hustruen har fulgt sin mann i graven. En vesentlig mindre gruppe omfatter tilfelle der to menn er gravlagt samtidig. Disse er tolket som «fostbrødregraver.» Som tredje gruppe har vi endelig casus der forskjell i gravgodsets rikdom antyder en så stor social forskjell de to individene imellom at det med rimelighet kan antas at forholdet er av typen herre/tjener.

Som vi ser, faller Oseberggraven med sine to kvinneskjeletter noe utenfor disse tre grupper. Noen helt sikker parallell til denne typen kan jeg faktisk ikke se at det er påvist.

Teorien om «dronningen» og «trellkvinnen» er ellers blitt alminnelig akseptert, ja de fleste regner det vel mere eller mindre «bevist» at «dronningen» er identisk med Halvdan Svartes mor, Åsa²².

Fullt så enkelt er det imidlertid ikke. Som framhevet av Gjessing var

teorien om Åsa i virkeligheten bare framsatt som en forsiktig formodning fra Brøgger i en avhandling fra 1916 om Borrefunnet og Vestfoldkongenes graver.

I denne avhandlingen framsatte også Brøgger den formodning at det var den eldste av de to kvinneskjelettene som var identisk med «dronningen». Dette stemte også best med hans teori om dronning Åsa, og passet godt med det professor Guldberg var kommet fram til i sin første anatomiske undersøkelse av skjelettrestene²³. I sin behandling av det samme materialet la imidlertid professor Schreiner fram tungtveiende grunner for at det var det yngste individ som hadde vært hovedpersonen i gravleggingen på Oseberg. På kjevefragmentene av dette individ kunne nemlig påvises sikre spor etter bruk av tannpirker. Dette tyder, som Schreiner selv uttrykker det «på en sedens forfinelse som neppe kan forutsettes uten hos en sosialt høytstående kvinne»²⁴. Schreiner framhevet også at dette at de lange ekstremitetsknoklene mangler på dette individet, kunne tyde på at det hadde sittet verdifulle smykker her, og hele legemsdelen derfor kunne tenkes å ha vært fjernet av den grunn. Mens vi til det siste kan invende at virkelig verdifulle smykker av edelt metall sjelden eller aldri opptrer i gravfunnene, synes Schreiners første argument vanskelig å komme utenom.

Vi ser da også at Brøgger i sine senere arbeider omkring Osebergfunnet²⁵ helt går inn for at det yngste individet er identisk med «dronningen», mens våre iakttagelser jo nærmest trakk i retning av at det bør ha vært den eldste.

Spørsmålet er da om ikke problemet bør sees fra en annen synsvinkel — om det ikke er galt å stille det som et skarpt enten/eller. Om man nå med Brøgger vil kalle hovedpersonen i Oseberggraven for en «dronning» eller ikke, — sikkert er det iallfall at hun må ha rangert meget høyt på den sociale rangstige. Men derav følger ikke nødvendigvis at den andre personen har hørt hjemme aller lavest nede, blant trellene. Det materialet Brøgger la fram på dette punkt var, som vi pekte på foran, ikke overbevisende forsåvidt som de dobbeltgraver han henviste til ikke var umid-

delbart jevnførbare med Oseberg-graven .Det *kan* derfor tenkes at man har overbetont den sociale forskjellen de to individer imellom alt for sterkt. Det faktum at begge var anbragt i «det aller helligste», selve gravkammeret, tyder på et nærmere og mere personlig forhold enn vi, iallfall ut fra moderne forestillinger, legger i begrepet «dronning»/«trellkvinne». Om vi istedenfor tenker oss «trellkvinnen» som en betrodd «råds-kone» eller liknende — om ikke jevnbyrdig med sin matmor så iallfall ikke alt for langt under henne av stand, blir det rimelighet i at begge har hatt råd til, og behov for den dagliglivets luksus som det ligger i velsydd skotøy/resp. velskjøttede tenner.

Charlotte Blindheim:

The Shoes from Oseberg

Among the articles found in the Oseberg-ship were also 6 shoes, 4 of which were in a comparatively good state of preservation and found under such conditions that one may assume that they represent *two pairs of shoes*. It was formerly supposed that these two pairs were of the same type, the chief characteristics of which are 1) the soles are pointed at the back, and 2) the upper-leather is joined by a seam right across the center of the foot (Fig. 1). A subsequent examination showed however, that on the second pair, which is somewhat lighter than the first, this seam is only decorative (fig. 5). The real joining is here to be found on the inside of the foot. This pair is made of an extremely fine skin, probably kid, and gives the impression of being *slippers* rather than real shoes. On both pairs the left shoe is somewhat broader than the other. The author thinks that this indicates that the two pairs may have belonged to the same person. The remains of two persons were found in the Oseberg-ship. One of them was an elderly woman with highly advanced arthritis, the other a younger and healthier woman. The author finds it tempting to assume that the two pair of shoes have belonged to the person with the bodily defects i.e. the elderly woman. It is generally believed, but not proved, that she was a bond-woman, who had followed her mistress, —the

«queen», into the grave. The quality of the shoes indicates, however, that the owner had a rather high social standing. Consequently it may well be possible that the elderly person has a) had a much higher social position than that of serf, or b) in fact, after all, been the «queen» herself.

NOTER

- ¹ A. W. Brøgger: Osebergfundets historie. Osebergfundet, Bd. I, Kr.a. 1917, s. 75.
² Sigurd Grieg: Kongsgården. Osebergfundet Bd. II, Oslo 1928, s. 207. ³ Sigurd Grieg: Anf. arb. s. 209. ⁴ Sigurd Grieg: Anf. arb. s. 209. ⁵ Sigurd Grieg: Anf. arb. s. 207 f. og Ernfrid Jävfert: Skomod och skotillverkning från medeltiden till våra dagar. Nord. Mus. Handlingar, nr. 10, Stockholm 1938, s. 20. ⁶ Da det ikke var tilrådelig å ta de restaurerte skoene fra hverandre igjen, ble det først tatt et avtrykk av skoene i et bløtt bomullstoff. På grunn lag av dette er så arbeidstegningene gjort. ⁷ Dette hevdes av Jävfert i den nevnte artikkel i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder, Bd. IV, artikkel: Fotbeklädna, men det holder altså ikke stikk. ⁸ Jävfert: Skomod, s. 20. ⁹ Anathon Bjørn: Nogen myrfund fra Trøndelagen. D. K. N. V. Selsk. Skr. 1920, nr. 4. ¹⁰ Sverre Marstrander: Et par myrfunne jernaldersko fra Leksvik i Trøndelag. D. K. N. V. Selsk. Museet. Årbok 1954, s. 81 f.
¹¹ C. 22318 c. og C. 28824. ¹² Asbjørn Herteig: Kaupangen gå Borgund «Borgund og Giske I». Bergen 1957, s. 22 f. De færøyske skoene er publisert av Sverri Dahl i Føroyskur Fotbuni Varðanum 29, nr. 1, 1951. ¹³ Ifølge velvillig meddelelse fra mag. art. Asbjørn Herteig.
¹⁴ Ragnar Blomquist: En medeltida skotyp. Kulturen 1945, s. 138 f. ¹⁵ Se: C. A. Izumova: Garve- og skomakeryrket i store Novgorod. Materiale og arkeologiske undersøkelser i U. S. S. R. Bd. II, nr. 65, s. 199, 203 og 205 (på russisk). ¹⁶ Osebergfundet, Bd. I, s. 25. ¹⁷ K. E. Schreiner: Menneskeknoklene fra Osebergskipet og andre jernalderfunn. Osebergfundet, Bd. V, Oslo 1927, s. 92. ¹⁸ K. E. Schreiner: Anf. arb. s. 107. ¹⁹ K. E. Schreiner: anf. arb. s. 101.
²⁰ K. E. Schreiner: Anf. arb. s. 100. ²¹ A.W. Brøgger Anf. arb. s. 150. ²² Den alvorligste innvending mot dette er reist av professor Gutorm Gjessing i avhandlingen: Hesten i førhistorisk kunst og kultur. Viking VII, 1943, s. 105 f. ²³ A.W. Brøgger: Borrefundet og Vestfoldkongenes graver. Vidensk. Skr. II. Hist.-Filos. Klasse 1916, No. 1, s. 50 f.
²⁴ K. E. Schreiner: Anf. arb. s. 108. ²⁵ Se: A.W. Brøgger: Oseberg-graven — Haugbrottet. Viking IX, 1945, s. 2 f. I den omtrent samtidige avhandlingen Oseberg-graven — Helferden, Strena Archaeologica professori A. M. Tallgren 8-2-1945 sexagenario dedicata. F. F. T. XLV, s. 190 f. berøres ikke dette spørsmålet direkte, men oppfatningen synes å være den samme.

Tillegg

Under korrekturlesningen ble jeg oppmerksom på, at det i et gravfunn fra Hammarby i Uppland, datert til 1000 eller tidlig 1100-tall, ligger rester av en sko, som *kan* tenkes å ha tilhørt den spisshelete typen, men for lite er bevart til dette sikkert kan avgjøres. — Se Lars Gezelius: Hammarby skon — et uppländskt gravfynd. Tor 1959, s. 205 f.

Sigurd Grieg:

TRE NORSKE DRIKKEHORN FRA MIDDELALDEREN

U niverstetets Oldsaksamling i Oslo har i over hundre år forvaret et drikkehorn fra Austad søndre, Austad sokn, Bygland prestegjeld i Setesdal (fig. 1). Vårt horn er 37 cm langt og rundt munningsranden løper et *bronsebeslag* prydet med en enkel gravert ranke som over og under begrenses av to horisontale linjer. Nedad avsluttes beslaget i en rekke spisse tunger, øverst i en svakt utadvendt kant til å drikke av. Bronsebeslaget må være en senere tilføyelse da det delvis dekker de plantemotiver, som er skåret ut i selve hornet. I motsetning til hva det pleier å være tilfelle ved de fleste norske drikkehorn fra middelalderen, er munningsranden her helt uten innskrift. Hornet er uten livbeslag og «bein» og har derfor måttet tømmes i ett drag. Dets nedre ende er glatt. Men det som fanger vår interesse ved dette stykke, er at storparten av hornets overflate er dekket med utskårne middelalderske *plantemotiver*, nærmest gotiske ranker med store, brede blad. Videre møter vi også en *figurfremstilling*, som i kvalitativ henseende ligger langt under ornamentikken. Det er forøvrig et trekk som er velkjent både fra vår vikingetidskunst og fra nyere tids norske folkekunst.

Vi ser fremstilt to ryttere og en jakthund anbrakt mellom blad og ranker. Den ene av rytterne er tydeligvis en konge med krone på hodet (fig. 2). Den ene jakthunden følger sporet og kongen følger hunden. Hesten må ha interessert treskjæreren mere enn den kongelige rytter, den er iallfall mere omhyggelig skåret med kraftig hale og man. Den er utstyrt med sal, tøyler og bringetøy. Kongefiguren er nokså dårlig skåret.

Fig. I. I over hundre år har Universitetets Oldsaksamling forvart dette drikkehorn fra 1300-årenes begynnelse fra Austad søndre, Bygland, Setesdal. (L. Smedstad foto)

Kongen vender ansiktet mot beskueren, han bærer brynjehoser som rekker ham til knes, mens føttene er bare, og hesten er ikke forsynt med stiggjøler. Ansiktets form minner om et skjold. Nese og øyne er likesom ved vikingetidsfigurer skåret i ett (sl. hodene på Osebergvognen). Hele figuren er ubehjelpelig utformet. Best er kronen som har tydelig markerte «takker». Skjoldets våpenmerke dannes av tre «gotiske» blomster forbundet ved en stengel.

I neste billedrekke, noe lengere nede på hornet, møter vi en *vepner* eller kavaler (se fig. 1). Han er ennå dårligere skåret enn kongen og hesten er tydeligvis et svakere arbeid enn kongens hest. Men at hornskjærereren har tenkt på en mann av adelig byrd ses av det forhold at kongens følgesvenn er utstyrt med et stort tresidig skjold med våpenmerke. Dertil bærer han en jernhatt av den type som var i bruk i Norge i 1300-årene.¹ Rytterens ansikt er sett i profil. Det er litt mere markert enn ved kongefiguren, og vi ser litt av hans hår under hjelmen. Noen sal finner vi ikke,

men brynjehosene er vist her, og begge beina og de bare føtter ses på samme side av hesten (sl. rytterbildene på Dynnasteinen fra vikingetiden). Skjoldet som er spisst, tresidig likesom kongens, er utstyrt med et kors og punkter som skjoldmerke. Foran vepnerens hest løper en jakthund. Da begge hunder er fremstilt løpende, kan det neppe være tvil om at vi ser gjengitt en *jaktscene* og at plantemotivene skal illudere «skog»²

Hornets *ornamentikk* er fortrinlig utført. Det ser ut til at beinskjæreren har vært fullt fortrolig med denne fra arbeid i tre. Derimot er det ganske klart at figurfremstillingen har voldt ham store vanskeligheter.

Dette er, som alt nevnt, et forhold som er velkjent i nordisk billedkunst fra folkevandringstid og vikingetid, sammenlikn for eks. billedfremstillingen på Osebergvognen med dens ornamentikk og med ornamentikken på sledene.³

Mon ikke dette drikkehorn med rette bør oppfattes som en norsk etterlikning av en *bysantinsk olifant*, smykket med jakt- eller kampscener, slik som for eks. *Ole Worms* olifant fra tiden omkring år 1100 (se *Poul Nørlund* i «Fra Nationalmuseets Arbejdsmark» 1950 s. 1—10.)

Men hvor gammelt er så dette drikkehorn? Ser vi først på *kronen*, (fig. 2) kommer vi uten vanskelighet frem til Magnus Lagabøters krone fra 1263—80, slik den er gjengitt i skjemategning hos *Thor Kielland*⁴ på grunnlag av kongens bevarte segl. Men en liknende krone, bare ennå mere utviklet, gjenfinner vi i Håkon V Magnussons (død 1319) segl (avb. l. c. fig. 132)⁵. Hans krone synes å komme så nær kronen på vårt drikkehorn som det er mulig å komme.

Men kanskje «kongens» *skjold* (fig. 2) vil gi oss en ennå sikrere veiledning.

Såvidt vites er det ikke bevart et eneste tresidig skjold fra eldre middelalder fra Norden — alt hva vi har er *bilder* av slike skjold, men de setter oss iallfall i stand til å følge utviklingen i dens hovedtrekk. Det tresidige skjolds eldste type finner vi på *Bayeux*tapetet. Det er av form nærmest som en papirdrage, er ganske flatt og tilspisset nederst. Bayeux

tapetets skjold er halvsirkelformet oventil og er dels utstyrt med skjoldmerker,

Fig. 2 Detalj av kongebildet på drikkehornet fra Austad med det tvert avskårne tresidige skjold.

dels bare forsynt med skjoldbule og endelig med skjoldbule i forbindelse med et rikt utformet, korsformet jernbeslag under og omkring denne. Fra Norge er denne type representert ved det skjold som er fremstilt på månedsbildet for mai på *Baldisholteppet* fra Nes på Hedmark fra slutten av 1100-årene. Dette skjold er, bare inndelt i fire felter som er dekorert med forskjellige farger. Slike skjold bruktes både til hest og til fots og førtes i en rem over skulderen. Ved kampene til hest spilte de en stor rolle, fordi de dekket rytterens *venstre* side som det alltid har vært vanskelig å forsvare. På Hyllestadportalen fra Setesdal er Sigurd Favnesbane frem-

stilt med et slikt skjold, hvis overkant er svakt buet — det er utstyrt med skjoldbule (fig. 3). Hyllestadportalen er skåret omkring 1170—1200⁶.

Et liknende skjold fra Røldal kirke i Hardanger — sikkert opprinnelig opphengt som *epitafium* — er gjengitt i «*Museum Wormianum*» og senere i «*Museum Regium*». Det antas at dette skjold har vært gjort av lamell-tre overkledd med skinn. Det er utadbuet, har avrundet overkant og er tilspisset mot nedre ende. Et tresidig skjold er også gjengitt på en rytterfigur fra 1200-årene fra Kvale i Sogndal i Sogn, nå i Historisk Museum ved Universitetet i Bergen, men ser vi nærmere på dette skjold, vil vi se at det er *tvært avskåret i ovre ende*. (avb. Norsk Kulturhistorie II s. 216). Den forandring vi møter her, synes å være inntrådt ved slutten av 1100-årene. Slike skjold er første gang gjengitt i *Hortus deliciarum* fra omkr. 1180⁷.

Fra tiden omkring år 1200 er det kjente sjakkspill fra Lewis på Hebridene, som etter all sannsynlighet er skåret av en *norrøn* beinskjærer. I dette spill er alle krigernes skjold *tresidige* med noenlunde rett overdel (se f.eks. bilde i Det norske Folks Liv og Historie II, s. 339), mens andre har buet overdel.

Av interesse for vårt emne er at det blant disse sjakkbrikker finnes enkelte «dronninger» som er fremstilt med *drikkehorn* i hånden (se Historical Remarks of the Introduction of the Game of Chess in Europe. Chessmen discovered in the Isle of Lewis. Archaeologica Vol. XXIV. London 1832).

Tresidige buede skjold bærer også de to riddere på Torpo kirkes takmaleri. Disse malerier må være utført i slutten av 1200-årene. Etter all rimelighet svarer «Kongespeilets» «lukkede skjold» til den skjoldtype vi her har for oss. At formen holdt seg lenge i bruk, fremgår av at det ses et lukket skjold på ridderen *Bjørn Finnsons* gravstein i Nidarosdomen, som er fra slutten av 1200-årene. Ellers er det nok av eksempler på at slike skjold forekommer langt tidligere, foruten på Kvalerelieffet, som allerede er omtalt, også på relikvieskrinet fra Hedal kirke i Valdres ved fremstillingen av *Thomas av Beckets* drap — fra tiden mellom 1200 og 1250.

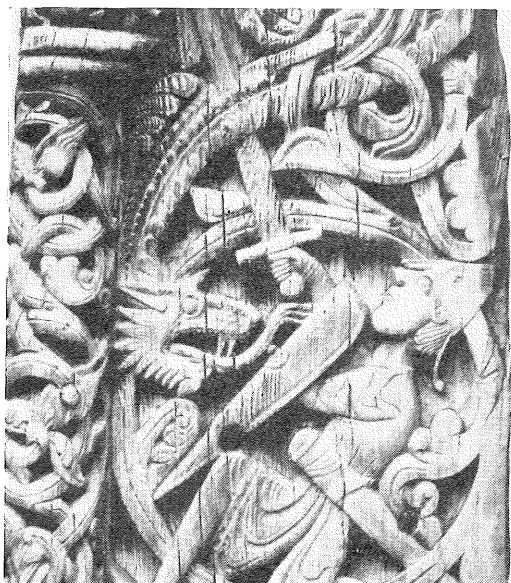

Fig. 3. På Hyllestad-portalen fra Setesdal er Sigurd Favnesbane utstyrt med et tresidig skjold med svakt buet overdel, skjoldbule og beslag av jern(?) ved kantene. (Universitetets Oldsaksamling, Oslo)

Vi vender oss nå til den berømte kirkedør fra Valpjofostradr i Nordmulasyllu på Øst-Island,⁸ fra slutten av 1100-årene eller litt senere, og der finner vi gjengitt kong *Didrik av Berns* kamp med den vingete drage. På de to bilder av helten er skjoldets korsformede dekorasjon litt varierende (det ene skjold har skjoldbule), men formen er den samme med spiss nedre ende og *vert avskåret overdel*. Det ses også tydelig at skjoldet ikke har vært lukket. Tresidige skjold synes i det hele å være blitt alminnelig i 1200-årenes første

halvdel. Vi ser dem for eks. gjengitt på Blakerstolen fra Lom i Gudbrandsdalen fra omkring år 1200 og på Kaupanger-antemensalet fra Sogn fra omkring 1250.

På et kalkmaleri i Ål kirke, Vestre Horne herred i Ribe amt i Danmark, er bilder av flere riddere i kamp, som bærer tresidige skjold, 6 hvorav tre er lukket mens ett er *flatt* og med *vert avskåret overdel*. Dette kalkmaleri dateres til slutten av 1100-årene.

Den eldste danske gravstein prydet med skjold med *adelig slektsmerke* finnes i Hellerslev kirke, Thy i Jylland. Steinen er lagt over Thorkild og Margrethe og skjoldet er *tresidig med rett overside* og prydet med to opphøyde rosetter. Av stilistiske grunner er denne gravstein henført til tiden omkring 1250⁹.

For Norges vedkommende må vi særlig fremheve det lille, spisse

skjold fra begynnelsen av 1300-årene som vi finner på ridder *Påls* gravstein i Nidarosdomen (avb. Fortidsf. Årsb. 1924, s. 31).

Et liknende, men noe bredere skjold utstyrt med den norske løve er gjengitt på den kjente gravstein fra Fjære i Aust-Agder, som er lagt over baron *Isak Gautessons* (f. 1260—65 død kort etter 1302) datter. Gravsteinens latinske innskrift lyder i oversettelse: «*Her hviler Isaks datter av den norske konges og danske fyrsters lykkelige ætt*». Steinen fremstiller en kvinne med krone, iført en folderik drakt, og i våpenskjoldet ses gjengitt den norske løve ukronet, antagelig med sverd i forlabbene og dessuten muligens foran denne en leopard, hvilket dyr som kjent er et ledd i det danske kongehus' våpen. *Gustav Storm* har derfor antatt at *Isak Gautessons* datter har vært gift med en av de danske fyrsters ætt. Da man vet at grev *Jakob av Halland* ofte oppholdt seg i Stavanger og Ryfylke (hvor ætten holdt til), synes det naturlig å tenke seg at det er ham det siktes til i denne gravskrift over en av herr *Isaks* døtre. Steinen må rimeligvis være fra første halvdel av 1300-årene.

Liknende skjold finner vi gjengitt på Bergens skomakeres segl fra omkring år 1300 og *Lodin Arnesson* på Bakkes sigill av 1313 (avb. *Huitfeldt-Kaas*: Norske Sigiller fra Middelalderen. Chra. 1899—1902, fig. 64, sl. pl. II fig. 28 og pl. III fig. 55). Det samme spisse skjold av den gamle typen fra 1200-årene er også *Håkon V Magnusson* utstyrt med i sitt segl av 6. oktober 1302 (avb. *Chr. Brinchmann*: Norske Sigiller fra Middelalderen. Kongelige og fyrstelige segl. Chra. 1904 pl. XII). Der bærer han skjold som våpen, og vi må derfor ha lov til å slutte at slike skjold har vært i bruk i Norge til 1300-årene, da den nye, korte og brede skjoldform (hvori det kan inntegnes et likesidig triangel) kom i bruk. Dette skjold finner vi gjengitt første gang i *Sigurd av Skjervens* segl fra 1334 (avb. *Huitfeldt-Kaas*: pl. XIII fig. 258, sl. pl. XVII fig. 336), og det kan uten vanskelighet følges utover i 1300-årene.¹⁰

Litt eldre er antagelig de skjold som er gjengitt på det kjente norske «kongehorn» i Nationalmuseet i Köbenhavn, som *Thor Kielland* har henført til 1300-årenes første halvdel.

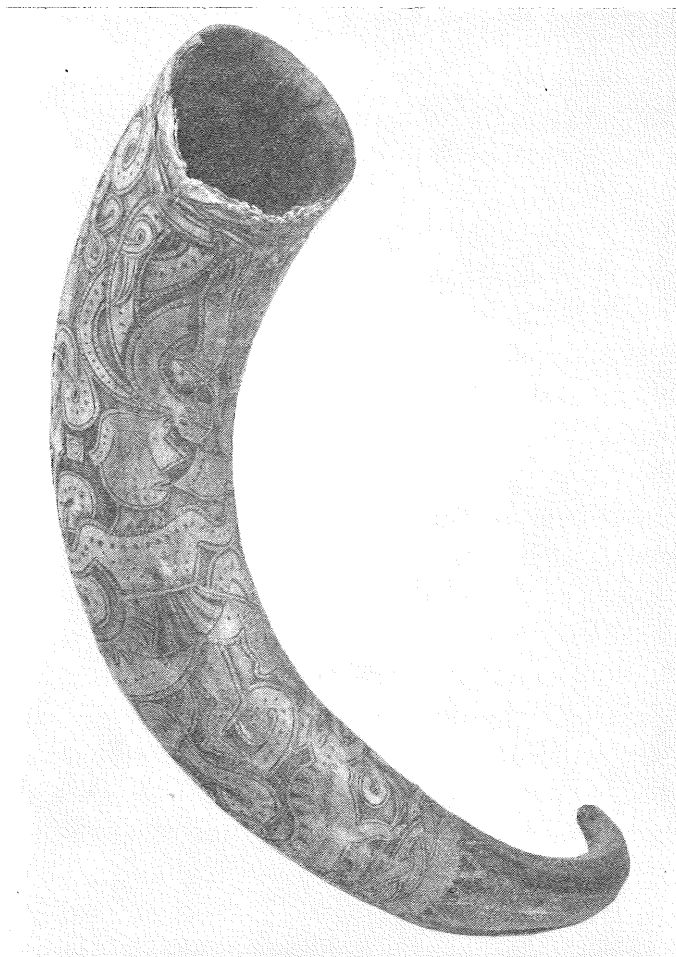

Fig. 4. Drikkehorn fra 1300-årene fra ukjent sted i Telemark, antagelig fra Mo prestegjeld. (Vest-Agder Fylkesmuseum, Kristiansand.)

Det skjold som finnes på vårt drikkehorn fra Austad synes å stå nærmest *typen fra for 1330*, f.eks. skjoldet på ridder Pål's gravstein i Nidarosdomen (avb. Fortidsforeningens Årsberetning 1924, s. 31.) Men bilt-skjæreren har tillatt seg visse friheter, idet skjoldets overkant er svakt nedadbuget, mens langsidene er rette.

Likevel tror jeg vi treffer det riktige når vi antar at våre drikkehorn er blitt til en gang mellom år 1300 og 1330.

★

Det neste horn med skårne dekorasjoner som vi skal ta for oss, er fra ukjent sted i *Telemark* og tilhører nå Vest-Agder Fylkesmuseum (nr. 1103 oppr. fra Kristiansands Almueskoles Museum) (fig. 4). Fylkeskonservator *Ragne Schmidt* har beredvillig stilt fotografier og opplysninger til rådighet. *Rikard Berge* antok i sin tid at dette drikkehorn var fra *Mo* i Telemark. Og han kunne gi gode grunner for denne sin slutning¹¹. Hornet ble nemlig i 1871 skjenket til Kristiansands Almueskoles Museum av skoledirektør *Fredrik Christian Wolff* (1826—1907), som var den første skoledirektør i Kristiansands stift (fra 1860—1901), og da hornet er fra Telemark, antok *Berge* at det var skoledirektørens far, sokneprest *Simon Olaus Wolff* (1769—1859), som hadde ervervet hornet i den tid han var sokneprest i *Mo* i øvre Telemark fra 1825—1833.

Om dette horn (fig. 4) sier *Berge* at det er uten beslag, men «hev ei rik skurd av manne- og dyrefigurer og romanske baandslyngningar som peiker beint paa ein bygdekunstmann¹¹. Fra 1871 har vi bevart en beskrivelse av dette horn¹³. Med støtte i denne og i fotografiene kan beskrivelsen sammenfattes slik at hornet er helt uten beslag, men dekorert med utskjæringer bortsett fra dets nedre ende, som er glatt og fasettert.

Øverst ser vi en vrimmel av *ormer*, delvis med markerte gap med tydelige tenner og nakketopp, dels med spisse hoder som minner om slanger. Mellom disse ses en mannsfigur som spiller på en harpe med tærne (fig. 5). Hornets midtparti er fylt av en fremstilling av to krigere, som begge er iført kjortler med belte og vide folder som faller nedover hosene. Krikerne har markerte øyne, svære neser og halvåpen munn og bærer et hodeplagg som kan være en lue eller en hjelm (fig. 6—7). Da dette er skåret i ett med nesene, kan det muligvis være tenkt på en hjelm med neseskjerm.

Fig. 5. Øverst på denne detalj av Mo-hornet ser vi gjengitt fortellingen om
»Gunnar i ormegården«

De to krigere vender ansiktene mot hverandre. Den mannsfigur som står til høyre for tilskueren holder et sverd i venstre hånd (fig. 6), mens den høyre griper om den nedre del av et drikkehorn som han rekker over til den annen kriger, som griper hornet med venstre hånd og fører det til sin munn (fig. 7) mens han i høyre hånd holder et spyd.

For den der som nærværende forfatter har glede av arkeologiske snurpiperier er det verd å notere seg at sverdet har lansettformet blad med opphøyd midtribbe og at underhjalte er nedadbøyd (sl. Nordisk Kultur XII B. s. 101 fig. 25 fra 1300-årene) og at spydspissen godt kan være fra 1250-1300 (sl. 1. c. fig. 70—71).

Under disse to krigere ses to *udyr* — drager eller ulver med markerte hoder med åpen kjefte (fig. 8) — kanskje en slags *drager*, iallfall har det vært biltskjærerens hensikt å fremstille et helt annet dyr enn de *ormer* som fyller storparten av vårt horns overflate. Et liknende uhyre møter vi også

på *Nerbø-hornet*, som vil bli omtalt i det følgende.

Ormene er prydet med punkter og dobbelt konturlinje. Vi ser tydelig at mannen som spiller på harpe blir angrepet av en av *ormene*, det samme

gjelder krigeren med sverdet, mens han som drikker av hornet går fri. Den figur som er lettest å forklare på dette høyst eiendommelige drikkehorn er den mannsfigur som er gjengitt øverst, like under hornets munningsrand. Mannen er som vårt bilde (fig. 5) viser omgitt av ormer med store hoder, hans hender er bakbundne og ved hans føtter ligger en stor *harpe* som han spiller på med tærne. Det er utvilsomt det gamle sagn om «*Gunnar i ormegården*» som er gjengitt her og som for første gang er fremstilt på forreste gavl på vognen i Osebergfunnet. Sagnet er referert i *Snorre Sturlasons: «Edda»* og lyder slik i *Anne Holtsmarks* oversettelse:¹⁴

«Men kong Atle hadde samlet hær mot dem, og han kjempet mot Gunnar og Hogne og tok dem til fange. Kong Atle lot hjertet skjære ut av Hogne mens han levde, og slik døde han. *Gunnar lot han kaste i ormegården, men det ble lurt en harpe inn til ham og den slo han med tærne — hendene hans var bundet. Og han spilte slik på harpen at alle ormene sovnet uten én, en huggorm, den rente på ham og hogg ham slik i bringesporden at den kjørte hodet inn bukhulen og hengte seg fast i leveren så han døde.*¹⁵»

Den 3. mai 1918 holdt *A. W. Brøgger* et foredrag i Videnskapselskapet i Christiania om «Osebergvognens bilder»¹⁶ Der heter det at på de eldre fremstillinger av Gunnars død *savnes harpen*. Om dette sier Brøgger følgende: «Endogsaa i Eddadigtene *Atlakvida*, *Odrunargratr*, *Atlamal* fra 980—1050 er billedet av Gunnars død vekslende med meget forskjellig betoning av de enkelte led. *Det er først paa 1200-tallet at den mere skematiske fremstilling av Gunnars død er fæstnet i Snorre-Eddaen, Volsungasagaen og i norsk treskjærerkunst*. I den sidste ser man (stavkirkeportalene fra Hyllestad og Austad i Setesdal, Opdal i Numedal og kirkebenken fra Hiterdal kirke i Telemark) *Gunnar omgitt av ormer spillende paa en harpe med tærne*. De yngste av disse fremstillinger gaar helt ned til tiden omkring 1300 og er mindst 500 aar yngre end Osebergvognen. Sagnet om Gunnars død gaar historisk tilbake paa burgunderkongen *Gundichars* død i 437 e.Kr. og er i forbindelse med sagnene om Nivlunger og Volsunger i det væsentlige utformet på vestgermansk grund.» (*Müllenhoff*). Etter Brøggers oppfatning var Burgundersagnene alt i 5—6 årh. båret frem til nordboerne via *Vest-*

Fig. 6. Detalj av Mo-hornet:
Kriger med hjelmliknende hodeplagg
og sverd i høyre hånd.
Legg merke til ormen som biter ham
i brystet

Fig. 7. Detalj av Mo-hornet:
Vi ser krigeren som fører drikkehornet
til munnen, mens han er omgitt av ormer
på alle kanter.

Norges forbindelser med det saksiske og frankiske Vest-Tyskland, det merovingiske Frankrike og det angelsaksiske England, slik som de arkeologiske vitnesbyrd forteller oss, særlig da de vest-norske skjelettgravene fra folkevandringstiden.¹⁷

I et senere arbeid har *A. W. Brøgger* supplert sine refleksjoner omkring «Gunnar i ormegården», nemlig i sin avhandling om «Stiklestadslaget» der det heter: «De store kampmotiver i nordisk sagnkrets har, som vi vet, sin rot i to-tre store krigsbegivenheter i 5. og 6. årh. Et av dem knytter seg til burgundernes historie, et annet til Bråvallaslaget i 6. årh. Fra de første stammer Sigurdsmotivene (S. Favnesbane) og gjukungenes strid (bl.a. Gunnar i ormegården). Kjernen dannes av de to Sigurdsgrupper og gju-

kungenes fall, en historisk diktning om burgundernes undergang i 437 og Attilas død brudenatten (453).¹⁸ Ut av disse sagnkretser omkring de store dannes *de stående motiver i billedkunst og fortelling som holder seg tvers gjennom tidsalderne helt frem til 14. årh. (stavkirkedørene).*»

Et viktig trekk som vi her må holde fast ved er Volsungasagas fortelling om *ormene*¹⁸, som ble dysset i søvn ved Gunnars musikk.¹⁹ Men sagnet forteller også at det var en «umusikalsk» orm, som bet Gunnar og voldte hans død. Og denne orm ses tydelig avbildet på vårt horn. Jeg har engang tidligere streifet bildene på vårt drikkehorn fra Mo i Telemark, nemlig i 1928, også dengang var det *ormemotivet* som opptok meg. Jeg skrev da:

Et nytt eksempel på hvor længe sagnet om Gunnar i ormegården har tjent som motiv for kunstnere er bildene på et middelaldersk drikkehorn fra Øvre Telemark, som finnes i Kristiansands Folkemuseum. Dette drikkehorn må dateres til ca. år 1300. Det er beskrevet av *Kristoffer Visted* i en artikkel i «Tidens Tegn» for 1923 (nr. 265).

I sin store avhandling «Om Ragnarok» (Aarbøger for Nordisk Oldk. og Historie 1902 s. 253 ff.) har *Axel Olrik* behandlet den rolle som *ormen spiller i nyere nordisk folketro*:

Om Kløv bakker nord for Tisted heter det, at der ligger en stor lindorm inne i bakken og kommer den ut, da vil nesten hele verden bli lagt øde.

Litt lengere øst på i Vester-Han herred forteller man at der kryper en lindorm tvers igjennom landet imot vest. For noen år siden skal folk ha sett den i en fordypning i Svinklev bakker, men når den ut til Vesterhavet ved Bulbjærg (den bratte klint mot havet) så skal hele verden forgå. (*E. T. Kristensen: Jyske folkeminder VIII 385*).

I Vestjylland fortelles liknende sagn, likevel uten at man er klar over at det er den alminnelige verdensødeleggelse: Under Brande kirke ligger det en lindorm som nærer seg av likene, en dag når det er særlig mange mennesker i kirken skal den vælte den «og derefter vil den gå ud at ødelægge alle folk i sognet så vidt som den kan.»

I bygden Hattarvik på Fugløy (Færøyaner) finnes det en haug Gullheygur, hvor en lindorm ligger og ruger på sitt gull, men hvis den bare klarer å få hodet ut av haugen, da skal hele bygden forgå.

Fig. 8. Detalj av Mohornet,
som viser de mange ormer som omgir
krigerne.
Under bildet av det ene av de to udyr.

På Island venter man derimot at ormen i Lagarfljót skal komme frem ved verdens ende. I Lagarfljót — den langstrakte sjø på Øst-Island, den lengste i hele landet — skal det finnes en uhyre orm som undertiden skyter rygg opp av vannet så høyt at man kan se solen under dens buk.

«Og siger mand end ydermere, at den hellige biskop *Gudmund* skal have gaaet fra Holum bispegaard paa blotte fødder vel over 30 miile derhen til samme flod og med hans hellige maninger bundet ormen fast paa hoved og hale, ... men bugten voxer i lycker og runddeel alt stille indtil den sidste verdens dommedag, inden hvilken tiid hand skal vorde løs, og ødelægge den ganske Fljótaldals herred. Ab hoc angve libera nos Domine. (Beretning fra presten *Jon Marteinson* i Thottske Saml. 953 fol. Det Kgl. Bibl. Købh.).»

Olrik peker på at gjennom alle disse overleveringer går den samme sagntype: «Det er et *uhyre* i dybet, det har skikkelse af en vældig *orm* (undtagen i svensk) det skal en gang komme frem og ødelægge alt levende i så viden kreds som det kan nå.»

I de fleste overleveringer lever ormen sitt eget liv i dypet inntil den en gang bryter frem. Bare i svensk og islandsk tradisjon nærmer ormen seg til forestillingen om det bundne uhyre, men det har øyensynlig særlige grunner.

Det nordiske sagnstoff viser oss denne orms *religiøse eller mytiske ut-spring*, og den har etter Ollriks mening intet å gjøre med kristendommen.

Denne lindorm, som ved verdens ende velter seg frem av bjerget og

ødelegger alt på sin vei, lar seg ikke helt atskille fra Midgarsormen, som i Ragnarok velter seg inn over land. (Olrik 1. c. s. 260.)

Han omtaler et sagn fra Brande kirke som handler om to okser (tyre) som tar livet av lindormen, men som selv blir så «ille medhandlede» at de bare kan gå, den ene syv og den andre ni skritt derfra før de synker livløse til jorden. Her minner Olrik om at det er en merkelig likhet med Voluspå, hvor Thor også går ni skritt før han segner. Dette sagn er alltid knyttet til kirkebygninger og omfatter ofte en forklaring på et uthugget ormebilde eller på en tilmuret kirkedør. (l. c. s. 209).

Vår forsker poengterer at sagnet er dannet som en rent individuell kombinasjon av to motiver som ellers opptrer særskilt: *spådom* om lindormens utbrudd og *fortidssagn* om ormens og tyrens kamp foran kirken. Det siste sagn er forholdsvis ungt, yngre enn de romanske kirkebygninger. «Men hvor ungt det end er viser det de samme episke kræfter i virksomhet som myten om Thors og ormens fælles fald.» (Olrik 1. c. s. 261).

Selv om vi — bortsett fra selve Gunnarsagnet — ikke har kunnet finne *nøyaktige paralleller* blant de gamle sagn til de utallige *ormebilder*, som er gjengitt på vårt drikkehorn, så viser Olriks materiale oss den store rolle som *ormesagn* og *ormebilder* har spilt i norsk *folketro* også i eldre middelalder, ja helt ned i 1300-årene.

★

★

★

Atskillig vanskeligere enn å forklare *ormemotivet* er det å tolke de *to krigere* som er gjengitt på vårt drikkehorn (fig. 6—7) og hvorav den ene drikker av et horn som den annen griper fatt i med høyre hånd. Jeg har forelagt fotografier av dette drikkehorn for professor dr. *Magnus Olsen*, som i brev av 6. januar 1959 meddeler at motivet «Gunnar i ormegården» jo er klart nok, men til tolkningen av det øvrige billedmateriale kan jeg ikke gi noget bidrag. Jeg tør således ikke benekte at det på hornene (d. v. s. dette og det nedenfor omtalte) også kan hentydes til scener eller skikkelser fra Volsunge-sagnene, men noe bestemt våger jeg ikke å peke på.»

Fig. 9. Detalj av et drikkehorn fra Nerbø i Mo prestegjeld, Telemark.
 Den kampscene som er gjengitt i skurden
 synes å skyldes norrøn sagntradisjon.
 Etter tegning av M. Berkhoff
 (Nordiska Museet, Stockholm)

Til slutt skal det bare nevnes at da vårt horn er fra omkring år 1300, blir det altså praktisk talt samtidig med Austad-hornet fra Setesdal.

★

★

★

Blant de hjemmegjorte drikkehorn med skårne dekorasjoner må vi her også ta med et drikkehorn som er omgjort til *krutthorn* (fig. 9). Det er fra Nerbø i Mo pgd., Telemark (Nordiska Museet inv. nr. 65903). Hornet er bl.a. behandlet av Berge (1. c. spalte 551) som meddeler at det ble innkjøpt i 1890 på Nerbø og at det da var helt ribbet for sine beslag,

avsaget og omgjort til krutthorn. Berge mener at figurskurden, de to kjemper «i bunad fraa vikingstid som slæst med ein drake og dei romanske slengine er merkelege og tidset noko tidligare enn storparten av horni me hev att» (l. c. sp. 551). Den tegning som er gjengitt som fig. 9 er utført av *M. Berkhoff*, og det er intendent *Arne Biørnstad* ved Nordiska Museet, i Stockholm, som har vært så vennlig å skaffe meg den. Figurscenene på vårt horn består av en kamp mellom to krigere og et uhyre (en drake eller en ulv). At det er et *uhyre* fra sagnverdenen de kjemper med, ses av dyrets eiendommelige hodeform og den skjellkledde rygg.²⁰ Hertil kommer den store, sterkt flikede hale som er utformet som senromanske ranker. De to menns *hjelmer* med *neseskjerm* og deres kjortler med dobbel konturlinje og de vide benklær minner ikke så lite om de mannsdrakter inklusive hjelmer som vi kjenner fra Hyllestadportalen fra Setesdal med scener fra sagnene om *Sigurd Favnesbane*.²¹

Hjelmens markerte *neseskjerm* peker bakover i tiden både mot Hyllestadportalen og vikingetidens hjelmer.²² Men andre trekk i bildet fører vår fremstilling nedover i tiden. Det gjelder f.eks. «uhyrets» hale med de rike senromanske ranker, men fremfor alt det lille *skjold* med en liten skjoldbule, et korsformet beslag og under dette konsentriske beslag som alle skal forestille å være av jern. Mens det jaktspyd den ene av de kjempende menn holder i høyre hånd ikke kan tidfestes, må skjoldet i venstre hånd være en s.k. *buklari*.²³ (fig. 9). Etter all sannsynlighet har denne skjoldtype vært i bruk i Norge fra ca. 1200 til ca. 1400. Buklaren (gammelnorsk: *buklari*)førtes med venstre hånd, den var ganske liten og bruktes såvidt man vet fortrinnsvis til fots og til sjøs. Den danske våpenhistoriker *O. Blom* antar at dette våpen først ble kjent i Norge i løpet av 1200-årene. Nå er vi så heldig å ha bevart en gjengivelse av en bukclare fra 1300-årene som en del av et initial i et håndskrift av Ostgötalagen.²⁴ Ser vi nå nærmere på dette skjold så gjenfinner vi ikke bare den lille skjoldbule, men også det kryssvis anbrakte beslag, mens de slanke rundtløpende beslag som vårt skjold er utstyrt med finnes på bukclaren fra Gimsøy, Solum, Telemark.²⁵

Ved hjelp av denne gjengivelse av bukclaren kan vi altså tidfeste vårt

drikkehorn til tiden omkring år 1300 eller første halvdel av 1300-årene. Det blir da samtidig med drikkehornet fra Telemark med bildet av Gunnar i ormegården.²⁶

★

Det er meget vanskelig å finne en forklaring på de scener som er gjengitt på vårt drikkehorn. Spørsmålet om emnene for bildene på dette og foregående horn har vært forelagt vår fremste ekspert på norrøne sagn og motiver, Magnus Olsen, som ikke våger å fremsette noen teori. Når jeg likevel våger å fremsette en hypotese, må jeg medgi at den ikke kan underbygges ved noe sikkert bevismateriale. Likevel kan det være verd å gjøre et forsøk. Mon ikke de motiver som gjengis kan settes i forbindelse med *Voluspås* skildring av kampen mellom æserne og jotnerne: når helhunden gjør foran Gniphelleren og «lænken skal briste og ulven rende». Og i menneskenes land skal alle ætbånd brytes:

«Bror skal i bardage
brors-bane vorde
barn av søsken
al blods-helg spilde;
hardt er i heimen
hordom raader,
øktid, odd-tid,
egg-bit hvert skjold
vindtid, vargtid,
før verden stuper
ingen mand
skal en anden skaane.»

Fredrik Paasche sier at «jotnerne rører paa sig og Gjallerhornets klang volder det store kampmøte, høit blaaser Heimdal, hornet har han løftet, Odin søker raad hos Mimes hode. Ygdrasils ask staar, men den skjælver, det knaker lydt i det gamle træ og jotnen (dvs. Loke eller Fenrisulven) kommer løs av sin lænke.» «Valfader gaar mot ulven og «den lyse» Frey

mot Surt («den svarte»). Der skal «Friggs fryd» falde. Da kommer Vidar den sterke søn af Seiersfader og kjemper mot «valens udyr» til hans *sverd staar i ulvens hjerte*.²⁷ Da kommer Tor, Midgårds vakt den herlige søn af Hlodyn, harmfylt dræper han *ormen* ni skridt gaar han videre saa synker han selv.»²⁸

Men kanskje vi føres ennå mere inn i den stemning eller det Voluspåmotiv som kan være skildret i bildene på vårt drikkehorn ved å sitere noen strofer fra det navnkundige Eddakvad i *Ivar Mortenson-Egnunds* oversettelse, f.eks. strofe 38:

«Garm han gøyr
fyre Gnipa-heller
festet slitnar
og Freke renn.
Fram ser eg lenger
fulla kann eg tala
um Ragnarok
ramt for sigtivar.»

Og videre strofe 53:

«Garm gøyr høgt
fyre Gnipa-heller
festet slitnar,
og Freke han renn.»

Og videre kan vi følge motivet i strofe 54:

«Da kjem den store
Sigfaders son,
Vidarvega
skal valdyret
I Kvedrungssonen
sverdet han hogg
heilt til hjarta
og hemnd er faren.»

Nå kan man jo være kritisk iakttagende og si til seg selv at på vårt bilde blir uhyret drept med et spyd og ikke med et sverd, men vi må jo her regne med at selv om Ragnaroksagnet har vært kjent gjennom muntlig tradisjon ned i 1300-årene, kan enkelte detaljer være blitt misforstått av vår hornskjærer.

Paasche minner om et annet forhold som også er av betydning for oss, nemlig «at Voluspaas flakkende fortelling maa ha hatt noe gaateagtig ved sig, allerede for de gamle. Et digt som beror paa skiftende syner, er ikke optat av at forklare, det har andet at gjøre. Men en klang av hemmelighet har knapt været tilhørerne imot. Hvor det gjælder religiøse forestillinger, kan netop dunkel tale gi menneskene en lykkelig følelse av at det er den gaatefulde guddoms eget sprog de hører.» Og vår forsker minner om at Eddadiktningens *Odin* er herre over så mange dype hemmeligheter og gleder seg ved å stille og løse gåter. Paasche fester vår oppmerksomhet ved «at Volvens skikkelse vokser og vokser, med stedse større myndighet gjentar han sit: «*Vet i saa langt eller hvad?*» Det halvvers som stadig vender tilbake under Ragnarokskildringen og som forteller om den gjøende helhund foran Gnipahelleren, om lenken som brister og ulven som render, blir mindre og mindre et «kunstnerisk virkemiddel», mere og mere selvfølgelig uttrykt for den *angst* som Ragnaroksynene vekker i digteren og i os. Det blir ret og riktig at verset kommer, ogsaa hvor alt er slut og det i virkeligheten er længe siden hunden gjødde og ulven rendte, ti som ordene nu staar her svarer de til Ragnaroks gjenklang i vort sind.»³⁰

Axel Olrik har i 1902 og senere i 1913 gitt en grundig analyse av Ragnarokmotivet og dets forbindelse med myter og sagn hos andre folk enn de nordiske. Han sier at «*Fenrisulven* hører sammen med en gruppe af østlige landes forestillinger om ragnaroksrøvdyyret og *uhyret* med det himmelnående gab. Selve det store kampoptrin i gudernes sidste strid (*Odin* — *ulven* — *Vidar*) synes å indeholde elementer fra to sider: dels henger det sammen med en keltisk ragnaroksmyte om gudekongens fald og hævn, dels med en østlig myteoverlevering om ulv (eller hund) der skal ødelægge verden.»³¹

Som bidrag til forklaring av de motiver som ligger til grunn for billedfremstillingene skal vi her gi et knapt referat av Olriks innledning til hans analyse av motivet «*Det bundne uhyre*». «Det er blandt forestillingene om Ragnarok en enkelt, som man hyppigst kommer tilbake til og som mest umiddelbart uttrykker den redsel, hvormed man imødeså verdens tilintetgjørelse. Det er tanken om en *troll*, der ligger bundet, men som en gang ved verdens ende skal slippe løs.» Forestillingen opptrer i Norden under to hovedformer: som menneske eller som rovdyr, som Loke eller som *Fenrisulven*. «Ulven Fenre har det ikke vel, der i bånd skal bie på Ragnarok», heter det i «*Lokasenna*», og i samme kvad sies det: «Ulven ser jeg ligge ud for åens munding indtil guder ødes». Da *Eyvind Skaldaspiller* i de sterkeste ord ville tolke savnet av sin faldne drott, grep han til dette bilde: «Fenrisulven skal løssluppen fare over menneskenes boliger førend så god en konge kommer på den tomme vang.»³²

Axel Olrik minner om at vi i «*Voluspå*» strofe 53 møter en avvikende skildring av det bundne uhyre som gjentas som omkved: «Garm gjør høit foran Gnipahulen, lænken slides sønder, ulven løber.» Det er den samme strofe som også Paasche har festet seg ved, der hvor han omtaler «ulven som render». Skjønt de enkelte ord er tydelige nok, har strofens tankegang voldt fortolkerne vanskeligheter. Olrik går ut fra at alle tre linjer handler om samme dyr: «Der er heller intet i vejen for at det i flæng betegnes som «hund» (Garm) og «gjøende» og tillige som «ulv» (freki); Odin har jo ulve som sine hunde og Fjolsvinsmåls glubske porthunde er ved navnene (Gifr og Geri) betegnede som ulve eller ulveagtige. Den Garm, der gør foran Gnipahulen, er da enten Fenre under et andet navn og med modificeret opholdssted, eller det er snarere et sidestykke til Fenre henlagt til jættenverdenens eller dødsrigets mørke huler.»³³

Olrik fremhever at hvis vi sammenlikner Lokes og Fenrisulvens rolle i Ragnarok oppdager vi en viktig forskjell. Fenrisulven utfører Ragnaroks største kampdåd, Gudekongens fall. Den danner med andre ord det viktigste ledd i Ragnarok. Hvis man samler alt mytestoff vil man konstatere at likesom flere andre av Ragnaroks vesener har *ulven* ingen andre opplevelser eller noen daglig virksomhet, den er alene til for verdens ødeleggelses skyld.³⁴

Den som ønsker å fordype seg videre i Fenrisulvens opprinnelse og

sagnhistorie henvises til Axel Olriks store avhandling fra 1913 «Ragnarok-forestillingenes Udspring»³⁵. Men det materiale som her er lagt frem gir visse antydninger om hvorledes man skal kunne forklare Nerbø-hornets billedfremstillinger, nemlig som en gjengivelse av sagntradisjoner om Ragnarok, som ennå må ha været levende i de folkelige forestillinger i Telemark så sent som i 1300-årene.

NOTER

- ¹ *Gutorm Gjessing*: Ståluene fra Bejarn og andre norske stålhuer fra mellomalderen (Viking, Bind VI), Oslo 1942. ² C. 1013. Ikke publisert. ³ *Haakon Shetelig*: Billedfremstillinger i jernalderens kunst s. 224 følg. (Arkeologi. Historie. Kunst. Kultur. Bergen 1947). ⁴ *Thor Kielland*: Norsk Guldsmedkunst i Middelalderen. Oslo 1926 s. 79, frisen fig. 5. ⁵ *Harry Fett*: Studier over Middelalderens norske sigiller. (Fortidsforeningens Årsberetning 1903) s. 78 fig. 15. ⁶ Med skjoldet fra Hyllestadportalen kan vi sammenlikne de litt eldre, tresidige skjold med avrundet overdel som kjennes fra relieffer fra romanske steinkirker i Danmark. Se f. eks. *Eigil Rothe*: Rytterkambilledet i Aal Kirke samt andre middelalderlige Kampscener i danske Kirker (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1908) s. 91, s. 94—95 og s. 97. Av vest-europeiske lysestaker og akvamaniler fra 1100- og 1200-årene kan vi se at *det gamle skjold av Bayeux-typen* holdt seg ganske lenge i bruk i Vest-Europa. Se Bronzegerät des Mittelalters i *Otto von Falke* und *Erich Meyer*: Giessgefässe der Gotik. Berlin 1935, fig. 193 (Tekst s. 31 og s. 109) fra midten av 1100-årene. Se videre fig. 253 fra 1100-årene, fig. 291 og 294 fra 1200-årene. Endelig l. c. fig. 298 a-b fra 1200-årene.
- ⁷ Avb. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1867 s. 84. ⁸ Avb. Nordisk Kultur bind XXVII Kunst s. 325. *Worsaae* 1859 fig. 505. ⁹ *I. B. Løffler*: Danske Gravstene fra Middelalderen. Købh. 1869 Tavle XII fig. 66. ¹⁰ *Sigurd Grieg*: Skjoldene i Middelalderen (Nordisk Kultur XII B. Våpen). Oslo 1944 s. 71—81. ¹¹ Norsk Bondesyv. Risør 1925 sp. 550. ¹² *Rikard Berge*: Norsk Bondesyv sp. 550. Om skoledirektør *Frederik Christian Wolff*, se *I. B. Halvorsen*: Norsk Forfatterleksikon VI (Kr.a. 1908) s. 671. Om sokneprest *Simon Olaus Wolff* (1796—1859) se *I. B. Halvorsen*: Norsk Forfatterleksikon VI (Kr.a. 1908) s. 672. ¹³ Fortidsforeningens Aarsberetning 1871 s. 62. ¹⁴ Oslo 1951 s. 137. ¹⁵ *Sl. P. A. Munch*: Nørønne Gude- og Heltesagn utg. av *Magnus Olsen*. Kr.a. 1922 s. 143. ¹⁶ *A.W. Brøgger*: Osebergvognens bilder. (Forhandlinger i Videnskabselsk. i Chra. 1918). Se også *Sigurd Grieg*: Kongsgården — Osebergfundet II. Oslo 1928 s. 17 ff. ¹⁷ Se referat i Osebergfundet II s. 18 ff.
- ¹⁸ *A.W. Brøgger*: Stiklestadslaget (Avh. utgitt av Det norske Videnskaps-Akademi II Hist.-Filos. Klasse 1946 no. 2). Oslo 1946 s. 33.
- ¹⁸ *Fredrik Paasche* har behandlet Eddakvadet om Sigurd Favnesbane, Gunnar i ormegården og det yngre Sigurdskvad på en noe annen måte enn Brøgger, nemlig i *Bull og Paasche*: Norsk Litteratur historie I (Kra. 1924) s. 124, hvorfra vi tillater oss å sitere følgende: «Kvadets norrøne hjemland kjenner vi ikke, og heller ikke dets tilblivelsestid. Men det 9. aarhundrede (og Norge) maatte

være en mulighet. Det sagn som diktet fortæller («Brynhildsagnet») er tysk og danner grunnlaget for første del av Nibelungenlied. Navnene paa somme av sagnheltene kjender vi fra historiske kilder. I «Burgundernes lov» nevner kong Gundobad (omkr. 500) mellom sine forfædre og forgjængere: Gibica, Godomar og Gundihari; det er Gjuka, Guttorm og Gunnar. Om én av disse konger, Gundihari, vet vi at han hadde land ved Rhinen og blev dræpt i 437. Men for Brynhild og Sigurd (Sigfried), de egentlige bærere av sagnet, kjender vi intet historisk grundlag; de virker som om de stammer fra en mytisk verden. Enhver sammenheng med frankerdronningen Brunichildis og hendes mand kong Sigibert — dræpt i 575 — synes udelukket. Og naar Brynhild kaldes søster til Atle: hunnerkongen Attila, som døde i 453, er dette en norrøn tildigtning til sagnet om hende og Sigurd.

Brynhild dræper den eneste mand som virkelig er hende værdig: dette stoff var rikt paa indre spænding og frister til ny forklaring. Forfatteren av Det Yngre Sigurdskvad har gjort Brynhilds følelsesliv til sit egentlige emne og sloifet flere av de gamle sagn-drag, først og fremst de mytiske. Ikke et ord ofrer han paa Sigurds Flamme-ridt (endda han nok regner med det), og kvadets Guttorm er mand for at myrde uten at ha mættet sig med varg-kjøtt. Favnes guldskat, nu i Sigurds eie, spiller en viss rolle som lokkemiddel; men det trollske, illevarslende, som andetsteds hefter ved de «røde ringer», kommer ikke frem i «Det yngre Sigurdskvad».

Diktet er paa 71 vers (fornyrdslag) og ikke saa vellykket som det er langt. Skaldens form-givende evne kan ofte svigte ham, og anlegget viser store svakheter: Brynhild holder lange taler og sier allikevel noksaa litet med dem. Til gjengjeld er der avsnit som i faa ord fortæller særdeles meget om hende. Denne gang er hendes stilling til Sigurd helt klar: «Jeg elsker én, ikke forskjellige». Og det er den elskende kvinde, ikke den krænkede, som volder heltens undergang.»

¹⁹ *Benedict Grøndal*: Orme og Ormeaarde i de nordiske Oldskrifter. (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1869) s. 235.

²⁰ Sl. også *Rolf Mowinckel*: Vor nationale Billedkunst i

Middelalderen (Oslo 1926) s. 70.

²¹ Sl. Norsk Folkekunst. Redaksjon *Roar Hauglid*, Oslo

1953 s. 24—25.

²² Sl. *Sigurd Grieg*: Gjermundbufundet. Oslo 1947 s. 45 ff.

²³ Avb. Nordisk Kultur XII B. s. 69 fig. 5 s. 70, fig. 6 og s. 71 fig. 7.

²⁴ Avb. Nordisk Kultur XII B. s. 71 fig. 7.

²⁵ Avb. Nordisk Kultur XII B. s. 69 fig. 5.

²⁶ *O. Blom*: Om Kongespeilets Af-

fattelsestid (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1867) s. 88. *J. Fritzner*: Ordbog over

Det gamle norske Sprog I s. 213. *Sigurd Grieg*: Skjoldene i Middelalderen (Nordisk Kultur XII B.

Våpen. Oslo 1944) s. 69—71.

²⁷ Uthevet her.

²⁸ Vi siterer her *Fredrik Paasche* i *Francis*

Bull og *Fredrik Paasche*: Norsk Litteraturhistorie I Kra. 1924 s. 43—44.

²⁹ Edda-kvæde

Norrøne Fornsongar. Paa Nynorsk ved *Ivar Mortenson-Egnund*. Oslo 1944 s. 13 ff.

³⁰ Vi følger her *Paasche* l. c. s. 46—47.

³¹ *Axel Olrik*: Om Ragnarok (Aarbøger for Nordisk Old-

kyndighed og Historie 1902) s. 253.

³² Vi følger her *Olrik* l. c. s. 234—35.

³³ *Olrik*

l. c. s. 236.

³⁴ l. c. s. 236.

³⁵ Se *Danske Studier*. Købh. 1913 s. 140 ff. Se også Aarbøger

1902 s. 237—253.

Odd Nordland:

OM «GRASVINNE» UTAN REISKAP

TIL FORSANKINGSPROBLEMET

I VÅR ELDSTE JORDBRUKSKULTUR

Etterkrigstida har gitt oss ei lang rekkje med nye forskingsresultat når det gjeld vår eldste bondekultur, jordbruk og husdyrhald. Det har kome tilskot til biletet av bruksmåtar og til framvoksteren av dei frå mange hald. Geologen, botanikaren og jordbrukshistorikaren, alle har hatt sitt å seia i dette ordskiftet, som i meir enn mange andre forsknings-emne har hatt mellom-fagleg karakter. Arkeologien har samordna det heile med reiskapskultur og med utgravingar av buplassar, gardtufter og med studium av dyrkingsmerke.

Spørsmål som klima og klimaskifte har etterkvart kome meir i bakgrunnen når ein leitar etter årsakene til endringar og nye fenomen i vår eldste gardsskipnad. I staden kjem spreinga av nye reiskapar og av nye bruksmåtar frå sørlege kulturområde til å stå som hovudårsakene til omskifta. Det er dette synet Anders Hagen gir uttrykk for i det store arbeidet sitt om gardssamfunnet i jernalderen, når han seier: «Alle de viktigste elementer som tilsammen utgjør gården, finner vi igjen i forskjellige strøk av Europa alt fra steinalder og bronsealder av, utviklet lenge før noen klimaendring kunne ha skapt virkninger av avgjørende karakter. Når det imidlertid dreier seg om spørsmålet, når denne prosess er fullbyrdet her hjemme, da svikter vårt håndgripelige materiale nesten helt». Hagen tenkjer seg imidlertid at «en sannsynlig ramme» er slutten av bronsalderen og keltisk jernalder for det som skaper garden i vår meining med sitt brukssystem.¹

Likevel er tilmåtinga av eit jordbruk og eit husdyrhald til våre klimatiske tilhøve fullt av problem. Det er ein avgjerande skilnad på sjølve dei naturgjevne føresetnader eit jordbruk og eit husdyrhald møter, om vi tenkjer oss Danmark, eller om vi tenkjer oss Sør-Norge. Vår vinter har, klimaendringar uansett, alltid vore hardare enn i dei strok der vi henta våre kulturimpulsar. — Ei serleg rolle kan dette ha spela for den utforminga februket fekk i vårt land.

Mange av dei problem Hasund i si tid reiste i den vidgjetne avhandlinga si om klimaskiftet² står like uløyste, sjølv om vi ikkje reknar med så omfattande reelle verknader av det store verlagsskiftet i tidleg jernalder. Spørsmåla kjem på mange måter att med større tyngd, fordi vi nå er sikrare i våre kunnskapar både om vår eiga eldre jordbrukssoge, og i våre kunnskapar om korleis grunndraga i sørlege og långjevande jordbrukskulturar var.

Om vi ikkje reknar med at omskiftet i verlaget hadde avgjerande endringar i jordbrukstillhøva som resultat, står det fast at medeltemperaturen må ha lege høgare på den tid vi fekk vårt eldste fe- og åkerbruk, enn i dag. Det har vore vanleg å tenkja seg at medeltemperaturen kan ha vore $2\frac{1}{4}^{\circ}$ til $2\frac{1}{2}^{\circ}$ mildare,³ skoggrensa gjekk høgare, og vilkåra vinterstid må ha vore betre både for folk og fe. Vi må sør til ei line over Dublin i Irland, Midt-England og Groeningen i Holland for å finna same medeltemperatur i dag. Men større rolle enn medeltemperaturen spelar elles *lågaste* vintertemperatur og sjølve *temperaturfordelinga* vintertid. Også her må tilhøva ha vore betre når det gjeld vårt eldste jordbruk, enn nå.

Det høyrer med til Hasunds syn at han tenkte seg at i den eldste jordbrukskulturen kunde feet næra seg ute året rundt i kystbygdene her i landet. «Bøndene i steinalder og bronsealder trong soleis ikkje sank vinterfor åt feet; dei trong ingen høylør eller stakkar. Heller ikkje hadde dei ljåen; i gardsdrifta deira fanst inga høyonn eller lauvonn. Det var visseleg nok å setja feet inn i gode kveer om nettene for udyr.»⁴

Seinare forskning har ikkje hatt lett for å godtaka at tilhøva var så idylliske. I si inspirerte avhandling «Fra seter til gård» har Bjørn Hougen tenkt

seg at det eldste husdyrhaldet i yngre og yngste steinalder hadde sin plass innan «en halvnomadisk bruks- og bosetnings-form»,⁵ om sumaren med lange ferder til beite og til tilhaldsstader i innlandet, om vinteren med vandring attende til buplassar ved kysten, der det var mildt, og der husdyra kunne haldast ute også om vinteren.

Anders Hagen kan tenkje seg eit vintertilhald med husdyr i steinalder t.d. i Mjøsstroket, og viser til vår tids forsøk med bingefjøs, og til utegangarsau og Lofothest som har klart klimaet like til våre dagar.⁶ Dei pollenanalytiske resultat frå Ulf Hafstens undersøkingar har vist at så varmekjære og frostske plantar som misteltein, bergflette og brei dunkjevle finst m.a. på Helgøya i Mjøsa saman med dei første far etter februk og åkerbruk. Sjølv kristtorn ser ut til i denne tida å klara vinteren i Mjøsstroket (Stange). Hafsten reknar då med at medeltemperaturen i kaldaste månad knapt kan ha vore lågare enn $\div \frac{1}{2}^{\circ}$. Det vil seia minst 5° høgare enn i vår tid. Noko større skilnad på verlaget i Oslo-stroket og ved Mjøsa ser det heller ikkje ut til å ha vore.⁷

Vi må etter dette rekne med at i første jordbrukstid var vinteren tolleg mild sjølv i Mjøsstroket. I vår tid må vi ut til Lyngør og til Færder i Oslofjorden for å finna tilsvarende medeltemperatur for kaldaste vintermånad ($\div 0,8^{\circ}$)⁸.

Både Anders Hagen og Bjørn Hougen tenkjer seg i motsetnad til Hasund at også steinalderbøndene måtte skaffa fór til husdyra sine til vinterbruk. «Og når vi finner utvilsomme bevis for mere stasjonært pregede oppholdssteder særlig langs kysten, er det nødvendig å minne om at selv om budskapen har kunnet ferdes ute i vintertiden, har det sikkert vært nødvendig å sanke noe vinterfor i stakk eller på annen måte.»⁹

Nå er foring av husdyr noko som ved pollenanalyse kan etterprovast også for det eldste danske jordbruket. Medan pollenanalyse frå megalitbygder viser diagram som må vera komne fram ved pollen frå vidstrakt bruk av beitemærk,¹⁰ syner diagram frå ertebøllekulturen, som set inn alt i førmegalitisk tid, at dei der ikkje har hatt same driftsystemet.¹¹ Foring

må ha høyrte til husdyrhaldet der på ein annan måte enn i megalitkulturen: Dyra har ikkje hatt høve til å gå fritt på beite.

Det interessante er at det er foring, ikkje beiting, som er sermerkt også for det eldste jordbruket frå pelebygningkulturen i Sveits. Pollenanalyse viser oss ikkje biletet av ein beitekultur. «Der er altsaa ingen Grund til at antage, at man i Schweitz har haft store Mængder af løsgaaende Kveg. Paa den anden side er det en Kendsgerning, at man har holdt baade Okse, Faar og Ged som Husdyr, herom vidner ikke blot Knogler, men ogsaa tykke Gødningslag i Pælebygning-Kulturlagene. Det er da rimeligt at antage, at Husdyrene er blevet staldforede, og primitiv Staldfodring er først og fremmest karakteriseret ved Fodring med Løv, særlig af Elm, men ogsaa af Ask, Lind, Poppel o.s.v. I Overensstemmelse med denne Tolkning finder vi den meget karakteristiske Tilbagegang for Elmen, dette Træ, der fra Arilds Tid har været det mest eftertragtede Træ til Løvfodring.¹² — Alt i 1865 etterviste Oswald Heer at det fanst samantrampa lauv og husdyrgjødsel i pelebygningssleivder frå Robenhausen, noko som kunne tyda på stallforing.¹³

Ved pollenanalyse frå Jæren og Bømlo har Knut Fægri kunna fylgja dei botaniske resultat av den første jordbrukskulturen der. Ved overgangen fra steinalder til bronsealder kjem jordbruket med Vespestad-funna til Bømlo, — eit par hundreår etter at vi finn dei første far etter jordbrukskultur på Jæren. — Det ser då ut til at Nøstvedt-kulturen med sine jegarar og fiskarar samstundes dreg seg attende på denne delen av Vestlandet.

Av fallet i alme-pollen samstundes med teikna på ein jordbrukskultur som trengjer seg inn, sluttar Fægri at den neolitiske bondekulturen på Vestlandet brukar almelaub til dyrefor.¹⁴ — Brøgger har også hevda at ris og laub kan ha vore viktigare vinterfor for husdyra enn høy.¹⁵

Som vi har sett, er det vanleg oppfatning at så lenge den eldste jordbrukskulturen avgrensa seg til kysten, var det i første omgang ikkje nokon trong til å ha krøteret i hus, sjølv ikkje om vinteren. Når det likevel er klårt at vi har å gjera med ei sanking av laubfor, og også i den eldste danske jordbrukskulturen med eit foringssystem, og ikkje med ekstensiv

beiting, reiser dette problem som krev løysing. Når vi må tenkja oss at februk og åkerbruk går hand i hand innanfor det same busetnadsområdet, i alle høve haust og vår, må steinalderbøndene ha hatt midlar til å verja seg mot at feet kom i dei åkrar dei hadde. Noko gjerdehald i større mon kan vi knapt ha lov til å tenkja oss. Dyra kan ha stått i tjør eller ha gått med «helda», men heller ikkje det gir oss ei truleg løysing på problemet.

I indre Vestlands-bygder var det skikken at feet fekk gå over all gard når det kom frå fjellet om hausten, etter at korn og annan avling var i hus. Slik var det t.d. i Dyrvedalen på Voss, og slik var det også i indre Sognebygder, t.d. i Lærdal. Dette kunne lett føra til skade på sume vekster som dei gjerne ville skulle få stå lengst mogeleg. I Lærdal finn vi at fleire av fjellhyllene ovanfor sjølve den flate dalen, heiter *Nepaskorane*. Her var det lett å gjerda for krøteret, dei sette berre gjerde over adkomsten frå jordvegen nedanfor, der feet gjekk laust på haustbeite.

Utgravingane i Þjorsárdal på Island viser at landnåmsmennene der har hatt gjerde (torvgjerde) mellom næraste innmarka kring husa, og utmarka utanfor t.d. Slik var det på «Holar», der eg i 1948 var med på utgravingar saman med Kristján Eldjarn. Også dei norske folkevandringstidsgardane har hatt gjerde.

Men i den gamle vest-nordiske bondekulturen kjenner vi til eit anna system som avgrensar beitinga, og som i grunnen er det best som må høva med dei pollenanalytiske resultat vi finn frå ertebøllekulturen og frå den eldste sørvest-norske bondekulturen. Alt frå Håvamål kjenner vi til at sauene blir hatt i grindar i kyststroket (truleg Fitjar på Stord). Systemet med «grinding» kjenner Hasund frå fjellbygdene og frå nordlege landsluter¹⁶, og det lever ennå i minnet i mange Vestlands-bygder.

Det var serleg sauene som gjekk i grindar. Desse grindane var råd å flytta. Dei blei sett opp på eng, og dyra som gjekk der, beita graset og gjødsla samstundes marka. Denne sterkt avgrensa beitinga finn vi ned i våre dagar i den form at fe og sauer om kvelden blir sankt inn i desse flyttbare grindane. Der blir dei mjølka, og der er dei til neste morgon. — I samband med mjølkinga av dyra, samlar dei gjerne noko fór utanom

grinda og gir til dyra kveld og morgon. Då står dei rolegare under mjølk-
inga, og roar seg meir i grinda.

Denne foringsmåten byr på mange føremuner. Dei beiter av enga og
gjødsjar samstundes. Feet står i fred for udyr om natta, og ein har kon-
troll med at lam og kalvar ikkje får suga mjølk. Slik var den bruksmåten
dei hadde på garden Luren i Evanger på *Sauatreet*, då dei enno mjølka
sauene der.¹⁷ Og bruksmåten var ennå så levande at då Vossabygdene
kring hundreårsskiftet tok til med tamrein, blei det laga store grindar til
reinen, når dei hadde dyra heim på stølsvollane. Den gjødselen dei samla
der, køyrde dei heim i eit slag dugnad.¹⁸

Denne beitings- og foringsmåten er gamal i vårt vest-nordiske februk.
Bruksmåten er også kjent frå Island, der han på grunn av vanskaner med
gjerdematerialar må ha vore serleg god å ty til. Den siste bygda i Island
som dreiv med grinding av sauer, var Isafjord. Der tok denne drifts-
metoden slutt i 1946. Dei grindane dei brukte, var omlag 6 m i firkant
med råd til å åpna den eine sida ved at grinda der var sett saman av to
lengder.¹⁹

Elles er det også tenkjeleg at det blei brukt *faste* kveer, slik vi ofte finn
i samband med t.d. geitehaldet på Vestlandet. Der står dyra natta over.
Systemet er det same som ved grinding, med mjølkning, og med at dyra
får god-fór av eitt eller anna slag, i større eller mindre mengder. Dei kve-
ene vi finn på gardsanlegga frå folkevandringstid i sør-vest-Norge, har
elles samband med geilen ned frå utmarka og ligg framfor hus som har
tent til ophaldsstad også for dyra.²⁰

Det er såleis fullt mogleg at ei grinding eller ei kvesetjing av storfe og
småfe førde med seg ikkje berre bruk av innsanka fór om vinteren, men
at det også blei henta noko fór til å gi krøtera ved sjølve mjølkinga. Dette
ville sjølsagt også verka inn på vegetasjonen rundt buplassen.

Når vi er kome så langt i vår gjennomtenking av korleis det eldste
husdyrhaldet kan ha arta seg, møter vi det viktigaste og uløyste proble-
met: Det eldste husdyrhaldet her i landet hadde forhenting. Ei henting
av lauv kan provast både for *vårt* jordbruk og for dei sørlege område der

jordbrukskulturen tidlegare høyrde heime. Det har vore gjort framlegg om at dei halvmåneforma «sagblad» av flint som fylgjer jordbrukskulturen, også kan ha fungert ikkje berre som kornsigdar, men også som lauvknivar.²¹ Troels-Smith har dessutan slege på at ei serleg skjefting av steinøkser kunne gjera dei tenlege til kvisting, men nokon serleg effektiv reiskap kan det knapt ha vore.²²

Ein kan kan hende tenkje seg ei lauving med steinreiskapar, men ei grasvinne med slike reiskapar er heilt umogleg. Det blir med andre ord ståande som ei uløyst gåte korleis dei før dei fekk jernreiskapar, — ljå, sigd, snidill, kniv, — kunne skaffe seg fór til inneføring eller kve-fóring av husdyra. Her står Hasunds problemstilling på same vis som før og krev forklåring, om enn for ein tidlegare periode enn han tenkte på. — «*Den vanlege bonden i hine tider hadde berre steinaldersreiskap å greia seg med. Dei kunne nok klara å bryta beit og bar, skava bork, sankta tang og lyng og avfall frå jakt og fangst og grava moldfor til fødnad for feet. Men dette vart alt saman for snautt til å livberga store buskapar med, og halmen frå dei små åkrane rakk heller ikkje langt. Arkeologane bør i samband med dette minnast, at endå med notids reidskapar er det mest umogleg for ein huslyd å livberga buskapen i strenge snøvintrar når stråforet held på å sleppa opp, det har vi då dyrekjøpt røynsle for.*» — Det er høyet, stråforet, Hasund vanskeleg kan tenkja seg at februket kunne klara seg utan. — Utan ljå, ikkje høy, hevdar han.²³

Dette problemet er langt frå løyst: Vi har hatt fóring, men vi kjenner ikkje reiskapar til fórsanking, slett ikkje når det gjeld *gras* som i vår bondekultur er det dominerande fórslaget. Vi skal dessutan hugsa på at eit fórsanking-system som strakk til for ein vinter t.d. i Jylland, kunne ha vanskar med å berga buskapen igjennom, om vi held oss til Jæren og tenkjer oss til det verlag som kan ha vore der. — Husdyrhaldet kan også ha hatt sine tilpassingsproblem av di gras og tre skifte med jordsmonn og verlag, om vi t.d. tenkjer oss ei beiveges overføring frå Jylland til Danmark, slik kulturtilhøva både i steinalder og bronsealder gir oss mange haldepunkt for.²⁴

For å finna svaret på desse spørsmåla om fór og fórmetodar bør vi ta folkelivsforskinga til hjelp. Med dei vanlege tendensar til å halda på alderdomlege, tenlege, framgangsmåtar under visse natur- og livstilhøve, bør vi gå til nett det strok det her er tale om, og freista finna fram til område som kan ha hatt foringsproblem med bakgrunn i natur og verlag mest mogleg likt det vi kan tenkja oss til frå eldste jordbrukstid. Det er her på førehand klart at med den temperaturregulator som havet er, vil vi, trass i langtids klima-svingingar, med ein viss rett kunna sammanlikna problema i neolitikum med vanlege fóringsproblem i Vestlands-stroka ned til vår eiga tid. Vi tenkjer her på den milde og ofte snøause vinteren og ser i ein viss mon bort frå avskoginga. — Vi kan seia at den største skilnad i fór-problema, slik dei var i neolitikum og slik dei var det i vår tid før slåmaskina kom, var at det vestnorske jordbrukssamfunnet hadde haustingsreiskapar av jern som blei vanlege fram mot merovingertid!

Når vi har for oss ein bondekultur med så alderdomlege drag som den vest-norske, er det det einaste metodisk rette å leita mellom dei bruksmåtar som der finst, for å sjå om det kan finnast opplysningar til forklaring av det fenomen vi granskar. Dette er på si side like nyttig som å jamføra tilhøva i den kultur vi granskar, med dei kulturkrinsar som kan vera långjevarar i europeisk fortid eller dåtid. — I vårt tilfelle er også Sør-Vestlandet det einaste strok som i dag har slike vintertilhøve at det kan vera gagn i å dra samanlikningar. —

Nettopp denne relative stabiliteten når det gjeld natur- og livstilhøve i eit område med ein kontinuasjonstrugen bondekultur, gjer at vi her finn verdfullt etnologisk materiale til bruk for arkeologen og kulturhistorikaren. Det er dels materiale som på grunn av skortande samferdsle og isolasjon berre er å finna i lokal utbreidsle, og som difor vanskeleg kan løysast ut med stimulans av spørjelister.

Gardane på Vestlandet har vore utsett for ei stendig oppkløyving i mindre einingar like sidan landnåmet med *staðir*-gardane, i vikingetid. Ei medverkande årsak til oppkløyvinga av jordvegen kan ha vore fisket og jakta og beitet i fjella. Serleg i dei indre bygdene der fjellbeita låg nær

gardane, var det ei freisting i å ha størst mogleg buskap klar til å sleppa til fjells og til seters, når våren kom. Der jordvegen, åker og eng og beite i nær innmark, i førevegen var klemt saman på lite område avgrensa mellom sjø og fjell, kunne desse tendensane føra til meir eller mindre permanent svelteføring på vårparten. Det vart mange som tok sjansen på tidleg vår og snøherr mark med litt gras å nippa i for sau og geit.

Så ille som det var, så galt med førknipa som i sume skandinaviske innlandsbygder, ser det likevel ikkje ut til å ha vore. Det er endå eit stykke att frå den vestlandske førknipa vi kjenner, og til Frödins skildringar av det same i Dalarna. Også der var store beite: «Det gällde därför att vid den varma årstidens början hava så många mjölkdjur som möjligt färdiga til mjölkproduktion.» — «Och resultatet av allt detta blev, att när man äntligen i början av maj skulle taga ut kreaturen, för att de skulle få njuta av de första grässtråna på backarne i byn, hade korna för länge sedan av kraftlöshet förlorat förmågan att stå på benen. Man måste släpa dem med linor ut ur fähusen eller rent av hissa dem ut ur båsen. Jag har själv i gamla fähus i Laxsjö och Hotagens socknar i Jämtland sett de stora järnkrokar i taken av båsen, i vilka man om våren hängde taljor för att med dessa hissa ut de av kraftlöshet liggande kreaturen.»²⁵

I mange norske innbygder med store beitestrekningar i fjellet var svelteføringa sett i system på omlag same vis. Men vinteren i kyststroket er trass alt både stuttare og mildare. På kysten frå Rogaland og nord til Møre er det mogleg å la sauene gå ute heile året, og sume stader gjer dei det i kystbygder og øygard ennå. Det er råd for dei å finna seg både ris, lyng og stundom litt grass-strå, sjølv vinterstid. Av di klimaet er mildare, er sjansen til å finna attåt-fór større både for dyra og folket. — Med kyrene kunne det likevel vera verre enn det var for sauene.

Ved sidan av lauv, beit og skav, har kystbygdene også attåtfór i tang og tare. Schübeler har lagt merke til korleis sauene gjerne sjølv sumarstid går i fjøra etter *søl*, sv. *fårtang*, eit tangslag som vi frå Egils saga også kjenner som folkemat. Kyrne likar best dei større tangslaga, sier han.²⁶ Elles er sauene svært glade i ein brunalge, *Pelvetia canaliculata*²⁷. Frå Finn-

mark kjenner Schübeler til at *butaren*, *Alaria esculenta*, og det større tangslaget *Laminaria digitata* blir brukt «i saa stor Udstrækning at man godt kan føde 2—4 Kjør med den samme Mængde Hø, hvormed man i det sydlige Norge kun kan føde en Ko.»²⁸

Tar vi nå for oss ei vestnorsk bygd med typisk mildt vinterklima, med store fjellbeite og med liten og oppdelt jordveg, skulle vi der ha vilkår for å finna løysingar av fóringproblema som kan seia oss noko også om bruksmåtar i det eldste husdyrhaldet. Eg vil då ta utgangspunktet i tilhøva i dei ytre fjordbygdene i Nordhordland, bygder som både har store fjellbeite, mildt vinterklima, utegangarsau og etter måten lite innmark og utmark i gardsvaldet ved sjøen.

Det som først slår oss, er at rikdomen på tang- og tarefór og dermed på vinterfór i det eigenlege ytre kyststoket, i «øyane», blei utnytta i eit større system: Gardane i fjordbygdene åtte langt fleire kyr enn dei dei sjølv hadde på båsen i sitt eige fjøs om vinteren. Sumarstid hadde dei heile bølingen samla på stølen (setra), men om hausten når bøndene frå Feie, Lindås og Manger kom med «storebåtane» sine for å henta heim sauene frå leigebeite i fjellet, og for å handla til seg ved og tømmer for fisk og sild, då tok dei også med seg kyr som dei hadde i leige i øyane, vinteren over. Desse kyrne fødde Feie-, Lindås- og Manger-bøndene med sitt eige fór om vinteren, og til løn for det, fekk dei all vinteravdråtten.

Det fanst visse reglar for når dyra skulle leverast att om våren til eigaren, og i kva stand dei då skulle vera. Ikkje alltid var det like sprekt med desse kyrne når dei kom att, men kravet var at det ikkje skulle merkjast noko på dei, dei skulle ikkje liggja eller raga. Frå ein gard der dei dreiv mykje med dette systemet, fortel ein heimelsmann som var fødd i 1872, at han godt hugsa når desse magre kyrne kom att om våren. Ein av dei få gongene han såg far sin gråta, var då han fekk att ei ku som stod og raga i tunet, då ho kom fra storebåten etter leigeforinga.

Frå indre Hardanger kjenner vi til spaninga når dei slepte ut kyrene om våren, og otten for at dyra skulle ha tatt skade av knapp fóring: «Byksing og spronga var mark på at kui hadde fenge nøgdi fór om vetteren.

Den mannen var då grusaste som hadde sprækaste kui. På Mundheim totte dei og det var so gildt når kyrne sprette på seg.»²⁹

Både øygard og fjordbygder hadde lyng å ta til sauer og anna fe, og i fjordbygdene hadde dei også anna attåtfór å berge seg med. Frå indre Hardanger kjenner vi til korleis dei på jamnen for etter mork annan kvar dag, kvista og skava. Dei fleste tok til med dette ved joletider og heldt på utover ettervinteren.³⁰ Om hausten risa og lauva dei, og dei raka også saman nedfalle lauv, t.d. av older, og hadde til vinterfór for sauene.³¹

Den fórsankinga vi kjenner i vårt husdyrhald frå 1700- og 1800-talet har hovudvekta på høy og slått. Rydjing, gjødsling og spesialisering av drifta har alt i desse hundreåra sett sitt merke på måten å leggja opp vinterfór på. Vi må også rekna med at tilgangen på arbeidskraft førde til at fórsankinga av gras, som var det mest verdfulle fóret, etterkvart kom til å stå meir dominerande dei fleste stader i landet. Når det fanst arbeidskraft å få til leige i slåtten om sumaren, kunne ein i ein stutt sesong slå høy med ein stor arbeidsflokk vidt omkring i gardsvaldet. Det er dette som skaper systemet med «lausekarar», flokkar med ugifte slåttefolk som tek seg arbeid med fórsankinga i onnetidene, men som elles om året lyt leva av det dei har tent på onnearbeidet. Denne «underbeskjeftigelsen» kjenner vi som eit fenomen vintertid frå innlandsbygder som Setesdal og Voss i førre hundreåret.³²

Nå var det ikkje mange av småbøndene i dei fjord- og kyst-stroka vi tenkjer på, som hadde råd til å leiga seg noko større hjelp i onnetidene. Småbøndene måtte greia slått og fórsanking sjølve med den hjelp dei kunne få frå sin eigen husstand. Den som ikkje hadde arbeidskraft eller tid til å leggja opp nok fórsamar og haust, måtte i staden freista å utvida fórsankinga på mange ulike område utover vinter og vår. Det høyrer difor med til driftssystemet for dei vestlandske småbøndene at dei hadde ei fórsanking som tøygde seg også ut over sumar og haust, med beit og med skav, med lyng og tare og tang og med andre hjelpekjelder. — Det er denne utvida fórsankinga i vinterhalvåret som gjer at vi trygt kan skjera ein god del ned på det slåttemannskapet Anders Hagen reknar med for

sine jernaldergardar.³³ Serleg gjeld dette dei vestlege folkevandringstidsgardane på Jæren.

Då det tok til å bli slutt på kraftfóret under krigen, kom bøndene i fjordstroka i Nordhordland i ei hard knipe. Dei hadde gitt opp mange av dei gamle driftsmåtane som heldt ved lag ei jamvekt mellom fjellbeite og vinterfóring, og gått over til å lita temmeleg mykje på ei vinterfóring der *kjøpeforet* spela ei stor rolle. Krisa i fóringa måtte koma til å råka serleg hardt i dette stroket, og bønder og småbrukarar tok i bruk både lauving og skaving for å drygja på fóret til det «rakk i hop». På denne måten kom halvglymde reiskapar og arbeidsmetodar atter i hevd. Dei eldre på gardane måtte plutsleg læra frå seg fóringsmåtar som mest var gått i gløyme i velstandsår med sildemjøl, melasse og andre bykjøpte fórslag.

Det kom på denne måten til ei interessant oppattaking av innsamlingsmetodar og fóringssystem som heldt på å døy ut. I Nordhordland hadde motsetnaden mellom dei rike fjellbeita og dei utskifte gardane med lite slátte- og beitemark også helde gamle fóringmetodar levande lenger opp i tida, enn mange andre stader i kyst-stroket.

Under innsamlingsferdene mine i desse ára spurde eg, med tanke på denne renessansen, ofte etter fórhenting og fórmotodar, og våren 1943 kom eg i Nordhordland over eit serleg alderdomleg fórslag eg ikkje tidlegare hadde høyrte om. Ein av småbrukarane i fjordbygda Masfjorden, Gabriel Varleite, hadde laga seg til og skulle inn i fjorden med ei mengd sekker i motorbåten. Han «skulle inn etter *ryskje*». Eg hadde ikkje før høyrte nemnt noko om dette, og han forklara då at *ryskje* var eit grasslag dei frå gamalt av henta i vårknipa for å gi kyr og sauer, når det tok til å bli smått med høy og anna fó. Denne våren var han serleg ille ute. Våren vart sein, og nå ville han inn på «Skuggestronda» og sankar dette graset i sekkene han hadde med.

Eg spurde om han hadde teigar der på Skuggestronda, men han svarta då at etter gamal hevd hadde alle lov til å henta *ryskje* der, når dei trong om det. Denne hevdsretten var like ukjent for meg som sjølv fóplanten, men eg fekk sidan av mange stadfest at folk kjende til planten og til det

at alle hadde rett til å henta han i liane i Skuggestronda, når det var bruk for det. — I mellomkrigsåra var dette rett nok noko som var gått i gløymebooks reint, men eldre folk kjende til den plassen ryskje hadde i førsystemet i eldre tid.

Denne planten, *ryskje* n., stod med grøne blad heile vinteren. I den bratte, undansolte lia stod han i tuver med stive, blanke, grøne blad som i mars var noko oppvisna i tuppane. Serleg saftig var han der det var litt bekkesig og våt mose omkring. Gabriel Varleite hadde med seg ein vanleg tollekniv og skar blad og stengel av nede tett ved jorda. Rota skulle ikkje takast, kan hende for at planten skulle koma att. Planten blei kasta saman i haugar og sidan stappa i sekker og lempa ombord i båten.

I norske floraer er det same planten som blir nemd *Luzula silvatica*. Han kan bli opp til 50 cm høg. «Tette tuver med stive blankt mørkegrøne kanthåra blad som står grøne om vinteren. Grov rak stengel med korte blad. Stor greina kvast. Sylspisse brune blomsterblad og blank svartbrun kapsel. (Blomstrar i mai). Bratte lier utmed kysten. Tvedestrand til Sønna og Brønnøy. Ytre Lofoten.» Heiter det i skildringa av han.³⁴

Namnet *ryskje* på denne planten er nytta ikkje berre i Nordhordland, men også ålment i Sogn og Fjordane.³⁵ Det kan også heita *ryskjegras*, Balestrand og Kinn, eller *ryskjekalv*, Nord-Vågsøy. Dette namnet er elles kjent så langt sør som i Forsand i Rogaland, *russk*, og så langt nord som i Synnølvlen og Ørsta, *ryskje* og *ryske*. I Møre og Romsdal heiter planten *freiht* eller *freihtl*. «Bli skåret med sigd om vinteren til for» (Fræna), eller *fræiht* (Øre), *frykle* eller *frysle* (Stranda), i Nord-Trøndelag *fryhle*. Jfr. at Trønder-mål og Romsdals-mål jamt har *t>h* framfor *l*, td. *vehle* for *vetle*.

I opplysningar samla ved Norsk etnologisk gransking ved Norsk Folkemuseum heiter det frå Lindås i Hordaland: «Ryskje (prøvet *L. silv.*) vert sankt om våren til naudfor. Blada heldt seg mykje godt grøne heile vinteren. Det er blada som krøtera ét, rota legg dei att i båsane. Dei riv ryskje opp med hendene, har det i rødder eller sekker og rul(lar) det i sjøen. Så må ein ta det i båt og føra det over fjorden (3 km) og heim. Ryskje hentar dei etter som veret og tida er lagleg, og nyttar det etter kvart. Det

er naudfór.» «Ryskje (stor-frytle) vart sankan saman om våren og vinteren. Det var hjelpefór og naudfór. Rekna som bra fór.» (Lindås).

I opplysningane i professor Ove Arbo Høegs samlingar heiter det om *ryssk* frå Forsand i Rogaland: «Veks på sørsida av Lysefjorden mellom skog og i skugge. Grøn heile året. Planten veks i tuver og sume stader i fleire m² flak på våte berg og våt jord. Har sett einslege små plantar i Skurvedalen oml. 300 m.o.h., men vart ikkje stort meir enn 3—4 tomar høg. Vert ikkje nytta no, men for 30—40 år sidan vart det kvar vår rive eller plukka i hundrevis med kilo til kumat. Planten reiv me opp med rota. Serleg veks det ryssk sume stader i dei bratte bjørkelidene på sørsida av Lysefjorden frå Mula og austover. Ryssk både i eintal og fleirtal. Ein ryskadott.»

Frå Fjærland i Sogn heiter det om *rysjegras* at «fordi det kjem så tidleg om våren vart det mykje nytta i fórknipa til kyrne». Rysjegraset veks helst der det er våtlendt og det blir peika på stadnamn som vitnar om denne planten, Rysjeholten, Rysjeholtskea (Fjærland) og Rysjedalen (Lavik).

I Glommen i Nordfjord reiv dei denne planten mykje om vinteren til fór, i tidlegare tider. I Sunnlyven i Møre og Romsdal henta folk i innbygdene ryskje ved sjøen i vårknipa, og for lange vegar etter dette fóret: «Eg er «Dalemann», men i min ungdom var vi ut med strendene og reiv «ryskje» i vårsnauða åt krøtera. Namnet kjem sjølv sagt av at det graset vart ryskt (slite) opp, ikkje slege med ljå. Det vaks i store tuer». Frå Roan i Sør-Trøndelag er planten kjend ved namnet *smøl* som blir bruka om fleire andre planteslag også: «Før var det mykje bruka til kumat i fórknippe vórar».

Frå Kinn i Sogn og Fjordane blir det sagt at «ryskje for frytle skriv seg frå at dei ryskja (reiv) graset til fór um vintrane. Det står grønt vinteren yver». Også frå Bru i same fylket er dette forklåringa på namnet: «Ryskje, hev óg namne sitt av at dei riv dette graset og nyttar det til bjørg eller hjelpefór.»

At *Luzula silvatica* ber dette namnet, finn vi også andre stader innan det vest-nordiske kulturområdet. På Færøyane heiter planten *ryski* n.³⁶ —

Med den vanlege kontakten mellom vest-norsk og færøysk skulle vi her ha å gjera med ei namngjeving som går langt attende til sams tilhøve i mål og bruksmåte.

Sjølve rota kom med under innhaustinga, slik vi høyrde det i skildringa av «å riva ryskje» frå Lindås. Men kyrene åt ikkje rota. Ho blei liggjande att i båsen.

Elles blei denne planten også nytta til mat av folk. Frå Møre og Romsdal heiter det «at de som barn spiste de nedre, hvite delene av bladene.» (Vanylven). «Barn spiser den nederste delen av *storfrytte*.» (Øre). — På same måten som når det gjeld *syre*, *kvannjol*, *turt* og andre plantar, er det barna som held ved lag interessa og smaken for planten.

Når vi i Odda i Hordaland finn *Luzula silvatica* nemnd under namnet *vettralauk*, er det eit vyrdeleg namn som helst tek sikte på den laukliknande nederdelen av planten, den som også kunne nyttast til folkemat. Det same kan også vera tilfellet med namnet *skoglilja* frå Etne i Hordaland.

Det kan ikkje vera tvil om at sjølve namnet *ryskje* n. er laga til v. *ryskja*, riva, slita, rykkja, slik det også er tolka av heimelsmennene. Frå Lindås får vi høyra at rota fylgde med, og det er tydeleg at haustingsmåten med kniv som blei bruka i Masfjorden, er av yngre opphav.

Det fins altså i Vestlands-stroket eit mykje utbreidd grasslag som i vår tid har sin plass mellom fór samla om vinteren og våren. Til denne form for «grasvinna» blei det ikkje nytta reiskapar. — Etter alt å døma står vi her ved ein ut-gamal fórtype.

Vi har så lett for å tenkja oss at det trengs reiskapar til ei grasvinne. Vår grasvinne er så nært og uløysande knytt til heile det velkjende oppbodedet av stutturv og langorv, sigd og andre haustingsreiskapar. Men vi må spørja oss sjølv om det allstand i grunnen var så mykje hjelp i å ha for handa dette utstyret.

Kom dei i utmarka på slåtteteigane, var det lett å steinhogga. — Dei gamle tynsleljåane skulle elles vera sers gode til å tola steinhogg, heiter det. — Men vi skal hugse på at attover i tida minkar det til med rudd voll, og til utmarkeslåttane hadde nok sogningane god bruk for den ljå-konten

av lindebast dei førde med seg på ryggen. Ein tynsleljå som var skjemd var det elles ikkje lite arbeid med. Han måtte på ambolt eller i avl før han kunne brukast att.³⁷

Ljåen var ein kostsam reiskap, og han laut sparast. «Når dei slo frå stein, bruka dei gjerne dott. Dei slo både radlegare og vélare då, og so fridde dei ljåen for stein. Det sku elles stor tame te bruka dotten på rette gjerdi», heiter det frå Hardanger.³⁸ Denne dotten var gjerne av bjørkekvislar, og på Voss slo dei med eggja mot kvistane for å spara ljåen.

Under visse vilkår blei det i sume bygder på Vestlandet ikkje brukt ljå i det heile til grasvinne: I 1945 gjorde eg ein del oppteikningar også om försankinga i Sørfjorden i Hardanger. Her finst den same motsetnaden mellom rike fjellbeite og avgrensa, oppdelt heimemark, som vi hadde i fjordbygdene i Nordhordland. Skulle dei sanke vinterfor til dei store buskapane sine, måtte dei driva med sumarslåttene både i utmark og i tør, i tillegg til mork og naudfór av ymse slag.

På andre sida av fjorden, på «Supastrondi», la eg merke til ei samling uvanleg fine slåttetør, høgt oppe i fjellet. Det var sterkt skrånande flak, der det vaks påfallande frodig gras i djup, moldblanda grus. Det var høveleg med væte i sig frå bekkjer og fonner ovanfor, og steinsprang og snøskred må alltid ha halde desse hellingane frie for bjørkeskog.³⁹ Desse hellingane må difor sidan Arilds tid ha lege der med lokkande og uvanleg grasrikdom.

Eg blei oppteken av kor frodig graset stod der, og spurde etter korleis dei slo der oppe før. «Der», sa heimelsmannen, «nei der slo me ikkje, me *rysja* og sende graset utover i *rodde*, store net-posar bundne av sterkt taug».

På mine spørsmål synt det seg at dei ryskja graset etter ein serleg teknikk. Heimelsmannen synt meg også korleis denne haustingsteknikken var. Han greip om høgt, saftig gras med bae hendene ved å føra fingertuppane, samla mot kvarandre, frå sida. Tumarsfingeren stemde graset mot fingrane, og taket tok han like ved rota. Med ein kraftig bøyg attover og samstundes ein rykk innover, mot seg, sleit og braut han graset av over litlefinger og handkam. — Etter å ha prøvd denne framgangsmåten sjølv

nokre gonger, totte eg at haustingsmåten var både lett og effektiv, men noko sår i hendene kunne ein nok bli av det i lengda.

Denne arbeidsteknikken måtte høva serleg godt i brattlende og skrånande hall, der ljåar og eggjern lett kunde bli skjemde ved steinhogging, og der ein gjekk både lettare og arbeidde ledigare når ein hadde bae hendene frie til å halda seg med, og til å samla graset med. — Eg var difor også med ein gong klar over at eg her hadde å gjera med ein primitiv grashentings-teknikk som stod att som eit relikht på ein stad der naturvilkåra hadde gjort at han baud på mange føremuner.

Då Jon Seland i 1909 samla tilfang om jordbrukstilhøva i Nordre Gudbrandsdalen, blei han merksam på at ein slik primitiv grashentings-teknikk framleis var i bruk i Lesja: «De første slaattekarer møtte jeg paa Lesja — 13/7. Det var 3 leiekarer, som hadde begyndt paa skrinnslaatten (2 kr. dagen og kosten), og da jeg møtte dem, laa de alle tre paa knæ i en steinrøs og rysket græsset løs med hænderne. Det er selvsagt, at de ved en slik fremgangsmaade ikke «slog» saa meget om dagen at de kunne ta høiet som dagløn. Men de sa, at det hadde været brukelig overalt fra gammelt at *nappe*, og *enken* vilde ingen forandring ha gjort i den retning.»⁴⁰

Denne arbeidsmåten er framleis i bruk i Nord-Gudbrandsdalen, men nå berre i visse serlege høve. Napping har vore brukt også i siste ættleden, men då berre i samband med dugnads-systemet. «Var det turrår og misvekst, kunne folk koma saman til dugnad. Dei brukte då ikkje reiskapar, men nappa med hendene og la beinveges på sleden og kørde i hus.»⁴¹

Axel Steensberg har gjort merksam på at rysking av korn er kjent både frå svensk, dansk, estnisk og sør-europeisk område, når kornet er ringt. I Norge høyrer rysking med til dei sermerkete handlingar som samlar seg kring skeid og hestekamp: «Skeiddagen var ein Synde Dag. Dei ruste Aakeren um Notti; dei slepte Hestarne hit i Vollen og beitte.»⁴²

Det er ein interessant gløtt vi her får inn i alderdomlege arbeidsmetodar i førsankinga. Vi finn ein arbeidsmetode til innhausting av grasvokstrar som ikkje nyttar seg av reiskap, berre av hendene og av ein serleg teknikk: *rysking*. Vi står her framfor ein haustingsmetode som ikkje har jernrei-

Fig. 1.

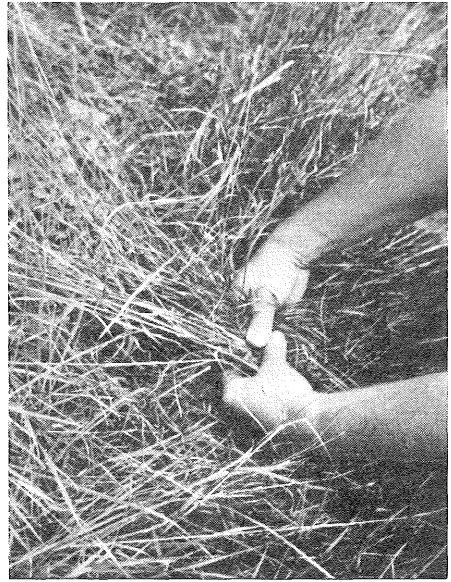

Fig. 2.

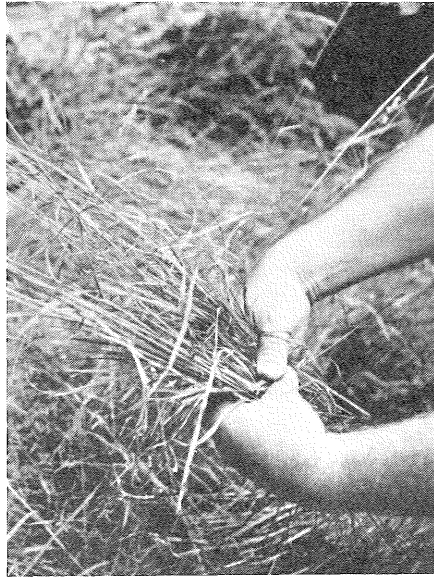

Fig. 3.
Framgangsmåten ved *rysking* i Hardanger.

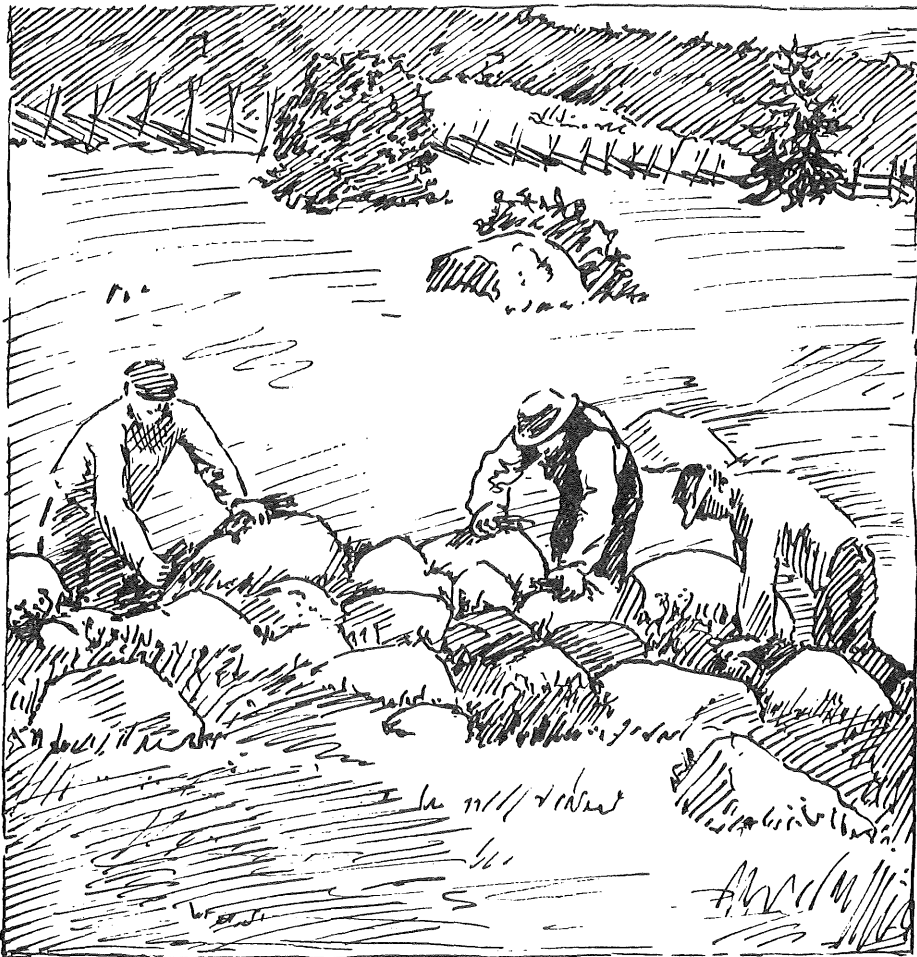
skapane til føresetnad og som ikkje kan kallast «slått» i vår meining, då ei slik nemning går attende på hogging eller skjæring med ljå og bitjern.

Det viktige ved desse opplysningane frå arkaiske innhaustingstilhøve og om arkaiske fórtypar, er at dei utvilsamt er overleveringar i bondesamfunnet frå tidbolkar og kulturtilhøve då dei var mykje meir nytta.

Med kjennskap til ryskings-teknikken, må vi seia at ei innsamling av gras til fór, også er mogleg utan reiskapar. Men vi har då etter alt å døma å gjera med ei grasvinne som på mange måtar skil seg ut fra vår «slått»: Rysking er ein teknikk som ikkje er brukbar til å hausta *alle* grasslag med. Graset må vera langt, høveleg lett å bryta og å riva. Ikkje alle grasslag kan samlast på denne måten, så det ligg i sjølve arbeidsmåten at vi her har å gjera ikkje med ein teknikk som samlar inn gras av alle typar i mengder, men som er utveljande. — Vi har å gjera ikkje med ein «gras-slått» men med ei «gras-sanking» av visse gras-typar. — Når dei rysja i Sørfjorden, var det visse lange, saftige grastypar i fjell-tørne dei hausta ved denne metoden. Ryskje som dei henta i Masfjorden, hadde alt stått vinteren over og blei ikkje samla inn på førehand. Den var til å ta til, når fórknipa kom om våren.

Vi må venta at det graset som har blitt sankt ved ein slik teknikk, har skift etter dei grastypar som natur og årstid baud fram som høvelege. Aasen kjenner *ryskje* n. som «et Slags tætvoxende fint græs i Fjeldmarkerne (formod. d. samme som Smele)». Han har notert det frå Gudbrandsdalen, og viser til *rusk* m. i Østerdalen. «Paa andre Steder betegner Ryskje saadant Græs som voxer i tætte Klynger, tildels ogsaa gammelt eller visnet Græs». I denne tyding har han funne ordet i Sogn og på Sunnmøre.⁴³

Frå Shetland kjenner vi til at *risk* v. har tydinga av å riva gras i strandkanten, mellom berg på stranda. Slik kan ein riva gras til kveldsfór for kyra. Ordet kan også tyda at ein halvt riv, halvt skjer gras eller grasdottar med kniv eller med sigd. Slik er også *riskins* s. pl., gras som gror på grøftkantar, mellom berg eller jordfaste steinar, ved gjerder eller på grensa mellom åkerteigar.⁴⁴ — Slikt gras blir gjerne sett på som ekstra godt fór: «Frægaste graset voks attmed steinane», sa dei. «Besta kjøt'e att-

Grashenting, *napping*, etter foto frå Lesja i 1909.

mæ baino á likaste strao'æ attmæ staino», sa ei eidfyrdá. Det gjaldt dá um á nytta desse strái vél. Um folk som slurveskar frammed steinane, sa dei: «Du settu at'tu hovmennur, du!»⁴⁵

Vi legg merke til at det her er tale om gras som er ekstra langt og samstundes vanskeleg á koma til med vanleg ljå. Det er dette som på Shetland blir nemnd etter denne serlege innhaustingsmetoden.

I Island er *ryskja* f. namn på grovt og dårleg høy, og *ryskjuhey* n. er det same som *sinuhej* f., der *sina* f. er visna gras på mark eller i høy.⁴⁶ Dette *sina* f. kjenner vi også i denne tyding frå gno. og frå nyn. målføre. Vi finn det att i *sinegras* som er namnet på *Carex vesicaria*, det graset som blir turka og brukt til innlegg i finnsko.

Både i Island og også på sine stader i Vest-Norge, er *ryskja(e)* f. (n.) identisk med årsgamalt, turt høy som står på rot. Slikt vintergamalt gras kan også ha mange andre namn, *forne* m., til *forn* adj., gamal, og det tilsvarende *fjorold* f. (n.), Jæren, i Setesdalen *fjoruv* m. Serleg interessant er i vår samanheng at namnet *eljegras* i Vanylven (Møre og Romsdal) blir brukt om *Luzula silvatica*. *Elja* f. blir elles både i Nordfjord og på Sunnmøre brukt om tette klynger av vise gras som blir ståande i utmarkene utover hausten.⁴⁷ Dette namnet må vera laga til eit v. *elja*, brukt om å fø opp, fostra unge krøter (til *ala* v.).⁴⁸

Den haustingstida vi fann for *Luzula silvatica*, var vår og fórknipe. I så måte står det på line med *Aspidum*-artene bregne, blom, moldfor, telg o.s.v. «*Kjelgalauk* brukte dei til naudfór. Det var ei fæla rot på det. Dei henta det mykje om våren i Hylsdalen.» (Tor Stråpa, Suldalsosen). I sin Beskrivelse over Søndfjord seier Hans Arents tidleg på 1800-talet at dei der reknar det for å vera godt for: «Tælgroden holdes her for det ypperligste Bjergningsmiddel i Fodertrang, men findes ikkun, saavidt mig er bekjendt, faa Steder.»⁴⁹

Namn som *ryskja* og *elje* på vintergamalt gras peikar i den lei at denne innhaustingsmetoden utan reiskap, rysking, har ein serleg tilknytnad nett til ei innsamling av grasfór av serlege typar om våren.

Utan reiskap er det atskilleg lettare å sankar vintergamalt gras med hand enn det er, når graser et grønt og friskt. Vi kan altså tenkja oss at det serleg lange og motstandsføre *sina*-graset har blitt sankar ved rysking, når fórknipa melde seg på vårparten. Det er denne «onna», grasvinna, på vårparten etter vintergamalt gras og forplantar i vårknipa som i krisetider og i fórnaud dukkar oppatt, — like inn i vår eiga tid.

Nå kan vi innvenda at fórverdet av slike årsgamle grastypar ikkje kan

vera serleg stort. Regn og væte vil ha vaska bort noko av næringsemna, og vitamin, smaks- og lukt-emne har fått kjenna verknaden av sol og vind. Men det er her snakk om eit hjelpefór, ikkje om fullverdig fór. Fleire av dei fórlaga som blei nytta til naudfór ligg langt under fórverdet av gras som alt har tatt til å visna om hausten. Røsslyng har fórverdet 5,4 og ris av bjørk heile 14,5!⁵⁰

Reknar vi fórverdet av 1 kg bygg for 1, må vi ha 2,75 kg høy frå tredje slåttetid for å gi same fórverd. Då har timoteien alt tatt til å gå i frø. Når vi er komne til det tidspunktet, sekk fórverdet heller langsamt, og innhaldet av protein i graset sekk ennå seinare. Reknar vi med mildt kystklima, ville nok det årsgamle graset ennå i januar-februar ha ein viss fórnytte, når dei kunne nå i det.

Vi må difor gå ut frå at også sina-graset hadde verd, når det galdt om å berga dyra gjennom ein periode når anna fór traut. At dette årsgamle graset har hatt sin plass som naudfór, kan vi også meina å sjå av dei mange stadnamna på Vestlandet t.d. i stroket Sulen, Askvoll, Nordfjord av typen *Senn-holmane*.

Om vi nå samlar dei inntrykka vi får av desse bruksmåtane og desse namna på grasplantar, kjem vi til dette resultatet: Det eldste fealet i Norge byggjer på ei fóring av krøter som har eit avgrensa område å ferdast på. Det er rimeleg at vi har å gjera med eit system med fórig inne, eller helst i grinder. Mykje av fóret blei henta til dyra frå område der dei ikkje sjølv kunne nå det: gras utanfor buplass, eller lauv frå tre. Då graset blei henta i mindre kvanta, blei det nytta ein serleg ryskjeteknikk.

Når dyra ikkje kunne få sitt vanlege fór vinterstid, eller i vårknipa, blei det samla vintergamalt gras som dei berga dyra med. Dessutan kan dei ha brukt beit og skav i nokon mon. Vi kan likevel tenkje oss at det ikkje alltid var lett å halda liv i dyra verste vinteren over, — vinteren var vel noko strengare her, enn den sørlegare fóringsteknikk var rekna på.

Den eldste jordbrukskulturen her i landet har då også gjort seg nytte av kunnskapar om andre fórlag, som fanst i etter måten små mengder, men likevel fullt tilstrekkeleg til å berga feet i fórnaud i kyststroka. Ein

av desse fórplantane er *Luzula silvatica*, som framleis heiter ryskje etter haustingsmåten.

Når den eldste jordbrukskulturen tok til å gjera seg nytte av denne voksteren til fór, bygde dei på kunnskapar som må ha lege nær til hands for ein kultur som må ha hatt mykje i seg av serdraga ved halv-nomadiske samlefolk. Dei kjende til at denne planten hadde ein god, saftig stylk som kunne gi mat også til folk i vintertida. *Luzula silvatica* høyrer heime mellom den samling av stylkar og røter som også veidekulturen har drege nytte av. Vi kan berre tenkja på den tilsvarande bruken av *Scirpus silvaticus* som brydder fram tidlegare enn andre grasslag etter snøtininga. Finnane samla dei ihop med rot og alt til kalvefór, men også borna åt rota.⁵¹ Wille fortel at denne rotstylken blir bruka til folkemat i Telemark.⁵² Inn i dette komplekset av tidlegplantar kjem også *Angelica*, kvannerot, som er bruka til mat både i arktiske jegerkulturar og i vår eigen bondekultur. Endåtil ein slik skikk som det å eta kvann med tran, er den same mellom samar i Aust-Finnmark og eskimoar på Grønland.⁵³

Vi kan nå også sjå på det andre hovudnamnet vi fann for ryskje, namnet *frytle* f. Lydrett kan dette namnet gå attende på eit germ. **frupil-*lon, som med i-omlyd og overgangen *on > a > e* i trykklett staving ville blei til vno. *frytle*, ano. *frytle*. Denne rota finn vi att i nyn. *frosk* m., **frupska-* som ved sidan av 1) «frosk (padde)» også har tydinga 2) «trøske, munnsvie». I denne tyding finn vi ordet i vest-norske, nordnorske og nordsvenske målføre. Dels er dette ein slag munnsjukdom hos hestar, der hals og gommar svell opp, dels ein vortesjukdom hos kyr. Nemningar av dette slaget er også svabisk *frosch*, og engelsk *frog* for same sjukdomstypen⁵⁴

Falk tenkte seg at det her låg attom ein karakteristikk av kjøtet i frosken, og i dei organ som blei råka av sjukdomen, ei tyding av noko som var «laust og porøst.» Ordet kunne då vera i ætt med nyn. *fraud*, «saftig», *frauden*, «svampet, porøst», jfr. eng. *frush*, «mjuk, laus».⁵⁵

Eit slikt ord høver godt også som karakteristikk på ein plante som hadde laus, saftig, etande stylk, slik som vår *frytle*.

Vi er her inne på eit interessant problemkompleks, av di det tilsvarande

tröske, f. (sv. trosk, torsk) både blir brukt om ein sjukdom hos barn, som gir sårt tannkjøtt og blemmer i munnen, dels som namn på planten *Ranunculus repens*, krypsoleie.

Også denne siste planten har vore brukt til å eta, og vi veit at ein liknande plante med krypande, lange røter som også veks på åker og i feit jord, *kveke*, blei brukt til krøterfór. Denne *Agropyron*-planten blei spadd opp når dei spadde åkeren om våren, samla saman, kutta opp, og brukt til krøter-fór. (Tor Stråpa, Suldalsosen). Også den nyare jordbruksøkonomiske litteraturen nemner denne fóringmåten.⁵⁶

Det er elles her interessant å finna at namna på desse tidlege mat- og fóring-plantane som høyrer heime i fóring og kosthald på etterm vinter og vår, samsvarer med namn på *typiske mangelsjukdomar*. Mangel på askorbinsyre, C-vitamin, kan nett gi slike sjukdomsteikn som *frosk* og *tröske*.

Denne likskap i namngjeving: plante/sjukdom, kan vi forklára ut frå eit sentralt prinsipp i magien: Likt mot likt — prinsippet. For å kurere sjukdomen, leitar ein etter ei boteråd i det som har noko av det sermerkte ved sjukdomen ved seg. Mot ein slik sjukdom som *tröske* galdt det om å finna noko som hadde likskapsdrag med det lause, porøse munnkjøtet. Dette kunne vera dyret frosk, og det blei også mange stader brukt mot sjukdomen.⁵⁷ Det kunne også vera plantar med porøs og sevjeleg plante-kjøtt. — I det siste tilfellet kunne også løysinga føra fram til ynskjeleg resultat.

Det måtte liggja nær til hands i den første jordbrukskulturen å gi krøtera plantar som veidefolka også kjende som matplantar som heldt seg grøne i kyststroka heile året. Truleg var denne fórsankinga berre eit framhald av ei gamal innsanking på vårparten av plantar folk trong etter ein plantefattig vinter. Det nye var at dei delte sine gamle matplantar også med feet.

Kanhenda er heller ikkje dette noko seleg typisk berre for husdyrhaldet i den eldste jordbrukskulturen i Norge. Vi skal hugse på at også almen kan gi mat både for menneske og for dyr. Det fall vel også rimeleg, — om vi reknar med labile halv-nomadiske tilhøve i ein kultur som dreiv

med både veiding, samling og jordbruk, — at husdyrhaldet måtte høva inn i og samordnast med tradisjonell levevis. Vi har å gjera med menneske som framleis var avhengige av at dei hadde mange utvegar til å skaffe seg den mat dei trong.

Vi må rekna med at førsankinga i vårt eldste jordbruk var mykje meir differensiert enn vi med vår slåttonn, vår lauving, rising og skaving vanleg tenkjer oss. Etter døme frå strok der vinteren er mild og inn- og ut-mark ofte tidleg snøberr, var førsankinga også ei vinne på vårparten med innsamling av visse grasslag og plantar som nok hadde stått ute heile vinteren, men som i ein krisesituasjon likevel kunne gi noko mat til utsvelte dyr.

Det interessante med desse naudfór-plantane og grasslaga er at dei i namngjevinga og i bruk i vår eiga tid vitnar om ein serleg innhaustingsteknikk der ein ikkje trong ljå eller andre reiskapar. Vi står framfor døme på at vår eldste grasforing var ein spesialisert innsamlingsteknikk tilmåta til gras og plantar som kunne samlast for hand. Innsamlinga tok ikkje sikte på å leggja opp nok vinterfór i eit kort sumars-bel, men det var ein teknikk der også arbeid og førsanking sette inn på *ettervinteren* og på *vårparten*.

Denne innsamlingsmåten av grasfór kan vi tenkje oss høvde godt til etter måten milde vintrar i neolitikum. Det var også ein teknikk som måtte høve serleg godt for ein fåtallig husstand der veiding, og kan hende skiftande bustad, skulle sameinast med førsanking, opplegg av fórrreservar og vinterfóring.

Når vi skal vurdere kva formengder og arbeidskrefter som skulle til for å halda liv i ein vinterfóra buskap på dei fortidsgardar vi grev ut, må vi også ta med dette i rekninga. Det er rimeleg å vente at i dei deler av landet der klimatilhøvet gav etter måten tidleg berr mark, der levde dette førsankingssystemet med grassamling om våren også lenge etter at ljåen og sigden hadde gjort det mogeleg med eit rasjonelt opplegg om hausten av større fórrreservar. Vi må difor rekna med ei førsamling på fortidsgardane som høvde rasjonelt til ein mindre arbeidsstokk. Når det blei snø-

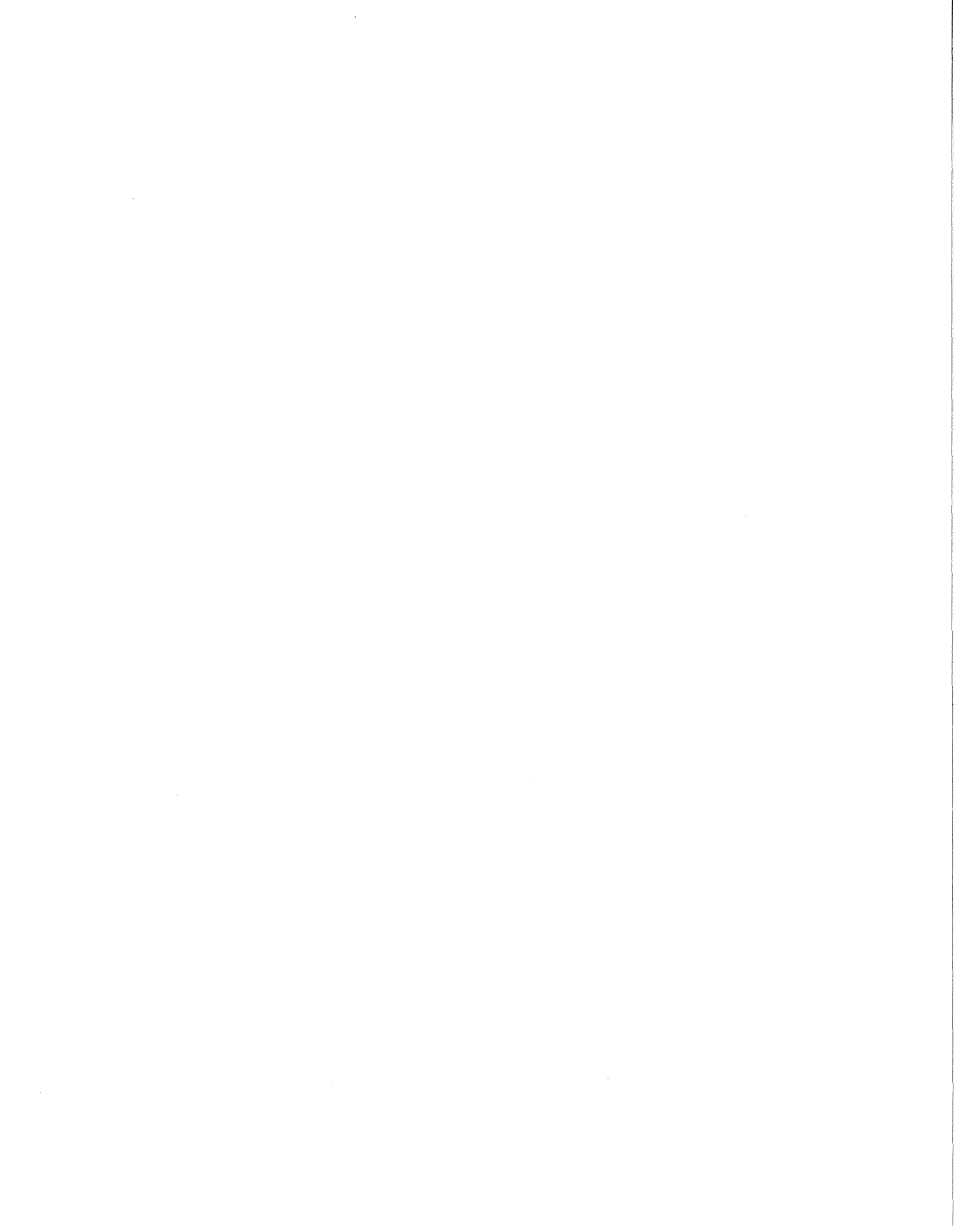
berr mark, hadde dei reservar å ta av, som vi med vårt effektive, og spesialiserte grasbruk, har lett for å oversjå.

Vågnaden med husdyrhald etter eit slikt system er ei anna side av saka. Det krov at ein var klar til å setja arbeid og krefter inn, når ver og tilhøve låg til rette for det. Skulle sjukdom eller kraftløyse falle saman med tida for försankinga om våren, kunne det lett få katastrofale fylgjer for dei husdyra som alt var nedforkomne i fórknipa. I neste omgang ville dette att råka den som hadde bygd sin eksistens på at dyra kom levande gjennom vinterperioden. — Det må ha vore sterke eigeninteresser knytt til at den fórreserven ein la opp om hausten var så stor og så verdfull som mogleg. — Det er då også denne innsamlingsteknikken som blir underbygd av alle våre jernreiskapar fra seinare tider.

NOTER

- ¹ Anders Hagen: Studier i jernalderens gårdssamfunn. Univ. Oldsaksamlings skrifter IV, Oslo 1953, s. 347 f. ² S. Hasund: Or Noregs bondesoge. Glytt og granskingar. Oslo 1942, s. 9 ff. ³ Shetelig: Primitive tider. Bergen 1922 s. 18, 20. ⁴ S. Hasund, n. st. s. 11 f. ⁵ Bjørn Hougen: Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie. Oslo 1947, s. 92. ⁶ Anders Hagen, n. st. s. 344 f., jfr. også Anders Hagen: Frå innlandets steinalder. Viking X. 1946. ⁷ Ulf Hafsten: Jordbrukskulturens historie i Oslo og Mjøstraktene belyst ved pollen-analytiske undersøkelser. Viking 1958, s. 64. ⁸ Velviljug opplysning frå Klimainstituttet, Blindern. ⁹ Bjørn Hougen n. a. s. 93 f., jfr. Anders Hagen: Studier i jernalderens gårdssamfunn, s. 345. ¹⁰ Johs. Iversen: Landnam i Danmarks Stenalder. En pollen-analytisk Undersøgelse over det første Landbrugs Indvirkning paa Vegetasjonsudviklingen. Danmarks Geologiske Undersøgelse II Række, Nr. 66. Købh. 1941. ¹¹ J. Troels-Smith: Ertebøllekultur — Bondekultur. Resultatet af de sidste 10 Aars Undersøgelser i Aamosen. Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1953 s. 5 ff. ¹² J. Troels Smith: Pollenanalytische Untersuchungen zu einigen Schweizerischen Pfahlbauproblemen. Særttrykk af «Das Pfahlbau-Problem» Schaffhausen 1954. København 1959, s. 62 f. ¹³ O. Heer: Die Pflanzen der Pfalbauten. Neujahrsblatt der Naturforsch. Gesellschaft aus dem Jahr 1866. Zürich 1865, s. 7. ¹⁴ Knut Fægri: Agriculture in western Norway. Geologiska föreningens i Stockholms förhandlingar, 66 (1944), s.449 ff. ¹⁵ A. W. Brøgger: Sigd, Ijå og snidill. Inst. f. sammenl. kulturforskning Oslo 1933, A. 14. s. 7. ¹⁶ S. Hasund: Vårt landbruks historie. Oslo 1932, s. 134 og 196. ¹⁷ Olina Luren, Evanger. ¹⁸ Alfred Bø, Bulken. ¹⁹ Landbruksdirektør Arne Eilands, Reykjavik. ²⁰ Jfr. Jan Petersen: Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Instituttet f. saml. Kulturforsk. Ser. B. XXIII. Oslo 1933, s. 38 ff. og same serie XXXI, Oslo 1936, s. 37 ff. Jfr. også Hagen: Studier, s. 120 ff. ²¹ Axel Steensberg: Ancient harvesting Implements. Nationalmuseets Skrifter. Arkeologisk-Hist. R. I. Kbh. 1943, s. 3 ff. ²² I foredrag om

sine forskingsresultat frå Sveits og frå Danmark. ²³ Hasund, n. st. s. 14. ²⁴ Jfr. t. d. Gutorm Gjessing: Norges steinalder. Oslo 1945, s. 357 f. og s. 400. ²⁵ John Frödin: Siljansområdets fäbodbygd. Skr. utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund. 5. Lund 1925, s. 63 f. ²⁶ F. C. Schübeler: Viridarium Norvegicum. I, Chra. 1886, s. 203. ²⁷ Opplyst av Ove Arbo Høeg. ²⁸ n. st. s. 196 f. ²⁹ Haldor Opedal: Menneske og Maktene. IV. NFS. 46, Oslo 1940, s. 139. ³⁰ sst. s. 184. ³¹ sst. s. 124. ³² Jfr. skildringane av tilhøva i dei øvre bygdene i Setesdal hos Eilert Sundt: Om Husfliden i Norge. Kra. 1867—68. ³³ Anders Hagen n. st. t. d. s. 153 ff. ³⁴ Johannes Lid: Norsk Flora. Oslo. 1952, s. 191. ³⁵ Desse og dei fylgjande opplysningane har eg fått ved velviljug hjelp frå professor Ove Arbo Høeg ved tilgang til det materiale han har samla inn. ³⁶ M. A. Jacobsen og Chr. Matras: Föroysk-Donsk Orðabók. Torshavn 1927—28, s. 303. ³⁷ Halldor O. Opedal: Menneske og maktene IV. NFS. 46, Oslo 1940, s. 116. ³⁸ sst. s. 109. ³⁹ Jfr. Søren Ve: Skogtrærnes forekomst og høidegrenser i Årdal. Plantegeografiske og bygdehistoriske studier. Meddelelser Nr. 13 fra Vestlandets forstlige forsøksstation. Bergen 1930, s. 23. ⁴⁰ Jon Sæland: Nordre Gudbrandsdalen. (Mot emigrasjonen 5). Kra. 1910. ⁴¹ Etter opplysning av cand. philol. G. Rui. ⁴² Axel Steensberg: Ancient Harvesting Implements. A Study in Archaeology and Human Geography. Nationalmuseets skr. Arkeol.-Hist. R. I. Kbh. 1943, s. 122. Jfr. også same: Geografiske Faktorens Indflydelse paa Seglens eller Leens Andvendelse til Kornhøst. Geogr. Tidsskr. 42, Kbh. 1939, s. 139. Svale Solheim: Horse-Fight and Horse-Race in Norse Tradition. Studia Norvegica No. 8, Oslo 1956, s. 37, Johannes Skar: Bygdeliv. Gamalt or Sætesdal IV, Kra. 1909, s. 207. ⁴³ I. Aasen: Norsk Ordbog. Kra. 1918, s. 623. ⁴⁴ Jakob Jakobsen: Etymologisk Ordbog over det norrøne sprog på Sheteland. København 1921, s. 654. ⁴⁵ Halldor O. Opedal: Makter og Menneske. (Norsk Folkeminnelag 46). IV. Oslo 1940, s. 109. ⁴⁶ S. Blöndal: Íslendzk-dönsk Orðabók. Reykjavík 1920-24. ⁴⁷ I. Aasen: Norsk Ordbog. Kra. 1918 ⁴⁸ sst. ⁴⁹ Topografisk Journal Bd. 8, Hefte. 29, s. 88. ⁵⁰ Jfr. t. d. Johs. Høie og Hans Tilrem: Husdyrlære. Oslo 1957, s. 149 ff. og tabell XIII. ⁵¹ K. Krohn: Skandinavisk mytologi. Helsingf. 1922, s. 76. ⁵² H. Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre Tellemarken. Kbh. 1786, s. 212. ⁵³ Nils Lid: Joleband og vegetasjonsguddom. Oslo 1928, s. 205 ff. ⁵⁴ Alf Torp: Nynorsk etymologisk ordbok. Kra. 1919. Jfr. også Elof Hellquist: Svensk etymologisk ordbok. I. Malmö 1948, s. 234 f. og II. s. 1209 f. ⁵⁵ Hj. Falk: i Maal og Minne 1923, s. 65 f. ⁵⁶ Maanedlige Afhandlinger til en og anden Forbedring i Husholdningen, udgivne af Bogtrykkeriet i Christiania for Aaret 1762, s. 269, og Budstikken. Chra. 1808, s. 269. ⁵⁷ I. Reichborn-Kjennerud: Vår gamle trolldomsmedisin. I. Det No. Vid. Akad. Skr. II. Hist.-filos. Kl. 1927, No. 6. s. 183.

Sven Hougen:

NOEN TRADISJONER OMKRING UTGRAVNING AV GOKSTADHAUGEN

Det er ikke mer enn snaue 80 år siden Gokstadskibet ble gravet ut, og i betraktning av den store oppsikt denne begivenhet vakte skulle man tro at det levet forholdsvis ensartede tradisjoner om hva som førte til utgravingen, men det er alt annet enn tilfelle. I løpet av den tid som siden er gått har det dannet seg de mest divergerende beretninger om hva som egentlig ga støtet til at utgravingen fant sted.

Alt omkring århundreskiftet, ikke mer enn 20 år etterat skibet var funnet, ble det i Vesterøya fortalt, at det var den synske Kristian Auve som fikk de to brødre til å grave. En av Kristian Auves sønner fortalte år 1900 følgende:

De to brødrene på Gokstad satt dårlig i det og hadde vanskeligheter med å klare seg. Så møtte de en dag Kristian og beklaget seg til ham. «Er det noe farlig med dere da?» svarte Kristian. «Dere ske gravæ». «Grave?» spurte de, «å menær du med det?» Kristian fortalte dem da, at de hadde en stor skatt i haugen. Han hadde sett blålys der.

I Lorens Bergs bygdebok «Sandeherred» skriver Thorolv Klaveness i 1918:

«Det var Ole Nielsen, Gokstad, som ga støtet til haugens utgraving. — — — Saa hendte det en sommer, at samtlige sønner til gaardens eierinde blev hjemme. Det var kraftkarer, et par med seks fot over sko-

saalene. Nu burde de kunne greie at grave litt i Kongshaugen, mente Nielsen.

Det blev gjort henvendelser til min far, som i særlig grad nøt familiens tillit. Han var straks enig i tanken, tilbød sin hjelp og gjorde forslag til arbeidsplan. Ikke uten en viss ulyst, nærmest som et tvungent tidsfordriv, begynte sønnene at grave i haugens vestre kant, omtrent midt mellom haugens top og basis. Hullet var ikke stort og førte ret ned» o.s.v.

Far av Th. Klaveness hadde en av Gokstad-gårdene, nabo til den gården som Gokstadhaugen hørte til. Da gravingen fant sted var Thor Alv 14 år gammel, og det sier seg selv at han fulgte utgravningen med stor interesse.

Men fortellingen om funnet av Gokstadskibet er i høy grad et «tema med variasjoner». En innsender i Sandefjords Blad for 28. februar i år, undertegnet «72-åring», har sin kunnskap fra foreldrene. Han sier bl. a.

«De (foreldrene) fortalte videre at det var kona på gården som hadde drømt at det var begravet et stort skip i haugen. Hun fortalte det til forskjellige, og da selvfølgelig også til sine sønner.

Folk mente hun burde grave i haugen for å se om hun var sanndrømt. Kanskje hun ville tjene mange penger på det? Etter flere års betenkning gikk så sønnene igang med noe graving som ga det resultat at det måtte være et stort skip nedgravet der.»

Nylig hadde jeg en samtale med kaptein Hans Kongshaug, forhenværende seilskuteskipper, nu 75 år gammel og sønn til en av de guttene som begynte å grave i haugen.

«Var det ikke så», spurte jeg, «at brødrenes økonomi var dårlig?» «Nei, det har jeg da aldri hørt noe om», var svaret, «guttene var jo sjøfolk og tjente penger. Far seilte til og med som styrmann».

Jeg fortsatte: «Klaveness forteller at det var Ole Nielsen som fikk guttene til å grave, og at far til Klaveness la plan for arbeidet. Er det riktig?» «Nei, langt ifra», var det bestemte svar, «Det var bestemor som fikk dem til å grave». Og jeg fikk følgende historie.

De som begynte gravingen var min far Hans Kristian, vanligvis kalt

bare Kristian, og hans bror Ola. Om høsten kom de hjem fra sjøen da skutene la opp, og gikk og drev uten å ha noe å gjøre. Dette ergret moren seg over, og tilslutt ble hun så harm at hun tok guttene fatt:

«Istedenfor å gå der som noen slabbedasker i byens gater og spenne hesteskitt kunne dere ta dere noe ordentlig fore. Ta spader og gå bort i haugen og grav opp skuta,» sa hun.

Det gikk nemlig et sagn om at det skulle ligge en skute i haugen og når de pløyde der hendte det ofte at de støtte på trerester, særlig ved foten av haugen, for den lå på stokker, mente de.

Guttene gjorde som moren sa og gravde først et hull nede på siden av haugen uten å finne noe. Så begynte de på toppen og støtte snart på en påle. Det var masten. Da skrev far til Nicolaysen.

«Men var det ikke konsul Høst som skrev?» spurte jeg.

«Det har ikke jeg hørt noe om», var svaret. «Men iallfall skrev far, for han kjente Nicolaysen fra før.»

Efterat antikvar Nicolaysen overtok gravingen var Kristian med bare den første tiden, inntil han gikk tilsjøs igjen med skuten, da den seilte om våren. Ola var derimot med hele tiden. Det var også en annen Sandar-mann med Nicolaysen. Han bodde lenger vest i bygden og var visst «professor eller noe slikt». Det kan neppe ha vært noen annen enn kandidat S. A. Sørensen, som bodde på Nordby vestenfor Sandefjord.

Denne fremstillingen virker ekte, og det som særlig gir den et troverdig preg er morens originale «gå og spenne hesteskitt» som uttrykk for «å gå og slenge». Kristian hadde moret seg over uttrykket hver gang han fortalte om utgravningen, og det samme gjorde hans sønn, da han ga meg historien. Det kan neppe ha vært et uttrykk moren pleide å bruke, for da ville iallfall Kristian ha vært så vant til å høre det, at det ikke ville hatt noen komisk klang for ham lenger. Det må snarere være et uttrykk moren lavet i farten i ergrelse over guttene, som gikk der og slang.

At Kristian kjente Nicolaysen fra før er sannsynlig. Nicolaysen hadde

jo alt på den tiden arbeidet flere sommere med graving og registrering av fortidsminner, og at han da har søkt kontakt med eieren av Gokstadhaugen er helt naturlig. Det ser også ut til at hans forbindelse med Kristian har vært vedlikeholdt. Ifølge Kongshaug reiste de nemlig sammen til Tønsberg i 1904 for å se på Osebergskibets utgravning. Kristian kan derfor godt ha skrevet til Nicolaysen, men at også konsul Høst gjorde det er det ingen tvil om. Det har vi Nicolaysens egne ord for. Han forteller også at det gikk et sagn om at haugen gjemte en konge med alle sine skatter, og at det var dette som fristet guttene til å grave, men det forhindrer jo ikke, at det til å begynne med kan ha vært moren som tok initiativet.

Til tross for de motstridende fortellinger er det dog visse trekk som stemmer noenlunde overens, bortsett fra versjonen fra Vesterøya. Både Kongshaug og Nicolaysen forteller om et sagn, hvilket hos 72-åring er blitt til en drøm. Hos 72-åring kommer dessuten guttenes mor inn i billedet, og i fortellingen til Kongshaug blir denne moren lys levende, så vi formelig synes å se henne for oss.

Når det gjelder å bedømme hva som virkelig har hendt, bør man sikkert legge stor vekt på Kongshaugs fremstilling på grunn av at han gjennom hele sin oppvekst, i den mest mottagelige alder, må ha hørt faren fortelle mangfoldige ganger om utgravningen, og farens fortelling gjenga førstehåndsopplevelser, mens Klaveness jo, tross naboskap, dog må ha stått begivenhetene noe fjernere. Men, som alltid når det gjelder tradisjoner, må man være oppmerksom på at den menneskelige hukommelse ikke er så god som vi gjerne innbiller oss. Visstnok huskes enkelte hovedtrekk, men mellomliggende detaljer utviskes litt etter litt, og isteden bygger vår fantasi bro over tomrummene i vår hukommelse uten at vi er oss det bevisst. Den unøyaktighet i fremstillingen som derved oppstår potenseres da ytterligere ved videre mundtlig overlevering fra slektledd til slektledd.

Et par småtrekk som enda huskes:

Nicolaysen hadde villige hjelpere i småguttene, som svermet omkring stedet. Blant annet bar de bort til gården fundne tresaker. To gutter bar de lange årene mellom seg, og fikk pålegg av Nicolaysen om å gå forsiktig, ikke springe og ikke huske på seg når de gikk. Årene var jo skjøre, men guttene var flinke, og årene kom i hus på låven uten uhell.

Guttene fikk penger av Nicolaysen for tjenestene. En av dem var så lur at han gjemte pengene sine i en av etasjene på kakkelovnen eftersom han fikk dem. En dag tendte hans mor på i ovnen, og gutten, stakkar, mistet hele sin nyerhvervede formue.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning for 1959

Representantskapsmøte ble avholdt på professor Bjørn Hougens kontor tirsdag 25. november 1958 kl. 18.30. Regnskapet ble diskutert, og representantskapet sa seg enig i Styrets forslag til kontingentforhøyelse. Regnskapet ble så anbefalt til godkjenning.

Følgende medlemmer sto for tur til å tre ut av Styret: Fylkesmann H. Gabrielsen, folkehøyskolelærer Knut Hermundstad, direktør Sverre W. Monsen og direktør Cato Rachlew. Hermundstad og Rachlew hadde frasagt seg gjenvalg, i deres sted hadde Styret foreslått bonde Pål Gihle og høyesterettsadvokat Eiliv Fougner. De to andre ble foreslått gjenvalgt. Representantskapet godkjente Styrets innstilling.

Generalforsamlingen ble holdt samme dag kl. 19.15 i Den gamle festsal på Universitetet. Til stede var ca. 150 medlemmer. Preses ønsket velkommen og leste opp et utdrag av årets regnskap og refererte revisors innberetning. Deretter la han fram Styrets forslag til kontingentforhøyelse, den vanlige kontingenten fra kr. 15.- til kr. 20.-, for representanter fra kr. 100.- til kr. 150.-. Forslaget ble godkjent.

Preses leste opp en kortfattet årsberetning, og generalforsamlingen sa seg enig i Styrets innstilling til valg av nye Styremedlemmer etter direktør Cato Rachlew og folkehøyskolelærer Knut Hermundstad. De nye Styremedlemmene ble derfor bonde Pål Gihle og høyesterettsadvokat Eiliv Fougner. De øvrige medlemmer, direktør Sverre W. Monsen og fylkesmann H. Gabrielsen, samt revisor, kunsthandler Arnstein Berntsen, ble gjenvalgt. Til å undertegne protokollen ble valgt førstekonservator Carsten Svarstad og skolebestyrer B. A. Grimeland.

Deretter ga preses ordet til kveldens foredragsholder professor Gutorm

Gjessing, som holdt et fengslende foredrag med lysbilder om: En arkeologisk feltskole i Arizona. Professor Hougen takket foredragsholderen.

Etterpå var det selskapeleg samvær med kaffe og smørbrød i Universitetets Oldsaksamling, hvor det var dekket i Vikingtidssalen. Ca. 120 medlemmer hadde tegnet seg, og enda flere møtte. Etter maten introduserte professor Hougen magister Torkild Ramskou fra København, som viste sin meget fornøylige film *Gripedyrene*.

Sekretæren, magister Jens Storm Munch så seg nødt til å si opp sin stilling fra årsskiftet, som ny sekretær ble ansatt magister Irmelin Martens.

Vårturen gikk i år til Borre og Horten søndag 7. juni. Været var til dels litt grått og utrygt, men med lange perioder med sol. Vel 100 av medlemmene deltok.

Det første stoppestedet var Nasjonalparken i Borre, hvor professor Hougen orienterte om gravfeltet og dets stilling innenfor norsk arkeologi. Deretter kunne medlemmene gå rundt og se seg om i den vakre naturparken. Noen av deltagerne benyttet også anledningen til å se Borre kirke, en av våre steinkirker fra middelalderen.

Fra Borre kjørte bussene til Karljohansvern, hvor det ble servert lunsj i Sjømilitære Samfund. Etter lunsjen var det omvisning på Marine-muséet og Karljohansvern ved komandørkaptein Olafsen og oberstløytnant Krag-Rønne. Deretter gikk turen tilbake til Oslo.

Styret har i beretningsåret hatt følgende sammensetning:

Preses: Ingeniør *E. V. Wetlesen*, Oslo

Visepreses: Fylkesmann *H. Gabrielsen*, Lillehammer

Generalsekretær: Professor *Bjørn Hougen*, Oslo

Øvrige styremedlemmer:

Høyesterettsadvokat *Fridtjof Bettum*, Sandefjord

Bonde *Pål Gihle*, Toten

Direktør *Sverre W. Monsen*, Bergen

Direktør *Alfred Mår*, Stavanger

Høyesterettsadvokat *Eiliv Fougner*, Oslo

Rektor, fru *Margit Rogne*, Oslo

Konsul *L. Cappelen Smith*, Trondheim

REGNSKAP FOR 1958

		Gevinst- og tapskonto	
Okt. 31.	An Årbok og trykningsomkostninger	Kr.	18 089.30
	» Honorarer og korrektur	»	2 200.00
	» Gasjer	»	1 800.00
	» Porto og kontorutgifter	»	4 280.65
	Diverse utgifter	»	1 523.95
	» Kreditorer:		
	A. W. Brøggers Boktr. ...	Kr.	6 000.00
	Lønn generalsekretæren ...	»	600.00
	» sekretæren	»	400.00
	Div. forfatterhonorarer	»	2 225.00
	Trykningsutg. v. Norges almenvit.		
	Forskningsråd	»	5 492.50
			<u>Kr. 42 611.40</u>

STATUS

Aktiva

An Akers Sparebank, konto nr. 140 212	Kr.	748.37
» Postgirokonto nr. 131 01	»	469.15
» Kassabeholdning	»	11.39
» Utestående fordringer	»	4 000.00
		<u>Kr. 5 228.91</u>

Okt. 31.

FONDET

An Kapitalkonto	Kr.	342.49
-----------------------	-----	--------

STATUS

Aktiva

An 2 Hypotekbankobligasjoner, 2 1/2% 1947, à kr. 1000.00, kurs 81 3/4%	Kr.	1 635.00
5 Bykredittobligasjoner, 2 1/2% 3 V, à kr. 1000.00, kurs 59%	»	2 950.00
3 Norske Stat 1955 à kr. 1000.00, kurs 95 %	»	2 850.00
» Akers Sparebank	»	2 435.19
		<u>Kr. 9 870.19</u>

E. V. Wetlesen
preses

H. Gabrielsen
visepreses

Sverre W. Monsen

Jens Storm Munch
sekretær

L. Cappelen Smith

Knut Hermundstad

pr. 31/10 1958.

Okt. 31. Pr. Kontingenter:

116 Representantskapsmedl.	Kr.	11 600.00	
110 medlemmer à kr. 20.00	»	2 200.00	
782 » » » 15.00	»	11 730.00	
57 » » » 10.00	»	570.00	
10 » » » 5.00	»	50.00	Kr. 26 150.00
» Boksalg og diverse	»	1 195.90	
» Utestående fordringer	Kr.	7 695.00	
÷ avskrevet	»	3 695.00	» 4 000.00
» Tilskudd fra Norges almenvitensk.			
Forskningsråd	»	5.492.50	
» Årets underskudd	»	5.773.00	
			<u>Kr. 42 611.40</u>

pr. 31/10 1958.

Passiva

Pr. Kapital pr. 1957 1/11	Kr.	1 776.91	
» Diverse kreditorer	»	9 225.00	Kr. 11 001.91
÷ årets underskudd	»	5 773.00	
			<u>Kr. 5 228.91</u>

pr. 31/10 1958.

Okt. 31. Pr. Renteinntekter . . . . . Kr. 342.49

pr. 31/10 1958.

Passiva

Pr. Kapital pr. 1/11 1957	Kr.	9 585.20	
÷ kursfall pr. 31/10 1958	»	57.50	Kr. 9 527.70
» Gevinst- og tapskonto	»	342.49	

Kr. 9 870.19

Bjørn Hougen
generalsekretær

Cato Rachlew   Fridtjof Bettum

Alfred Mår

Margit Rogne

Arnstein Berntsen
revisor

